

2534

KRATKA ZGODOVINA

ZA SREDNJE, UČITELJSKE IN MEŠČANSKE ŠOLE

TISKANO KOT ROKOPIS

I
STARI VEK

1944

POKRAJINSKA ŠOLSKA ZALOŽBA V LJUBLJANI

* 10 *

No. of: P-2534
Fig. : VIII - 83.

STARI VEK

Zgodovina na višji stopnji srednjih šol

Naloga zgodovine: raziskovanje in prikazovanje preteklosti ljudi kot družbenih bitij; ugotavljanje vzročnosti dogajanja.

Obseg: občna zgodovina, edina zanesljiva slika človeške preteklosti, povezanosti, enotnosti; narodna, krajevna, stanovska zgodovina.

Vsebina: kulturna, gospodarska, politična zgodovina; domala samostojna je zgodovina verstev, filozofije, umetnosti, književnosti itd.

Viri: opazovanje, poročila, ostanki; potreba kritičnosti; med ustnimi poročili: pesem, pripovedka (aitiološka, potujoča) anekdota, legenda; med pisanimi viri: napisi, rodoslovni zapiski, seznanji uradnikov, anali, kronike, biografije, memoarji, letaki, časopisi, sodobne slike, zemljevidi; ostanki: gmotni, pa tudi jezik sam, šege, uredbe, novci, listine (urbarji, akti).

Pomožne vede: arheologija, filologija, paleografija, epigrafika, diplomatika, stragistika, numizmatika, metrologija, genealogija, heraldika, kronologija, historična geografija; psihologija, antropologija, sociologija, primerjalno jezikoslovje.

Časovna delitev: samovoljna, meje raztegljive na daljše «epohe», obdobja, vekove.

Podajanje snovi: narativno (pripovedno, dostikrat bolj stilistično), pragmatično (politično poučljivo, duševni vzroki, osebni nagibi: Tukidid, Polibij, Machiavelli); genetsko (vzročna zveza, celotni razvoj, v sebi povezan kompleks).

Prazgodovina

Doba, ki zanjo še ni razumljivih pisanih virov. Razni narodi stopajo v zgodovino v raznih časih; egiptovski koledar se začena z 19. julijem 4241 pr. Kr.; prvi grški viri okoli 1000 pr. Kr.,

rinski okoli 500; naši kraji nekaj pred Kristusom; severna Evropa okoli 1000 po Kr.

Edini vir: ostanki.

Delitev: kámena doba (paleolitik in neolitik); kovinska doba (bakrena, brončena, starejša in mlajša železna).

V srednji Evropi traja: paleolitik od ?—3500/3000, neolitik do 1900, bron do 900, st. železna doba do 500, ml. železna doba do Kristusa. Jugovzhod prehiteva, sever in vzhod zaostajata.

Paleolitik. Kvarterná ali antropozójska doba z diluvijem in aluvijem. Človek se pojavi konec diluvija (pred 100—150.000 leti). V tej ledeni dobi pravi glaciali (temperatura za 3°—6° nižja kot danes) in interglaciali (celo za 2° topleje ko danes; človekov življenjski prostor se veča). V Alpah tri tople dobe. Sledovi dela in ostanki človeka že iz predzadnje medledene dobe (*homo Heidelbergensis*); današnji tip izza konca zadnjega interglaciala: *homo sapiens fossilis Aurignac*.

Glavna najdišča v Franciji: surovo obdelan kremen (kresilnik); rezila in praskalca iz školjčnih okruškov; ročni klin; mikroliti, kost in rog (šilo, šivanka, osti in harpune, bodala, kopja); prav malo lončenine.

Zbiranje sadežev in lov; rastlinstvo tundrsko, pa tudi breza in bor; v toplih dobah smreka, brest, bukev in hrast, v postglacialu celo leska in vodni orešek (moka, pijača). Mamut in nosorog; divji konj, los, tur, bizon, moškatni bik; severni jelen in medved brlogar.

Bivališča: jame in previsi (troglodit) v nižinah; v gorah lovske postojanke; morda že šotori (slike v jamah). Kurjava zelo kasna (kult); svečava z živalsko mastjo. Kožuh, žensko krilo, lovski pas, dokolenke in okras (slike).

Okostja v grobovih skrčena kakor za spanje, ponekod zvezana (volkodlak), drugje brez glay (vraževerno kanibalstvo?), darovi za 'večna lovišča'. Risbe plesov z živalskimi maskami (lovsko čaranje in totemizem), rezljani okraski na orožju, čarovniške palice. Risbe stilizirane, druge neverjetno naravne; med plastiko predvsem 'Willendorfska Venera' (bržda bogočasten kipec).

Človeško pleme malo znano; pri nas aurignaški tip (Po-točka zijačka). Nevlje pri Kamniku (mamut v ljubljanskem mu-

zeju). Krapina bržkone nekoliko starejša. Naši kraji že takrat kolonizacijski in kulturni vozeli!

Neolitik. Drugačna slika, enotnost razbita, narodna in kulturna raznolikost, podlaga današnjega življenja. Ugodno podnebje, poleg lova poljedelstvo in živinoreja; stalna naseljenost, družina in dom, namesto jemanja oskrbovanje! Brušen kamen, kost in rog; keramika: lončarstvo na roko, posoda dobro žgana; položena, inkrustirana ter poslikana (vloga ženske). Poljsko orodje, morda celo lesen plug. Žito in sočivje, platnarstvo, domače živali; proti koncu že živahna menjalna trgovina (jantarska pot). Koče ali hiše (kladare oz. pletare). Kolišča (švicarska bržkone obrambne naprave, naša stalna): brana iz tramov, v hišah marsikje izolacijski tlak in opaž. Na kopnem zaselki in že vasi.

Mrliče večinoma pokopavajo (grob v obliki hiše), v Podonavju tudi sežigajo; razne oblike grobov, žar, gomil in celo spomenikov. Pomembna keramika z geometrijskimi ornamentami. Po njej žarišča: zahodna Evropa (zvončast okras); podonavska kultura (Butmir, spirala, meander, inkrustacija); vrvičasta keramika z okraski v tkaninskem slogu (Thüringen); posredovalni kulturi sta tesalska in kretska.

Novo prebivalstvo: poleg hamitoidnih Vestijcev (Španija in sosednja Francoska), Ligurov i. dr. že Indoevropeci (skupni koreni za poljedelske izraze, živinorejo, obrt, bivališča, podoben plemenski red, verstvo; za kovine tujke; v jeziku fleksija, v skladnji gospostvo glagola); pradomovina nekje severno od Črnega morja; vdor proti zahodu in vzhodu 2200—2000. Delitev na skupini ‚kentum‘ in ‚satem‘. Ta doba ima že evropski značaj.

Kolišča na Ljubljanskem barju: predvsem pri Igu, Notranjih gorinah in Rakovniku. Najdbe kažejo na lov, poljedelstva prav nič; drevaki, sekire, koščene zaponke, zogleneli kosi platna; keramika kaže v motivih tuje, predvsem severne in vzhodne vplive, torej razvito trgovino.

Brončena doba. Prehod preko bakra počasen in miren (žarišča Kiper, vzhodne Alpe, Erdelj, cin iz Britanije). Doba je vojaška, novi in izpopolnjeni tipi orožja in orodja, na jugu tudi voz na dve kolesi (obenem bojni). Hiše (na jugu že palače,

megaron), poleg vasi mesta, marsikje mogočna gradišča (Terra-mare v Gor. Italiji ima obliko rimskega tabora). V nordijskih čreslovinastih krstah ostanki halj, plaščev, jopic, pasov, kučem, suknjičev, mrež za lase, kotančastih narokvic itd.

Češčenje nebesnih teles; splošna poraba žar; čolnasti grobovi, obrazne, hišaste in ladijske žare, cele nekropole. Likovna umetnost na jugu figuralna, bolj severno geometrijska (keramika).

Glavna središča: egejsko, srednjeevropsko (do 120 m globoki rudniki bakra) in severno. Nastajanje glavnih evropskih narodov. Skrajni prodori: Ahajci, Dorci in nosilci kulture Terramare.

Pri nas: Jurkova vas in Črmošnjice (Novo mesto), Zagorje, v glavnem pa depotne najdbe potujočih trgovcev (jantar, zlato, kovinski izdelki; Argonauti?). Na splošno naši kraji zaradi lahke prehodnosti malo naseljeni.

Starejša železna doba (hallstattska). V Pontu in Egiptu redko železo že od 18. stol. dalje (orožje, okras in celo denar); razširi se šele proti koncu hallst. dobe. V Alpah rudniki in plavži (kovno železo in jeklo), tudi urejeni solni rudniki. Poljedelska doba (plug): hiše večinoma lesene, naselbine odprte in v dolinah. Bogata obleka, okras in posode (situle) v grobovih. V Etruriji razvito bogočastje in pisava.

Za nas pomembna Italija (Etrurci sorodni Grkom in v stikih z Orientom; Veneti sorodni Ilirom, situle; Villanova rezila, pasovi, zaponke) ter hallstattsko področje (keramika z grafitno prevlakom in posode v živalskih oblikah, naočniške fibule, grobišča, v gomilah cele hiše in vozovi).

Pri nas: ilirski Noričani, Istri in Japodi. Glavna najdišča: Sv. Lucija pri Tolminu. Šmihel pri Postojni, Vače, Magdalenska gora, Libna, Poštela; sploh gosta naseljenost.

Na Vačah so odkrili nad tisoč grobov; vaška vozlasta fibula, predvsem pa situla s tolčenim reliefom (Este), etrurski šlem in itališka opasna ploča s podobo turnirja. Odkopana tudi naselbina (hiše s podzidki, topilnice in kovačnice). Prometni pomen tudi v latenski dobi.

Mlajša železna doba (latenska) pod vplivom juga in Keltov. Ti sorodni Indoevropecem, iz Francije po l. 600 selitve v Nem-

čijo, Italijo, na Balkan. Pozneje večinoma asimilirani ali uničeni. — Železo prevlada, v Galiji utrjena »oppida«, zidane hiše, okopna gradišča. Preprosto, smotrno orožje (bodala in »gal-ski« meči, čelade, zapestnice, verižice) in orodje (škarje, lemež, ostroge, kosa), tudi steklo (Rim) in denar (Grki). Mešanje hamitoidnih (druidi), rimskih in germanskih verskih prvin s keltskimi; v gomilah trinožniki, vedra, amfore, ročke, slikana lončenina (motiv z ribjim mehurjem) in bojni voz. Poskusi pi-save.

Poleg latenskega področja (La Tène vojaška in prometna postojanka ob Neuenburškem jezeru, važen sever, kjer se pripravljajo in že začenjajo germanske selitve; iz bojaželjnosti (bojni voz) ali prenaseljenosti udarijo na jugovzhod, na Kelte in v Alpah na Rimljane.

Pri nas se zavleče hallstattska omika tja do Rimljanov ali pa se meša z latensko; poleg keltskih Karnov in Latobikov mešani Tauriski (Noreia in Emona). Izvrstno jeklo, rečno zlato, tuj in domač denar (regnum Noricum). Najdišča: Mokronog, Šmarjeta pri Novem mestu, Poštela. Marsikod vmes rimski predmeti: začetek boja med Rimljani, Kelti pa Germani. In prav negovska čelada (konec 2. stol. pr. Kr.) ima tudi prvi germanski napis: za osrednjo Evropo se odpirajo vrata v zgodovino.

Nastanek kulturnih žarišč

Kultura je skladna celota duhovnih in gmotnih pridobitev, ki jih ima človeštvo ali njegov del v določenem času. »Nekulturnih« narodov sicer ni, (pač pa »primitivni«), vendar zahtevamo za pravo kulturo te vrednote v višji meri (colere = gojiti zemljo, pa tudi življenjski način in mišljenje). Prve človeške naselebne osamljene, zato ločene omike. Pogoji za napredek (nadarjenost, podnebje, rodovitnost, naravne dobrine, pa tudi organizirano delo in sistematično zbiranje izsledkov) so bili ciani ponekod: prva kulturna žarišča (rečne kulture: Egipt, Mezopotamija, Indija, Kitajsko; planote: Mehika in Peru). Pozneje premaknitev k morju (sredozemske in oceanske omike), z novim vekom pa ima kultura vedno bolj svetovni značaj.

Najstarejša kulturna središča v Orientu

Egipt. Najstarejše najdbe iz kámene dobe: kipi, reliefi, sorodni umetnostnim izdelkom prednjeazijskih pokrajin. Prebivalstvo še na terasah nad Nilom. Dolina zamočvirjena in neobljudena.

Prvi zgodovinski podatki segajo v konec 4. tisočletja. Tedaj že melioracije ob Nilu: prekopi, nasipi; delali so jih avtohtoni prebivalci, zaradi širjenja puščave prisiljeni umakniti se s teras v nižino, ali pa so hamitski Egipčani novo prebivalstvo, dospelo v deželo v 4. tisočletju (morda iz Španije). Nilske poplave poslej blagoslov za pokrajino. Izvedba melioracijskih del je zahtevala strnitev vseh ljudskih sil in enotno vodstvo: nujnost uklopnitve državni organizaciji.

Stara država (ok. 3000—2000). Že prve pisane vesti poročajo o enotni državi. Ustanovitelj Menes, začetnik 1. dinastije; najstarejša država na svetu. Središče v gornjem Egiptu. Doba miru in razvoja. Prebivalstvo živelo v tesnih, po naravi začetanih mejah; rodovitnega sveta komaj 30.000 km². Malo zvez z vnanjim svetom; po morju skromni trgovski stiki s Sirijo, Malo Azijo, Kreto.

V stari državi 6 dinastij. Vladarji 3. dinastije prenesli središče v Memfis. Že za 2. din. pisava hieroglifov; napisi ohranjeni v kamnu. Egipčani izvrstni astronomi; poznali že sončno leto s 365 dnevi; koledar (gl. str. 1). Gojenje znanosti zbog praktičnih potreb, ne iz idealnih razlogov kakor Grki!

Češčenje naravnih sil: sonca, lune, reke Nila (prinaša rodovitnost). Kult mrtvih. Duša (ka) živi le, dokler je ohranjeno telo ali njegova podoba; zato balmaziranje trupel, mumije. Pojmovanje posmrtnega življenja gonilna sila za stavbno in umetnostno delo. Sami živeli v kočah iz bičja, ometanih z blatom — kakor še danes, premožnejši v stavbah iz opeke; posmrtna bivališča — grobnice — pa zidali za večno! Grobnice prvih vladarjev še iz opeke — mastabe. Ustanovitelj 3. dinastije Zoser sezidal prvo grobnico iz kamna, stopničasto piramido, blizu Sakare; vladarji 4. din. že piramide z gladkimi stenami. Največje je postavil Kufu (grško Keops) pri vasi Gizeh, zahodno od Kaira,

ne dosti manjšo poleg nje njegov naslednik Kefren. Ohranjenih okoli 80 piramid.

Piramide samo najvažnejši del grobišč. Ob njih številne druge zgradbe: svetišče s kraljevimi kipi, reliefi iz njegovega življenja, oltarji; shrambe z dragoceno opravo in jedili za pokojnike. Često manjše piramide za faraonovo ženo in otroke; mastabe visokih uradnikov vojakov; vse obdano z obzidjem. Dostop v tako »mrtvo mesto« navadno skozi mogočno »vhodišček«.

Eno največjih grobišč postavil Kefren (4. din.). Temelji svetišča ohranjeni. Ob vhodišču znani Sfinks, izklesan iz ene same skale (20 m visok, 60 m dolg), z vladarjevo glavo in levjim truplom.

Z nastopom 5. din. (ok. 2550) v Egiptu velike spremembe. Razširi se kult sončnega boga Re; njemu na čast obeliski, večkrat monoliti, do 30 m visoki (prim. nordijske mehire). Faraonova božanska vzvišenost pada. Odmev spremenjenih razmer: plemstvo, ki je dobivalo od vladarjev velika posestva, zraste faraonu čez glavo (prim. srednjeveški fevdalizem).

V umetnosti nov razmah: ne več veličastna resnoba in ogromnost mer, pač pa potratnost oprave (stensko slikanje, obloge barvastih reliefov). Zlata doba za umetnike; vsak velikaš mecen. Napredek v vseh strokah: v stavbarstvu stebri v obliki papirosa ali palme namesto štirivoglatih; v kiparstvu žlahtni kamen in drage kovine (drobna umetnost). Slikarstvo doseže vrh (vendar ne pozna osenčenja in perspektive).

Konec 3. tisočl. doživi stara država notranji zlom: boji med velikaši za premoč in faraonsko čast; dinastije se menjavajo. Razpad države v več delov.

Srednja država (ok. 2000—1730). Državo zopet združijo knezi iz Teb: obnove red, popravijo »po starih načrtih« prekope in nasipe, zanemarjene v državljanski vojski. A kamnitnega Egipta ni več; piramide in svetišča le iz opeke; labirint (3000 sob, polovica pod zemljo). Nič ohranjenega.

Na visoki stopnji so kiparska dela od kipov prekonaravne velikosti do najpreciznejših izdelkov iz dragocenih snovi.

Prvič v zgodovini posvetno slovstvo: medicinska in matematična dela, pregovori, reki, širši pripovedni spisi z močno

fantazijo; nekaki anali: dela kraljev od 5. din. dalje. Doba »klasične literature«.

V srednji državi ni več nekdanje mirnosti: notranje homatije, boji s sosedi. V bojih z Nubijci prodro Egipčani do drugega katarakta (ostanki velikanskih obmejnih utrdb); prodiranje proti Libiji in Palestini.

Trgovske zveze učvrščene posebno s' prekomorskimi deželami: z obalo Libanona (cedrov les) in zlasti s Kreto, ki se je prav tedaj razvila v močno kulturno središče.

J u ž n a M e z o p o t a m i j a. V istem času drugo kulturno središče ob spodnjem toku Eufrata in Tigrisa, neodvisno in brez zveze z Egiptom. Sredi semitskega sveta sam nesemitski narod Sumercev. Po jeziku ni soroden nobeni danes znani indoevropski skupini; prišel v Mezopotanijo od nekod s severa, morda iz Evrope?

Pokrajina kakor v Egiptu: zamočvirjen svet, Eufratove poplave, okrog in okrog puščava. Sumerci napravili nasipe in prekope, izsušili močvirja, napeljali vodo v pustinjaške predele. Pridelovanje pšenice, sadjarstvo.

Češčenje naravnih sil kakor pri vseh poljedelskih ljudstvih. Iz pradomovine prinesli vero v božanstvo, ki so ga častili na gorah. Ker nova bivališča brez teh, postavljajo umetne griče: stopničaste piramide v več nadstropij; na vrhu templji in zvezdarne. Tudi Sumerci izvrstni zvezdoznanci: poznali so 5 planetov, s soncem in luno 7; vsak planet je imel svojega boga, zato teden 7 dni; znana jim je bila ekliptika in 12 ozvezdij živalskega kroga; tega in krog sploh razdelili na 360 (6×60) stopinj, leto na 6 dvojnih mesecev po 60 dni; dan = 12 dvojnih ur, ura 60 minut. Ta »seksagezimalni« sestav porabljali tudi pri merah in utežih.

Značilna vera v dobre in zle duhove (demone): kombinacije človeka in živali (prešle tudi v grško mitologijo); prerokovanje iz živalskega droba in ptičjega leta. Duhovniški stan silno vpliven.

Pisava: klinopis, nastal iz slik; pisali s trirobnim črtalom v glinaste plošče in jih žgali. Klinasti znaki za pojme že v začetku 3. tisočl. postali znaki za zloge. Pisavo prevzeli domala vsi prednjeazijski narodi in jo rabili skoraj 3000 let. Klinasti znaki pomenili naposled posamezne črke (n. pr. pri Iraucih).

Sumerska umetnost malo znana; od zgradb nič ohranjenega, ker zidali z opeko. Redki kamnitni kipi, reliefi in nakit pričajo o spretnosti in občutljivem umetniškem okusu, vendar se ne morejo kosati z egiptovskimi izdelki iste dobe.

Najstarejši zgodovinski podatki iz prvih stoletij 3. tisočl. Med Sumerci več mestnih držav (Nipur, Ur, važne izkopanine). Enotne sumerske države verjetno ni bilo.

Sumerci v večnih bojih s semitskimi rodovi, ki so pritiskali iz sosednih puščav. Bojevanje v falangi s kopjem in ščitom (slike na reliefih).

Proti sredini 3. tisočl. sumerski odpor zlomljen. Vdor semitskih Akadcev iz srednje Mezopotamije. Njih vodja Sargon I stre z lokostrelci sumerske falange. Usvoji tudi Sirijo, vzhodno Azijo, doseže Črno morje, prodre v Armenske gore in na Iransko višavje. Za Sargonovega 3. naslednika Naramsina (ok. 2550) zunanjepolitični višek države: »kralj 4 delov sveta«. Prva »svetovnih držav«, ki so še večkrat zajele ves prednjeazijski kulturni svet v svojih mejah.

Za Naramsina zlata doba sumersko-akadske umetnosti. Vzpon nenaden, brez prehoda; odlični zlasti Naramsinovi reliefi. Bogato slovstvo: zagovori, verski obredniki; epi o lovcu Gilgamešu ali Nimrodu, stvarjenju sveta, vesoljnem potopu (ohranjeno deloma v poznejših zapisih).

Akadska svetovna država traja komaj 150 let; sodobnica »stare« egiptovske za njenega največjega vzpona. Nato razkroj. Gospodarji se menjavajo. Šele v 2. polovici 20. stol. spet močna država v južni Mezopotamiji: kralj Hamurabi. Sumerska rasa tedaj že utonila v semitskem morju; jezikovno prevladuje akadščina.

Hamurabi zgradi novo prestolnico Babilon: po njem dobi država ime. Nov vzpon v umetnosti in znanosti. Hamurabijev zakonik, najstarejši na svetu, strnitev sumerske pravne tradicije s semitskim pojmovanjem; ureja socialne odnose, pravice in dolžnosti gospodarjev, delavcev, zakupnikov, sužnjev; predpisuje vojaško dolžnost, vzdrževanje prekopov in nasipov. Semitsko miselnost izraža pravilo: oko za oko, zob za zob! Zakonik vklesan v 2,25 m visok kamniten steber z reliefom: Hamurabi prejema zakone od božanstva.

Babilonska država obsegala tudi sosedne dežele. Že Hamurabi usvojil severno Mezopotamijo. Po vsem Orientu živahne

trgovske zveze. Babilonski kulturni vpliv veliko večji ko egip-tovski: sega po vsem prednjeazijskem svetu. Akadščina diplo-matski jezik tedanjega sveta (tudi Egipta).

Babilonci prvi uvedli denarno gospodarstvo namesto natu-ralnega. Denarna enota: talent srebra v obliki palice (30,3 kg); talent ima 60 min, mina 60 šeklov.

Kreta. Tretje kulturno središče. Lega otoka ugodna za zvezo s kontinenti in Egejskim otočjem. Zato zgodnji trgovski stiki s Kikladi, Egiptom, Mezopotamijo. Prvotno prebivalstvo del etnografske plasti »Maloazijcev« pred doselitvijo Indo-evropcev.

Kreta že zgodaj sedež intenzivnega življenja: v helenski pravljici ovladuje kralj Minos z močnim brodovjem morje, na-laga grškim mestom davek. Pripovedka o Minotauru v labirintu kaže na negrški izvor. Po Minosu ime minoška doba.

Prvi sledovi človeškega dela na Kreti sodijo v neolitik; prava kultura se začne s »staro minoško dobo« (3000—2000). Nastanek palačnih stavb z obsežnimi dvorišči, okrog pa prizidki kakor celice v satu — tipično za kretske zidavo. Kupolaste grobnice.

Umetna obrt: naravno šaraste, za čudo lepe kamuitne po-sode; lončenina z bleščavo povlako in okrasjem v geometričnem slogu. Znan že lončarski krog. Predmeti od slonovine, fajanse, amuleti v obliki hroščev (skarabejev) pričajo o stikih z Egiptom. V bogoslužje sodijo glinasti žeuski idoli in dvojne sekire (labrys = sekira, od tod labirint).

O politični uredbi in družbenih razmerah nič znanega. Enotno organizirane državne oblasti bržda ni bilo. Življenje mirno in udobno; preloma v kulturnem razvoju ali sovražnih vdorov ni opaziti. Mesta brez obzidij in utrdb. Kali te kulture se razvijajo že v zgodnji brončeni dobi.

V naslednjih stoletjih, »srednji dobi« (2000—1700), vse-stranski razvoj. Politično središče Knosos. Druga mesta, n. pr. Faistos, bržda sedež odvisnih dinastij. Mir navzven varuje močno ladjevje; živahen promet z Egiptom, a brez tesnejših političnih odnosov.

Notranja uprava dobro organizirana. Trden merski in utežni sistem. Vrednostno merilo v gospodarskem in trgovskem obratu žlahtne kovine.

Posebna piktografska pisava, iz domačih prvin ter prednjeazijskih in egiptovskih pobud; danes še nerazvozdana; »kno-sovski arhiv«, 1500 popisanih glinastih tablic.

Razmah v stavbarstvu: velikanske palačne zgradbe; knosovski dvor obsega 2 ha, faistovski 1,3 ha. Okoli notranjih dvorišč nepregledna množina sob v več nadstropjih; položna stopnišča na značilnih, proti tlom zoženih stebreh, gosta mreža hodnikov, galerije, razgledni pomoli, sistemi vodovodnih cevi, kopalnice, WC!

Umetno stensko slikanje: podobe na presno, oslikani reliefi iz mavca. Svojevrstna posoda oslika. Posoda ne več kamnitna, ampak bronasta in glinena; lončenina plemenitih oblik, s tankimi stenami ko jajčja lupina. Na svetli črni povlaki linearni in rastlinski vzorci v čudoviti harmoniji bele, črne, rdeče, oranžne barve; višek tega sloga kamareško blago (po najdišču Kamaresu, votlini ob gori Idi).

Že iz umetnosti srednje dobe dilha igrivost, izbranost, lahka miselnost, v trenutek vperjena živnost; Krečan je mehkoben, živi lagodno; ne pozna bojevitega etosa, umetnost brez monumetalnosti in močne tektonske volje. Tudi v ti dobi mesta nimajo obrambnih zidov.

II

Selitve indoevropskih narodov v začetku II. tisočletja Politični in kulturni zlom Orienta

Okoli 2000 začetek preseljevanja indoevropskih narodov iz osrednje Evrope proti obalam Sredozemskega in Črnega morja.

Italiki prodro v Padsko nižino, obljudijo v naslednjih 200 letih večji del Apeninskega polotoka. Prejšnji prebivalci Liguri izginejo v bojih ali se pomešajo z zmagovalci; le mestoma so se ohranili ostanki (ob »ligurski« obali, na Siciliji, Sardiniji).

Druga skupina prodre v osrednje dele Balkanskega polotoka; od ondod ena veja, grška, v današnjo Grčijo, druga hetitska, v Malo Azijo.

Tretja skupina proti severnemu obrežju Črnega morja; potisne nomadske neindoevropske Hurite proti Kavkazu in Armeniji.

Gibanje Italikov ni vplivalo na tok zgodovinskih dogodkov (Apeninski polotok še v prazgodovinski temi); druge skupine pa so odločilno posegle v razvoj kulturnega prednjeazijskega sveta (v ti dobi sodita k Prednji Aziji še vedno tudi Egipt in Egejsko področje). Vsa tri središča, Babilonija, Egipt in Kreta doživé hude udarce.

Indoevropska skupina vdrla v Malo Azijo, zadela na odpor že pri prehodu čez Dardanele in Bospor. Tedaj verjetno razdejana Troja II. Hetiti zavladajo nad osrednjo Malo Azijo in ustanove svojo državo (19. stol.). Središče mesto Hatuša (današnji Bogazköy vzhodno od Ankare).

Po utrditvi države napadejo Hetiti Babilonijo. Z bojnimi vozovi in konjsko vprego (indoevropski način bojevanja) stroj babilonske strelce in usvojé državo (ok. 1850). Babilonija izgine za več ko 1000 let s političnega torišča; nje kultura pa še dalje napaja prednjeazijski svet.

Za Babilonijo zadene usoda Egipt: Huriti se na umiku pred Indoevropci proti jugu združijo s semitskim ljudstvom Hiksov (bivali nekje v severni Arabiji ali Palestini) ter skupno z njimi kot Hiksi potepajo »srednjo državo« (ok. 1730). Premoč nad Egiptom jim da moderna vojna oprava: indoevropski bojni voz, meč iz bronu in železa. (Železo prinesli Huriti od Ponta.)

Domala v istem času prizadeta tudi Kreta. Palači v Knosu in Faistu ok. 1700 pogoreli. Vzrok neznan. Naravna nezgoda? Notranji prevrat? Napad Hiksov? Najverjetneje roparski pohod Ahajcev s Peloponeza, zakaj takrat že vsa Grčija do skrajnega juga v rokah Prahelenov.

Udarci, zadani Babiloniji in Egiptu (manj Kreti), so razdejali politično zgradbo vzhodnega sveta in pretrgali kulturno delo. Zlom se da primerjati s katastrofo, ki jo je doživel 2000 let kasneje antični svet ob razpadu rimskega cesarstva in v dobi preseljevanja narodov.

III

Ponovni dvig starega sveta. Prve indoevropske državne tvorbe

Ok. 1600—1200

Ponovni dvig starega sveta mogoč najprej na periferiji: v Egiptu in na Kreti (otoki). Na starih kulturnih osnovah zrasli

tudi dve indoevropski sili: hetitska in grška. Babilonija še ne more preboleti »barbarskega« vpada.

Polagoma ločitev kulturnega sveta v dve polovici: vzhod (Egipt in Hetiti, dediči mezopotamskega kulturnega središča), in zahod (Kreta in Grki).

Egiptovsko-hetitski svet. V Egiptu Hiksi 150 let: popoln kulturni zastoj. Po hudih notranjih bojih pregnani (ok. 1580).

Nova egiptovska država pod vladarji 18. din. Glavno mesto Tebe, središče osvobodilnega gibanja. Organizacija države vojaška: faraon predvsem vojskovodja, jedro vojske plemstvo. Od Hiksov prevzeli konja in bojni voz. Tu Egipčani prvič in zadnjič v zgodovini velika vojaška sila. Nad 200 let vodijo ofenzivne boje.

Prvi veliki osvojevalec Tutmosis I (ok. 1580—1520) zasede Nubijo do 4. katarakta; »maščevalni« pohod zoper Semite prek Palestine in Sirije do »čudovite reke Eufrata, ki teče narobe« (v nasprotni smeri kakor Nil). Po Tutmosisu I mirnejša doba. Učvrščene trgovske zveze: do južne Arabije, s Prednjo Indijo, Kreto (ohranjen relief s Krečani, ki prinašajo darove). Prvič močnejši egiptovski vplivi v semitskem svetu Prednje Azije in med Hetiti, kjer sicer vladale babilonske kulturne osnove. Nasprotno prodirajo v Egipt semitski vplivi: sirska božanstva in glasba.

Egipt politično središče tedanjega sveta. Najdišče pri Tel-el-Amarni odkrilo obsežno diplomatsko dopisovanje s knezi do Črnega morja in Irana (klinopis, akadščina).

Vojaška sila Egipta kmalu opeša kljub nekaterim bojevitim vladarjem (Tutmosis III ok. 1480—1450, ponovno utrdil oblast v Aziji). Egipčan ni napadalen, plemstvo se po zmagi vdaja udobnemu življenju, bojevanje prepušča tujim najemnikom.

Še bolj oslabe državo verski boji, izzvani po Amenotepu IV: ta odpravi stare bogove in uvede češčenje enega samega sončnega boga Atona (prvi monoteizem v zgodovini). Graditi začel novo središče države: Heliupolis.

Že drugi naslednik Amenotepa IV, njegov brat Tutankamon, se ukloni opoziciji pristašev stare vere: stari bogovi vzpostavljeni; središče zopet v Tebah. Mir pa šele, ko tudi on,

zadnji član »omadeževane« dinastije, izgubi prestol. Sledi 19. din.: vojaška!

Nasledki notranjih bojev: zlom egiptovske politične oblasti v Aziji; domači knezi od sirske obale do Mezopotamije se osamosvoje, često s pomočjo Hetitov.

O hetitski državi, ki je strla Babilonijo, ni dolgo nobenih vesti (1600—1430); vse 14. stoletje pa v vojnah v Egiptu. V začetku malo uspeha, za verskih bojev v Egiptu pa hetitska država prva sila v Aziji. Spodrine Egipčane iz Sirije, usvoji severno Mezopotamijo, doseže Egejsko morje.

O hetitski državi in kulturi govore izkopanine mesta Hatuše. Zbirka napisov v raznih jezikih (indoevropskih, semitskih, maloazijskih). Diplomatski spisi v akadščini. Klinopis.

V državi več narodov, Hetiti gospodarijo. Družbene razmere deloma indoevropske. Vladar nima absolutne oblasti kakor orientalski despotje. Sodelovanje z zborom velikašev. Nasledstveni red natanko določen: za kraljem sledi sin; če ga ni, zet (ne brat); ženske ne morejo vladati. Kralj najvišji duhovni, vojskovodja, sodnik. Poklicna vojska: pešci (sulica, ščit), bojni vozovi. Tlaka za javna dela: ceste, utrdbe. Državni cenik za blago: cene v naturalijah (enota ovca) in srebrnih šibikah (babilonske mere). Zakonik: različne kazni za iste pregreške plemiča, svobodnjaka ali sužnja. Družina zavarovana; hude kazni za nemoralo.

Glavno mesto Hatuša: dvojno obzidje iz velikih, deloma neobdelanih kamnov (prim. kiklopske zidove na Grškem). Tudi opeka. V umetnosti slabi posnemalci babilonskih in egiptovskih vzorcev (stinge).

Sele v 13. stol. si Egipt opomore. Ramses II reorganizira vojsko: najemniki iz Libije in egejskih dežel. Dolge vojne s Hetiti za prvenstvo; naposled sporazum: meja po sredi Sirije; Damask hetitski, feničansko obrežje egiptovsko (1278). Namesto egiptovske hegemonije tako v Aziji ravnovesje dveh sil: Egipčanov in Hetitov.

Doba nove egiptovske države: zadnji vzpon umetnosti. Naslon na stara izročila, mestoma nove osnove. V arhitekturi ni več piramid, kraljeve grobnice v Dolini kraljev pri Tebah, vsekane v skalnate stene. Po zgledu faraonov tudi velikaši. Večina grobnic pozneje izropana; Tutankamonova ostala nepoškodovana: zelo lepe umetnine.

Spet velikanska kamnitna svetišča; Amonovo pri Karnaku in Luksoru. Prvič prilagoditev stavbe okolici: »terasno svetišče« pri Tebah; pri Abu Simbelu vse svetišče vsekano v skalo; v naravno pročelno steno vklesani ogromni kipi (gradil Ramses II).

Kiparstvo in slikarstvo v službi bogočastja. Memnonova kolosa stala pred svetiščem, ki je razpadlo. Nešteto umetnin v grobnicah. Za verske reforme Amenofisa IV nov slog tudi v umetnosti (naturalističen); razgibanost in živahnost namesto toge resnobe; po smrti reformnega kralja pa zatrt.

Po smrti Ramsesa II (ok. 1230) nagel razpad. Egiptovska umetnost le še obrt. Živi od dedine starih časov, a večidel slabi posnemovalci.

Kreta. Po katastrofi 1700 nagel dvig. Knosos in Faistos se obnovita; poleg njih nov dvorec Hagia Triada.

V palačah »mlajše minoške dobe« nepopisna potratnost. Poglavitni okras stensko slikanje: od »srednje dobe« se loči po močnem naturalizmu (divja mačka, zalezujoč fazana, pavijan, prežeč v grmu, jeleni, bivoli, levi v diru — vse kaže tanek čut za bistvo giba in ustopa). Kretski umetnik našel celo že pot do impresionizma (na odtisu pečatnika z golimi črtami zajeto krajinsko občutje: tri samotna drevesa prezebajo v zimskem vetru).

Umetna obrt: gosposka lišna oprava, živo pisana lončenina okusnih oblik, čaše iz žlahtnih kovin v prekrasni vzbokli tehniki. Drobne fajanse iz živalske narave (krava s teličkom, divja koza z mladičema).

Popolno pomanjkanje velike plastike. Vse se izgublja v drobnem oblikovanju.

Posebnost kretske družbene strukture: ginekokratstvo: žena ima prvo besedo, ne mož. Dokaz temu že način zidave: gizdava razgibanost stavbnih črt, navzkrižni hodniki, galerije na vitkih stebričih, udobna stopnišča, razčleujene stene s pomoli, balkoni in ploščadmi — vse izraža ženski značaj.

Žena glava tudi v življenju in bogočastju. Naravne sile in božanstvo večidel ženska. »Velika mati« kot kraljica levov in živali sploh, očitno azijskega izvora; boginja s ščitom predhodnica Atene; Idoli »palačnih boginj« v opravi dvornih dam s kačo v vsaki roki.

Duhovnikov ni. Daritve opravljajo duhovnice, moški jim strežejo, preoblečeni v ženske.

Bojcv kretska umetnost ne pozna; kri ne teče; akrobatske igre z bivoli so le šport; s športom se bavi tudi žena. Krečanka je modna dama; še kipcji boginj so nosili snemljive oblekce, da

so jih lahko preoblačili po modi. Ples in glasba priljubljena zabava. Mehkobnost, barvitost, uživaštvo, čutno veselje, sladka samodovoljnost dosežejo v ti dobi višek.

Konec 17. stol. poseže kretska kultura tudi na Grško. Južni Kikladi že dolgo pod njenim vplivom, zdaj tudi celina, ko se ahajska in jonska ljudstva po stoletnem prerivanju umiré.

V 15. stol. pešanje stvarilne sile v umetnosti. Živi prizori iz narave se umaknejo slikanju »barve na sebi«; stilizirane risbe linearnih vzorcev po načinu predkamareške dobe. Razloček le v tem, da se je mladostna primitivnost sprevrgla v rafinirano blagoslastje in žlahtno gnilobnost. Čas »palačnega sloga«, ker so kretske palače dosegle tedaj vrhunec gizdavosti.

Grki. Prva grška plemena na grškem polotoku: Jonci in Ahajci (Aiolci). Okoli 1800 začetek pomikanja proti jugu. Po stoletnih bojih in prerivanjih določeni obrisi političnih skupin: Jonci se ustalijo v Atiki in na Euboji; severni Ahajci obdrže poleg Tesalije Boiotijo s središčem v Tebah, pozneje v Orhomeni; južni Ahajci ustanové močno kraljestvo v Argolidi z glavno prestolnico v Mikenah, drugo v Tirinsu. Od 17. stol. dalje po vsi vzhodni Grški bistveno enotna kultura: mikenska; ime po glavnem najdišču Mikenah; tudi kretsko-mikenski svet, ker ima prvine dveh kulturnih krogov, kretskega in helenskega.

Kmalu po obnovi kretskih palač tudi po vzhodni Grški mogočni knežji dvorci — začetek starejše mikenske dobe (ok. 1600—1400). Zidava različna od kretske: na mestu svetlobnega dvorišča z obdajajočim sistemom celic osrednji del stavbe kot samostojna enota: megaron, nordijski tip hiše, podolgovat četverkotnik z ognjiščem na sredi med štirimi stebri; pred njim eden ali dva manjša prekata; nič oken, svetloba le od spredaj skozi vhod; stavbne pritikline od kraja ločene, kasneje po kretskem vzorcu povezane med seboj.

Bistveno pri mikenskih stavbah: skladnost razmerij, strnjcnost, monumentalnost, ki je kretska arhitektura ne pozna.

Notranja oprava gradov od kraja pod kretskim vplivom; kralji klicali kretske umetnike v deželo; zato v mikenski kulturi isti vzorci ko v kretski. A ne dolgo: ahajski velikaš ljubi boj in lov; hoče videti iste prizore po stenah okoli sebe; od tod slika kralja na bojnem vozu, pešci na pohodu in v bitki, povsem helensko, nič kretsko. Tako v umetnosti 17. in 16. stol.

mešanica kretskih in domačih prvin. Posebnost umetne obrti: rezila bodal s krasnimi vložki iz zlata, srebra, elektrona: vojščaki na levjem lovu, levi, ki gonijo antilope, egiptovski motiv panterja, ki preži med papirosnimi steblikami na race itd.

Posodna ornamentika: alge, školjke, sipe, hobotnice.

Ahajci pustolovci; množina zlata prihaja v deželo ne po trgovini, ampak večidel po ropanju; napadajo egejske otoke, nekatere Kikladov že zgodaj usvoje.

Prebivalstvo se množi; zenlje za vse premalo; morda že pritisk novih ljudstev od severa; zato teženje navzven; nasledek: del Ahajcev se 1400 dvigne na pot proti Kreti in jo usvoji; konec Knosa.

Po padcu Krete gospodarski dvig: mlajša mikenska doba (1400—1200). Vrednostna mera zlato in srebro. Živahne trgovske zveze z vnanjim svetom. Uvozno blago: z Melosa obsidian, s Kipra baker, iz Baltika jantar. Kupčija tudi z Egiptom.

Mikene dobe **nov grad** (14. stol.), obdan z neverjetno močnim obzidjem (kiklopski zidovi), ki oklepa tudi rovne grobove iz starejše dobe. Monumentalni vhod skozi »levja vrata«.

Veličastne kupolaste grobnice: dohod vrezan v hrib; od vrat vodoraven rov do 15 m visoke in prav tako široke kupole; grob ali v njenih tleh ali v štirikotnem prizidku. Mrličem pokrivali obraze z zlato masko — nordijska šega; to potrjujejo enake maske, najdene v grobovih 6. stol. pr. Kr. nad Ohridskim jezerom. Grobnice že stari primerjali s piramidami: do Hadriana res ni stavbe na svetu, ki bi se odlikovala z večjim arhitektonskim znanjem.

Konec 13. stol. dobi tudi Tirins nov grad, obdan z mogočnim, do 15 m visokim »kiklopskim« obzidjem iz na pol obdelanega kamna.

Oblast mikenskih vladarjev neomejena, despotska kakor egiptovskih faraonov; le tako mogoč nastanek silnih gradov in utrd. Glavno obrambno orožje vojske velikanski ščit, ki krije vsega moža; zato hoplitska oprava s šlemom, oklepom itd. še neznana. Plemstvo rabi bojni voz.

V miru obdeluje preprosti mikenski človek po vaseh svojo in plemiško zemljo; živinoreja, po malem morská plovba. Glavno opravilo plemiču: pitje, petje, lov. Čas duhovne neizravnosti: divja dejavnost se menja z udobno lenivostjo.

Sklepanje zakonov po odkupu neveste. V družini oče neomejen gospodar, obenem duhovnik.

Praheleni prinesli s seboj bogove in kulte; a ti se stopijo z domačimi; značilna poteza helenskega značaja verska strpnost; tako pride do sinkretizma, nordijskih in karskih verskih prvin. Mikenski bogovi imajo živalske glave kakor kretske Minotaurus. Od tod homerski pridevek Heri: kravjelična, Ateni: sovjelična.

Mikenec veruje v trajno in dejalno življenje po smrti; zato poseben kult umrlih: pri pogrebu darovanje jrdi in pijače, žrtvovanje sužnjev, konj, psov; zakaj umrli ohrani na onem svetu svoje življenjske navade in opravila. V tem bistven razloček med mikenskim in homerskim eshatološkim gledanjem.

IV

Pritisk novih indoevropskih in semitskih narodov. Drugo uničenje starih kulturnih središč

Ok. 1400—1200

V drugi polovici drugega tisočletja zopet močnejše gibanje med narodi okoli kulturnega sveta: v Evropi, Aziji, Afriki; a tudi v kulturnem svetu samem.

Kreta se po vdoru Ahajcev 1400 ne dvigne več. Politično in kulturno uničena. Prebivalstvo zbeži z otoka proti Mali Aziji.

Ahajski sunek še dalje: mimo Rodosa do Kipra: ustanovitev grške naselbine pred vrati Feniške.

Najkasneje v 13. stol. vdor indoevropskih Ilirov v dinarski del Balkanskega polotoka. Prek slovenskih krajev v Beneško ravnino (ime po ilirskem rodu Venetov); del Ilirov pozneje v Južno Italijo: Japigi v Apuliji. Z osrednjega Balkana potisnejo Iliri indoevropske Tračane proti vzhodu. Traški rod Frigijcev čez morske ožine v Malo Azijo (ok. 1200). Morda spotoma spet razdejana Troja (VI., Homerjeva). Številni maloazijski rodovi, med njimi Filistejci s Krete, se umikajo pred njimi skozi Sirijo proti jugu; po morju jih spremljajo ladje (zato egiptovski naziv »pomorski narodi«). Egipčani se jih ubranijo v Delti. Naselitev Filistejcev v palestinskem primorju.

Ilirski pritisk v gorati Albaniji potisne indoevropske, a ne-grške Epirce in Tesalce proti jugu v Epir in Tesalijo (Tesalci se

pogrčijo). Grški Dorci se po sedemstoletnem bivanju ob Pindosu ok. 1200 spuste prek srednje Grške na Peloponez. Njih pohod usoden v svetovni zgodovini, najbolj vplival na prihodnost Grkov. Po Dorceih Egejska kotanja prešla iz maloazijskega v grški in evropski svet.

Istočasno (od 14. stol. dalje) nov val semitskih narodov iz Arabije, iz »puščave« proti rodovitni Mezopotamiji in sredozemski obali. Aramejci zaradi notranje slabosti Egipta v 14. stol. lahko poselijo Sirijo; aramejska skupina Hebrejcev proti Palestini; prevzame jezik starega semitskega prebivalstva Kanaancev. Drugi semitski val malo pozneje v Babilonijo: Kaldejci.

Konec 13. stol. proti Egiptu tudi pritisk hamitskih Libijcev.

Vse kulturne države te dobe se zrušijo pod navalom barbarov.

Hetitska država: od začetka 12. stol. nobene vesti več. Gotovo žrtev frigijskega napada. Hatuša požgana. Hetiti se porazgubé.

Egipt: izgubi vsa zunanja posestva (Sirijo, Palestino); spet omejen na Nilsko dolino. Za vedno konec egiptovske politične ekspanzivnosti. Država vojaško razpada. Oblast prevzame duhovščina. 1085 vrže Amonov véliki duhovni faraona s prestola in sam zavlada: »božja država«. Od 10. stol. dalje Egipt z nekaterimi presledki pod tujimi gospodarji: Libijci, Etiopci, Asirci, Perzijci; naposled Aleksander Veliki.

Babilonija se še po hetitskem navalu ni dvignila. Novo politično središče nastaja v 11. stol. v severni Mezopotamiji med semitskimi Asirci.

Mikenska Grška. Val Dorcev je kakor ciklon pomel vso kretske-mikensko kulturo. Namesto brona prinesli železo. Za prvimi krdeli druga; Peloponez kmalu pretesen, nadaljevanje pohoda prek morja po stopinjah južnih Ahajcev: zasedba Kitere, Krete, Melosa, Tere, Kosa, Rodosa; naposled dosegli južnozahodni pas Karije v Mali Aziji.

Preseljevanje grških plemen v Malo Azijo še pred Dorci, zlasti po zlomu hetitske države: severni Ahajci (Aiolci) zasedli prek Lesbosa in Teneda obrežni pas do Smirne na jugu; Jonci iz Atike in z Euboje srednji del med Smirno in Miletom. V nasprotju z aiolskimi kmetijskimi naselbinami imeli Jonci trgovske kolonije. Tako ustreza razvrstitev grških naselbin v Mali

Aziji plemenskim plastem v celinski Grčiji: na severu Aiolci z izhodiščem v Tesaliji in Boiotiji, v sredi Jonci z izhodiščem v Atiki in na Euboji, na jugu Ahajci, kasneje Dorci, z izhodiščem na Peloponezu. V nadaljnjem razvoju pokazali Jonci največ dejavnosti: prevzeli vodilno vlogo; prerasli celo matično Grško in bili do 5. stol. predstavniki grške omike sploh.

V

Zlata doba feničanske trgovine.

Grški srednji vek

12.—9. stol.

Po silnih udarcih se stari svet ne dvigne več. Skoraj tri stoletja nobene velike politične enote. Razdobju dajejo najbolj bistveno oznako Feničani. Doba obsežne trgovske izmenjave med vzhodnimi in zahodnimi narodi.

Feničani: Semiti. Mesta Tiros, Sidon, Beritos, Tripolis po razpadu egiptovske in hetitske oblasti samostojne mestne državnice. Brezuspješni poizkusi Sidona, pozneje Tiroso, da bi dobili oblast nad vsem feniškim obrežjem.

Feničani izrabijo prekinitev mednarodnih trgovskih zvez za barbarskih navalov v 12. stol. Obnové trgovino po morju. Postanejo prvi velik pomorski in izrazito trgovski narod. Velikansko brodovje (za ladje cedrov les z Libanona). Skoró 300 let monopol v mednarodni trgovini. Zbirajo trgovsko blago vsega Orienta, tudi sami izdelujejo po vzhodnih vzorcih. Lastna iznajdba: barvanje s škrlatom. V Orient uvažajo živila in surovine.

Trgovske zveze po vsem Sredozemlju. Skozi Gibraltarsko ožino do Anglije in v Baltik, na jug do Kanarskih otokov (ok. 600 objadrajó Afriko po nalogu egiptovskega kralja Neha, a samo enkrat; za njimi nikdo do 15. stol. po Kr.

Ustanavljali opravilnice (faktorije) = trgovske postojanke s skladišči, središča trgovske izmenjave z domačini. Iz nekaterih opravilnic pozneje mesta: Melita (Malta), Kartagina, Utika, Panormus (Palermo), Olbia na Sardiniji, Palma (Baleari), Gadir (Cadix v Španiji).

Zasluga Feničanov: seznanili nove predele Sredozemlja s kulturnimi pridobitvami Orienta. Iznašli pisavo (iz egiptovskih

osnov): 22 znakov za konsonante; od njih prevzeli Grki in vsi evropski kulturni narodi.

V dobi trgovskega razcveta tudi vojaški dogodki, vendar le krajevnega pomena; tako v tem razdobju junaška doba Izraelcev, kjer prvič zmagata monoteizem.

V 13. stol. izraelska plemena že v Palestini. Pod vodstvom »sodnikov« prodirajo proti rodovitnim nižinam. V obalnem področju zadenejo na Filistejce; z njimi hude borbe. Iz obrambnih razlogov se plemena strnejo: Savel prvi kralj (ok. 1010). Boj zoper Filistejce poslej uspešnejši. Zmagovito nadaljuje David: razširi oblast na obeh straneh Jordana proti jugu, osvoji Jeruzalem. Za Salomona (ok. 950) šele mir. Salomon veliko zida; kraljevsko palačo in tempelj v Jeruzalemu (stavbeniki iz Feniške). Razkošen dvor. Veliki davki. Zato nezadovoljnost med ljudstvom!

Po Salomonovi smrti država razpade (ok. 930); v severno »Izraelsko« (središče Samarija, 10 plemen) in južno »Judovsko« (središče Jeruzalem, 2 plemeni; ime po plemenu Juda).

Večni boji obeh držav med seboj in sosedi (z Aramejci iz Damaska, z Egipčani). Tudi notranji verski spori: v severno državo prodre kult feničanskega Bala. Pristaši Jehove vržejo celo dinastijo. Pri tem se državno ozemlje stalno krči, dokler ne postane plen Asircev.

Grki: v tem času domala ločeni od ostalega sveta. Celo zveze s Feničani redke. Nobenih kolonij, komaj kaka faktorija. Doživljajo svoj srednji vek. Po vdoru Dorcev na Grškem nobene palače, nobene umetnine. Dorci z nagonško mržnjo uničili vse, kar je spominjalo na staro kulturo; okrepili pomehkuženo ahajsko-karsko kri s svežimi nordijskimi sokovi. Mikenci odvržejo tuji lišp in se vrnejo v prvotno plemensko življenje: postavijo temelj za svojsko prihodnost. Ohranijo le svoj megaron, kot osnovo templju; obdržé kretske steber, a ga spremené v trpko plemeniti dorski red.

Pojavlja se nov duh, ki gleda, misli, dela iz sebe. Grki prejemajo sicer še dalje od Vzhoda, a nič, kar bi bilo na škodo njih samobitnosti: grádé lastno, zahodno zgradbo!

Državne enote se razdrobé v kantonalne skupine; vsaka dolina občina zase: s tem se rahlja vez vélike skupnosti, a zgosti svojska dejavnost ločenih delov; uravnavanje sil v globino, ne v širino. Partikularizem požene veleumnost Helenov do zadnjih višin.

Homer ustvari iz nordijsko-verskih osnovnih predstav mitični svet kot skupno last vseh Grkov. Antropomorfizem njegovih bogov. Nastanek junaškega epa v Mali Aziji, v jonsko-aiolski obmejnici okoli Smirne. (V matično deželo prešla epska umetnost šele v 7. stol.) Grški epos prekaša vse, kar je kdaj ustvarila vzhodna pismenost. Iliada in Odiseja najvažnejša kulturna spomenika iz teh časov. Zato poleg imena »srednji vek« tudi naziv »homerska doba«.

Spremembe v gospodarstvu: avtarkija; vse se prideluje in izdeluje doma. Merilo vrednosti ni več žlahtna kovina mikenske dobe, ampak živo blago ali živalske kože: **naturalno gospodarstvo.**

Opredelitev prebivalstva v družbene plasti: plemstvo (ljudje iz kraljevega spremstva, odlični bojovníki), svobodnjaki, tlačani. Zemlja, od kraja skupna last rodov in bratstev in dana članom samo v obdelovanje, preide sčasoma v osebno lastnino; tu pa že kal neenakosti: osebna lastnina daje moč in ugled, izguba zemlje tira v odvisnost od gospodarsko močnejših, predvsem plemičev.

Plemstvo zida polagoma zopet gosposke dvorce, se bavi z lovom, ropom in bojem. Na vojsko hodi s svojimi zemljaki pod kraljevo zastavo. Nov način oborožitve: okrogel ali ovalen ščit, oklep, šlem, obnožnice; železen meč, sulica; bojni voz, vendar ne toliko za rabo v boju samem, kolikor za vožnjo do bojišča, ker hoja v težki opravi preutrudljiva.

Moč plemstva prikrajša vladarsko oblast: kralj ni več despot kot v mikenski dobi; je zgolj javni zaupnik, v vojni zbiralec čet, v miru najvišji duhovnik in sodnik, pa še tu le v krogu plemiškega starešinstva.

Nastanek mestnih držav. Bistveno za grško »polis« je okoliško ozemlje, ki se vlada iz središča. Do mestnih držav pride najprej med maloazijskimi Grki: naselniki mesto že najdejo, ga vzemó in iz njega ovladujejo okolico. Razvoj v Mali Aziji vpliva na celinsko Grško; potreba obrambe, zemljepisna zgradba krajine in partikularistična miselnost pospešujejo ustvaritev majhnih enot. Njih središča navadno kako gradišče iz mikenske dobe; okoli zraste mesto — »polis«, kar pomeni ravno grad. Kjer ni gradov, obdajo po več naselij z obzidjem ali pa strnejo prebivalstvo raznih krajev v novo, skupno naselbino: sinoikizem. Torej ne: država Atika z glavnim mestom Atenami, temveč država Atene s politično brezpomembnim podeželjem. Kdor hoče

izvrševati pravice državljana, mora stanovati v mestu in prihajati osebno na zborovanje. Grški jezik nima besede za državljana: »polítes« pomeni meščan!

Srednjeveška umetna obrt: geometrični slog; poleg linearnih motivov tudi loščene barve; izdelava surova. V Atiki, ki je dorški vpad ni neposredno zadel, zopet stari jonski, tako zvani dipilonski slog (po najdišču Dipilonu, mestnih vratih v Atenah). Njegovi začetki že pred prihodom kretske kulture na Grško, a bil po nji zatrt. Okrasi: kljukovita črta, svastika , meander, šahovni vzorec, rozeta v sosrednih krogih; pasovi z domačimi in lovnimi živalmi, moški in ženski zbori, pogrebi itd. Risba otroško preprosta, podobe toge, voglate, močno stilizirane, vendar kažejo čisto grške prvine!

VI

Doba grškega razmaha v Sredozemlju

Ok. 750—550

Tri stoletja mirne mednarodne trgovinske izmenjave in feničanskega monopola v Sredozemlju mogoča le zaradi dolgotrajnega vojaško-političnega zatišja. V 9. stol. temu zatišju konec. Žarišče nemira sicer daleč na vzhodu (med semitskimi in nomadskimi Asirci), vendar posredno vpliv po vsem Sredozemlju.

Asirci imajo že v 11. stol. svojo državo v severni Mezopotamiji; a šele v 9. stol. dobi večji nego krajevni pomen. Kralj Asaruasipal (883—859) ustvari novo vojsko: pred vsem konjenico; za napad na mesta oblegovalni stroji. Razširi oblast nad Armenijo, vzh. Malo Azijo (bivše hetitsko ozemlje) in Babilonijo (kljub odporu kaldejskih knezov). Njegov naslednik Salmansar III (859—824) preti sredozemskim obalam. Ob Orontesu zadene na zvezo Aramejcev, Feničanov, maloazijskih knezov, Egipčanov in Izraelcev. Bitka neodločena; odloči šele naslednik Adadnirari, ki vlada zanj zbog nedoletnosti mati Semiramis: Damask osvojen, aramejska država uničena (806). Nasledek: razmah Izraelske države, dasi znotraj gnile. Preroki zaman pozivajo k verskemu in nraavnemu prerodu.

Pod Tigletpilesarjem III in Sargonom II v 8. stol. višek Asirije: »svetovna država«; obsega vso kulturno Azijo razen zahodne Male Azije. Tudi feniška mesta in Izraelska država

izgubé svobodo, v 7. stol. nekaj časa celo Egipt (ok. 670—663). Središče nazadnje Ninive. Preseljevanje premaganih narodov: Sargon II preseli po zasedbi Samarije 27.000 ljudi v Mezopotamijo. Pokloni se mu tudi »sedem kraljev« s Kipra (709).

Pomen države viden tudi v umetnosti. Nadaljujejo se hetitske tradicije, poleg poseganja do babilonskih osnov: renesanca babilonske umetnosti. Tudi mnogo svojega, posebno v gradnji kraljevskih palač: Asirnasipalove v Kalašu, Asurbanipalove v Ninivah. Zidovi z reliefnimi pločami iz alabastra: upodobitve vojnih dogodkov in lova, lepi posnetki narave. Napis (klinopis) kar čez reliefne podobe! Kipi krilatih levov in demonov; posteklina.

Ohranjena knjižnica kralja Asurbanipala (668—626): 22.000 glinastih plošč v klinopisu. Zbrano vse, tudi staro babilonsko znanje; v literaturi nič svojega (ohranili stara babilonska književna dela: epe).

Večne vojne skoraj onemogočile trgovino. Feničanska mesta izgubé trgovsko zaledje in politično svobodo. Njih kolonije razpadejo; preveč navezane na matična mesta, nezmožne samostojnega življenja (izjema Kartagina). Zveze z Orientom prenehajo; a tudi v srednjem in zahodnem Sredozemlju zastoj.

Grška prehodna doba. Grki s prirojenim čutom hitro presodijo položaj. Grška je že zdavnaj preobljudena (kraška tla); to in mogočnost prevzema trgovskih zvez v Sredozemlju sproži véliki val grške kolonizacije (sredi 8. stol.).

Med prvimi kolonisti brezposelni: iščejo novo domovino, po možnosti rodovitno zemljo, ne daleč od domačega kraja — poljedelske kolonije; pozneje prevladujejo trgovski nagibi: trgovske kolonije. Vsi naseljenci se počutijo v kolonijah »doma«. Njih mesta so samostojna politična središča, nedvisna od matičnih mest (nasprotno kakor feničanske kolonije).

Prvi kolonisti iz celinske Grške. Vajnejša matična mesta: Halkis in Eretria (Jonci), Korint in Megara (Dorci). Od srede 7. stol. tudi iz maloazijskih grških mest, zlasti iz Mileta. Mnoge kolonije tudi same kolonizirajo dalje. V prvi polovici 6. stol. kolonizacijski val uplahne.

Grške kolonije v dveh stoletjih domala po vsem Sredozemlju.

Makedonsko-traška obala. Najprej številne kolonije na Halkidiki (kolonisti večidel iz Halkide: Olintos, Poteidaia; nato po

vsi južni traški obali: Abdera. Egejsko morje posihmal »Grško morje«.

Vzdolž morskih ožin in Propontide. Niz močnih kolonij (pro-metna važnost, žito iz Rusije): Bizanc — megarska kolonija.

Ob Črnem morju 90 kolonij mesta Mileta: Odesos (Varna), Olbia (Odesa), izhodišče prastare rečne poti proti Baltiku — jantar! Tanais (ob izlivu Dona, najsevernejša grška kolonija). Neposredni stiki s Skiti (menjalna trgovina: grški izdelki za žito in kože). Številne kolonije v Kolhidi (od ondod stara pot čez Kavkazijo in Kaspiško morje do Turana in Indije); Trapezus (izhodišče poti čez armenske gore na Iran, še danes »cesta pre-prog«); Amisos in Sinope (izhodišči poti prek Male Azije mimo stare Hatuše). Črno morje z globokim zaledjem torej izključno grško gospodarsko področje.

Najvzhodnejši del Sredozemlja Grkom zaprt: domovina Feničanov. Vendar dve močni postojanki: otok Kiper in Naukratis v Egiptu (poleg trgovske važnosti tudi kulturna: stik mlade grške umetnosti z egiptovsko renesanco v saiški državi).

Severnoafriška obala. Vzhodna polovica razen Egipta puščavska; na najugodnejšem mestu dorska kolonija Kirene. Zahodna polovica severne afriške obale gospodarsko območje Kartagine.

Jonsko morje in Jadran. Prvi kolonisti iz Korinta na otok Krf in albansko obalo; Epidamnos (Drač, pot v notranjost, poznejša via Egnatia). V srednji in severni Jadran Grkov še ni: kraška obala, šlabe zveze z notranjostjo, nevarnost pred morskimi roparji. Grške kolonije v srednjem Jadranu šele iz 4. stol. (Dionisios I Sirakuški): Issa (Vis), Pharos (Hvar), Kerkyra melaina (Korčula), Tragyrion (Trogir). Grško izkoriščanje jantarske poti (ob Tržaškem zalivu preko Slovenije proti Moravskim vratom in ob Odri in Visli do Baltika) ni dokazano. Lokalizacija pripovedke o Argonautih brez osnove.

Južna Italija in Sicilija. Najstarejša kolonija Kume v Kampalniji. Kolonisti iz Kum ustanové Neapolis. Strnjen niz kolonij od Kum na jug do Regia (Reggio) in dalje ob obali Jonskega morja do Tarenta: Sibaris, Kroton, Tarent (edina spartanska kolonija). Enako ob vseh sicilskih obalah razen zahodnega dela otoka (vpliv Kartagine): Sirakuze, Zankle (Mesina), Gela, Akragas

(Agrigento). Južna Italija in Sicilija druga grška domovina — Vélika Grška.

V zahodnem Sredozemlju: Masalia (Marseille, prastara pot Rodan—Champagne—Severno morje). Iz Masalie kolonizirana vsa današnja francoska sredozemska obala. Najzahodnejša kolonija v Španiji: Mainaka (pri Malagi).

Dasi Grki v kolonijah »udomačeni«, ostanejo povsod Grki! Še več: v širokem svetu si razširijo obzorje; premagajo domači grški partikularizem in se zavedo vsegrške skupnosti. Od 8. stol. dalje skupni naziv Heleni za vse Grke v domovini in kolonijah. Vsi prihajajo na tekme v Olimpijo. Čutijo se vzvišene nad Negrki — barbari.

Nasledki grške kolonizacije: Grki namesto Feničanov prva trgovska in pomorska sila; ovladujejo najvažnejše prometne zveze na Sredozemskem morju in trgovske poti od obal v notranjost (razen iz feničanskih mest proti Babilonu).

Razmah grške trgovine bistveno vpliva na gospodarsko, družabno in politično življenje v celinski Grški. Povečanje uvoza zagotavlja preskrbo pasivne domovine (žito iz Makedonije, južne Rusije, Sicilije, Egipta) in dovoz surovin za naglo napredujočo industrijo.

Glavna industrijska središča: Milet, Atene, Korint, Megara, Halkis; izvozno blago: tkanine, lončenina, kovinski izdelki. Takratna podjetja podobna bolj našim obrtnim zadrugam. Novo plačilno sredstvo »denar« po lidijskem zgledu. Denarno gospodarstvo naglo spodriva menjalno trgovino.

Zaradi razvoja industrije in prometa potreba po novih delovnih silah: uvažanje sužnjevi! A tudi beg ljudstva s kmetov v mesto: obdelovanje zemlje se ne izplača več; zbog uvoza pada cena domačemu žitu; namesto, da bi lezli v dolgove (pri tem izguba osebne svobode), prodajajo kmetje posestva in pritiskajo v mesta; iščejo dela v industriji ali prometu.

Tudi plemstvo občuti beg delovnih moči; na veleposestva uvaja sužnje; namesto žita goji oljko in vinsko trto. Plemič mora postati trgovec, če ne, obuboža.

Nasprotno pa se mesta dvignejo. Iz trgovcev in industrijcev novo denarno plemstvo, meščanska aristokracija; po drugi strani naraščanje proletariata.

Grški srednji vek z gradovi, gospodarskimi in družbenimi osnovami naglo gine. Nosilec novega življenja: mesto — polis!

V prehodni dobi junaška pesem umira; nastanek lirike, kjer nastopa živi človek z vsemi željami in strastmi v hrupu sodobnega delavnika; elegija: glavni predstavnik Arhilohos; lesbiška lirika: Alkaios in največja pesnica v zgodovini, Sapfo.

Do 7. stol. v stavbinstvu rabili les in ilovico, poslej zopet kamen. Prvi templji; tudi tu značilno nagnjenje Grkov do skladnosti in preglednih merskih količin, v nasprotju z velikanskimi egiptovskimi in asirskimi gmotami. Grški tempelj zaobjameš z enim samim pogledom! Razvoj dorskega in jonskega sloga v stavbarstvu in kiparstvu. Dorski kipi atletska telesa mladih mož, v čelnem ustupu, v logi, leseni drži; vendar kažejo kljub tehniški plašnosti že prvine poznejšega znanja. Jonski slog ljubi oble, polne oblike, zato rad upodablja ženske postave; zlasti spretnost v gubanju oblačil.

Antropomorfizem homerskega bogovja postaja resnejši in čistejši. Že Hesiod išče v bogovih izvor pravičnosti. Nov ideal moške kreposti: Herakles, simbol trpljenja in trdega spolnjenja dolžnosti pred poveličanjem.

Verska poglobitev spremeni gledanje na posmrtno življenje; nastanek misterijskih kultov nenordijskega izvora: Demetra, Dionisos, orfiško verstvo. Zlasti v orfištvu nastopa prednjeazijska zavest človeške grešnosti; odrešenje le po askezi; potrebna popolna odpoved uživanju; potovanje duš za pokoro in očiščenje; neizprosne kazni za grešnike na onem svetu.

Avtonomija duha. V jonski Mali Aziji nastopijo možje, ki se skušajo otresti vezi z božanstvom: nordijski človek išče samostalno pravzroke bivanja; zavrže vsako izročilo in razodetje. S tem položen temelj pojmu znanosti; ki dela, išče in stremi zavoljo sebe same, ne glede na praktično korist (kakor Egipčani in Babilonci), z edinim namenom, da najde resnico. Tem možem pravimo jonski naravoslovci.

Tales Miletski (ok. 600): matematik, zvezdoslovec, prvi videl v nebesnem oboku votlo oblo; napovedal sončni mrk v maju 585, praded filozofije. Pravzrok vseh stvari mu je voda.

Anaksimander: naredil prvo svetovno karto v bronu, baje prvo sončno uro na Grškem. Za prasnov ima »ápeíron«, to je

nekaj, kar je brezmejno, neskončno. Iz zemeljske vlage, pravi, so se rodila organska bitja in se stopnjema razvijala: najprej ribe, iz njih kopninske živali, iz teh človek. Torej najstarejši predhodnik descendenčne teorije.

Anaksimenes: po njem prasnov zrak; spoznal je, da dobiva luna svetlobo od sonca; ločil je planete od stalnic.

VII

Politični razvoj grškega sveta v VII. in VI. stol.

Tiransko vladavine

Kot prehod od aristokratskih vladavin do demokratije se pojavi za grške kolonizacije ponekod vladna oblika tiranij, zlasti v duhovno in gospodarsko naprednejših krajinah. Tirani so močne osebnosti, navadno plemiškega rodu, ki tvegajo kot zaupniki ljudstva državni udar in ustanove samodržstvo. Od kraljev se razlikujejo po tem, da jim manjka legitimnosti. So slej ko prej uzurpatorji, pa bodi njih vlada še tako uspešna. Malokatera tiranija preživi več ko dva rodova.

Na čelu koraka Jonija. Tu privede zunanja sila meščanstvo do tega, da opusti strankarske boje in se podvrže vladi ene osebnosti. Tako brani miletski tiran Trasibulos mesto uspešno zoper Lidijce (konec 7. stol.). Poslednji jonski tiran je Polikrates na otoku Samosu.

V matični Grški zruši Kipselos oligarhijo in v Korintu in ustvari tiranstvo (657); za njim vlada njegov sin Periandros: izvrstna vladarja, ki dvigneta s smotrno kolonialno politiko in z notranjimi reformami Korint na vrhunec moči. V Megari privedó boji kmetov zoper graščake do samodržstva (650); enako v Sikionu. Tudi Atene dobe v 6. stol. svojega velikega tirana, Peisistrata.

Na Siciliji nastopi tiranstvo nekoliko kasneje ko na Vzhodu. Razvpit zaradi okrutnosti je Falaris, tiran v Agrigentu. Kakor v Joniji, pospeši tudi tu tiranijo zunanja nevarnost: ogrožanje po Kartagincih in Etrurcih.

Med tirani so veliki in modri vladarji: skrbe za okras prestolnic, postavljajo prelepe javne zgradbe, dvigajo gospodarstvo, imajo smisel za duhovno kulturo in umetnost, zbirajo okoli sebe

najboljše slovstvene in likovne opazovalce. Za mnoga mesta pomeni čas tiranskih vlad višek razvoja. Tirani so tipi nordijskih vodij.

Socialistično-vojaška država Spartancev.

Naselitev. Dorci usvojé po letu 1000 pokrajino Lakonijo. Središče Sparta: sedež kralja in plemiškega spremstva.

Plemensko kraljestvo. Od kraja prvotna oblika kraljestva: kralj je v vojni vojvoda (archagetas), v miru višji duhovnik in vrhovni sodnik. Poleg njega svet starešin in brambni zbor vseh za orožje sposobnih svobodnjakov.

Gospodarstvo in družba. Zemlja se razkosa v dedne fevde (klaroi). Plemiška plast Spartiatov dobi najboljši svet v ravnini okoli Sparte; manj rodovitni predeli po okoliških pobočjih pripadejo perioikom (okoličanom). Perioiki torej prvotno polnopravni in čistokrvni Dorci; skupno s Spartanci predstavljajo na zunaj narod Lakedaimoncev.

Podjarmljeni ahajski domačini postanejo tlačani, heloti: osebno brezpravni, prepuščeni vsakemu nasilju; glabae adstricti (privezani na grudo), obdelujejo gospodarjem polje, oddajajo določne obroke pridelkov. Ta red izpočetka enak pri Spartiatih in pri perioikih. Ker pa ti zaradi oddaljenosti od središča ne prihajajo redno na brambni zbor, izgube vpliv in večji del političnih pravic; ostane jim osebna svoboda in vojna obveznost do Sparte. Bavijo se s poljedelstvom, pa tudi z obrtni in trgovino. Krvno mešanje s heloti. Rasna plastitev torej obenem stanovska členitev.

Plemiških Spartiatov razmeroma malo: v 5. stol. komaj 10—12.000, med njimi 4000 sposobnih za orožje; perioikov 60.000, helotov 150.000.

Ustava. Mitični zakonodavec Likurg. Na čelu države dva kralja iz dveh rodbin, potomca plemenskega boga Herakla. Vladarska čast dedna.

Pradobni svet starešin živi dalje kot geruchia, brambni zbor kot apela: ta odločuje o zakonih, vojni in miru.

Kolegij eforov: sprva duhovni glavarji petih krajevnih zvez; pomagajo plemstvu zoper premoč kraljev; posegajo globlje v upravne zadeve; v začetku 6. stol. postanejo pravi nadzorovalni svet za vse javno in politično življenje. Kraljevska oblast v miru poslej pristržena.

Spartanski kozmos. Življenjski red zgrajen na rasno-političnih temeljih. Državna korist odločuje že pri rojstvu: živeti smejo le telesno krepki otroci, slabiče in pohabljenice odvržejo.

S sedmim letom prevzame vzrejo otrok država: podelitev moške mladine na črede (agelai): utrjevanje telesa in značaja; vaje v prenašanju naporov in bolečin; brezpogojna poslušnost, osebni pogum, požrtvovalnost za skupno stvar, čut za dolžnost, čast in odgovornost.

Z dvajsetim letom sprejem v vojsko. Življenje moških v skupnosti; skupni obedi (sisitije), h katerim prispeva vsak od svojega posestva.

Nasledek spartanske vzgoje: vzrast elite jekleno trdih mož, izurjenih vojščakov, pripravljenih, da se vsak hip darujejo na oltarju domovine.

Ženska vzgoja. Sparta edina skrbi tudi za vzgojo ženske mladine. Namen: vzreja krepkih mater. Stališče žene svobodnejše ko pri Joncih; samo v Sparti pridevek despoina = gospa.

Samstvo prepovedano; zakoni brez otrok razveljavljeni; ženitve s pripadniki drugih ras pod kaznijo. Vrhovni cilj: ohranitev raso čiste nordijske gosposke plasti.

Boj kapitalizmu. Sparta nasprotna trgovini in denarnemu gospodarstvu. Žlahtne kovine ne smejo v deželo; železni denar, ki drugod nima veljave. Potovanje v tujino in izseljevanje onemogočeno. Temeljita izvedba avtarkije: potrebe, ki jim ni moči zadostiti, se zatró. Življenjski standard nizek. Sparta okosteni; sovraži napredek; vojaško-policijski red!

Usvojitev Mesenije. Oskrba z zemljo zbog naraščanja prebivalstva težavna. Rešitev problema le v osvojitvi novih krajin. Žrtev: rodovitna Mesenija (v prvi pol. 8. stol.). Po dvajsetletnih bojih zavzetje gorske trdnjave Itome. Plemstvo si razdeli zemljo, perioiki ne dobe nič; domače prebivalstvo se poheloti.

V sredi 7. stol. upor helotov. Spartiati izgubé vsa posestva v Meseniji. Sovražnik v premoči, vdere celo v Lakonijo. Sparta se zamaje. Reši jo strateg in bojni elegik Tirtaios. Sparta naposled zmaga.

Socialni nasledki zmage. V plemstvu se izvede socialno izenačenje: žlahtnejš rod in večje bogastvo ne dajeta prednosti; vsi so enaki (homoioi).

Opusti se viteški način bojevanja na konjih in vozeh. Udar na moč preide na težko oboroženo pehotno falango. Drugod

sestoji ta iz ljudi srednjega in kmečkega stanu, zato plemstvo propade; v Sparti postane plemič sam pešak, zato se obdrži. Življenjski red se poostri: odpoved sleherni udobnosti in osebni koristi. Vse prešinja ena misel: ohraniti plemstvu neomejeno moč v občini.

Peloponeška zveza. Po ukrotitvi Mesenije obračun z Argosom, ker je mesenske helote podpiral pri uporabi. Usvojitev otoka Kitere. Napad na Arkadijo: Tegea sklene s Sparto vojaško pogodbo (ok. 550).

Posihmal Sparta opusti osvojevalno politiko: išče si zavaznikov. Pridružijo se ji Sikion, Megara, Korint, kjer so po odpravi tiranskih vlad uvedli oligarhične ustavne oblike. Tako nastane Peloponeška zveza. Značilno: članice povezane samo s Sparto, ne pa tudi med seboj. Sparta ima vojaško vodstvo in odločuje o vojni in miru. Je najmočnejša kopninska sila na Grškem.

Atene do perzijskih vojsk

Naselitev. Prvi nordijski osvojitelji Atike: Jonci; dorski yal jih ne preplavi.

Meščanstvo. Spočetka zemljiško plemstvo. Morska plovba in trgovina spremenita kmečki življenjski red. Prehod od naravnega do denarnega gospodarstva. Pripadniki nižjih plasti obogate in se dvignejo do višjih. Rasne in stanovske razlike se več ne krijejo. Poleg krvnega plemstva zraste denarno plemstvo. Mešanje krvi.

Kraljestvo in oligarhija. Tudi v Atenah od kraja dedni kralji. Zadnji Kodrov sin Medon. Za njim oligarhična vlada: kolegij 9 arhontov, samih članov plemiških družin; plemiški svet areopag: ta postavlja arhonte.

Kilon in Drakon. Za plemiške vlade silne samopašnost veleposestnikov, kmečko ljudstvo trpi pod neznosno tlako: šestinarji, ker smejo obdržati samo šesti del pridelkov, pet šestin; morajo oddajati. Dolgovno suženjstvo: dolžnik jamči za dolg z osebno svobodo!

Oligarhe poskusi strmoglaviti Kilon (po 640). Poskus se izjalovi. Za njim Drakontova preuredba (621) priznanje javnih pravic vsem, ki zmorejo opravo za težko pehoto. Siromašnim slojem reforme ne koristi. Boj gre dalje: kmetu se pridruži obrtnik in trgovec.

Solon: posrednik med plemiško in ljudsko stranko. 594 pride do sprave: Solon postane arhon z diktatorskim pooblastilom za izvedbo nove ustave in ureditev zakonov.

Gospodarske reforme. Solon odpravi telesno jamstvo, odpiše dolgove, izbriše hipotekarne obremenitve; od tod ime *scisachtheia* (otres dolgov). Število svobodnjakov zraste; zato razlastitev veleposestva; vendar ostane plemičem dobršen del. Komunistični zahtevi, naj se vsa zemlja razdeli na enake deleže, se Solon upre.

Timokratski red. Solon združi prebivalstvo na povse nedorski način v enotno občestvo; podlaga timokratski red: vsi Atenci, ne glede na rod in stan, imajo ob enakem premoženju enake pravice. Delitev v 4 premoženjske razrede: za 1. r. je treba 500 mer letnega pridelka ali 500 drahem dohodkov; za 2. r. 300 mer ali drahem; za 3. r. 200; 4. razred: težaki in dninarji.

Solonova ustava. Plemiškemu areopagu priključi demokratični narodni zbor, odprt vsem premoženjskim razredom, in državni svet 400 članov; arhonte voli poslej zbor; poleg vojnega arhonta (polemarha) še volitev strategov (polkovnikov).

Uvedba porotnih sodišč: kandidati vsi člani narodnega zbora. Solonov red postavi temelj demokratični vladavini, čeprav je pasivna volilna pravica še zmeraj omejena in zasedajo najvažnejša mesta v upravi člani 1. razreda, po večini plemiči. V ljudstvu se zbudi državna zavest, ponos, čut za odgovornost.

Peisistratos: si usvoji kot samodržec oblast nad Atenami (561). Vlada v dluhu Solonove ustave, ohrani narodni zbor in državni svet.

Je prijatelj kmeta: pospešuje zasajanje oljke in trte, popravlja ceste. Vidi prvi, da imajo Atene prihodnost na morju. Išče stike z egejskim svetom, utira pota kolonialni politiki in pomorski nadvladi Aten. Na Hersouczu ustanovi kneževino z Miltiadom, da zavaruje dovoz žita iz južne Rusije. Ustvari vojno moruarico.

Dvigne Atene z lepimi zgradbami. Daje delo najboljšim domačim in tujim mojstrom. Poglobi kult boginje Atene: vsako leto panatenski praznik nji na čast. Ustanovi državni praznik Velikih dionisijev, važnih za razvoj drame.

Peisistratova vlada blagoslov za Atene. (Umrli 528).

Hipias in Hiparhos: Peisistratova sinova, brez očetovih zmognosti in značaja. Nezadovoljnost, zlasti med plemstvom. 514 atentat: Hiparhos ubit. Hipias vlada poslej okrutno: ječe polne aristokratov, mnogi zbeže v Delfe. Od tod pridobe Sparto, da napade tirana. Hipias premagan in pregnan (510).

Kleistenes: prepreči po izgonu tirana plemiško reakcijo. Razbije 4 plemiške rodovne občine: razdeli Atiko v 3 dele: mesto Atene, obrežje, notranjost. Vsak del ima 10 tretjin; od teh 30 tretjin združi v celoto po tri, ki ne mejé druga ob drugo; tako nastane 10 okrožij, v vsakem po ena mestna, ena obrežna, ena notranjska tretjina; vsako okrožje vsebuje torej različna krajinska in socialno-politična nasprotja.

Kleistenova ustava. Predsednik republike tudi zdaj prvi arhon. Poleg njega državni svet, povečan od 400 članov na 500: vsako okrožje da po 50 zastopnikov, združenih v pritanije; te zasedajo druga za drugo po $\frac{1}{10}$ leta: pretresajo predloge, preden pridejo pred narodni zbor. Predsednik je vsak dan drug; vodi tudi plenarno zasedanje narodnega zbora. Pritani imajo brezplačno oskrbo v pritaniju.

Neodgovorni »suveren« je narod: odločuje v zboru o vojni, miru, zavezništvi, o volitvah, zakonodaji, nadzorovanju uradnikov etc.

Porotno sodišče ima 6000 članov, iz vsakega okrožja po 600.

Vojaška organizacija. Vsako okrožje postavi svoj pehotni polk pod poveljstvom okrožnega stratega, torej: 10 polkov, 10 strategov. Ti imajo na bojišču vrhovno vodstvo, ne vsi hkrati, temveč vsak dan drug. Polemarh je le še najvišji vojaški upravnik.

Ostrakizem. V narodnem zboru vsako leto glasovanje, ali ni v državi nemara kdo, ki bi bil nevaren demokratiji. Na kogar se zedini 6000 glasov, mora za 10 let v pregnanstvo. S tem je zaprta pot do tiranstva. Imena se pri glasovanju pišejo na lončene črepine (ostrakon), od tod ime črepinski sod (ostrakismos).

Prva preskušnja demokratije. 506 udari Sparta s Peloponeško zvezo na Atene. Mlada demokratska država napad odbije. Atenci si vzemo na Euboji Lelantsko ravnino in nasele 2000 kolonistov — kleruhov (kleros = žreb, po žrebu odmerjen kos zemlje). Kleruhije so vojaške naselbine na tujem, imajo svojo

ustavo, sicer pa obdrže atensko državljanstvo in vzdržujejo stalne zveze z domačijo. V tem se ločijo od starejših kolonij, ki so se razvile v povsem neodvisne, matici večkrat celo sovražne občine.

Nordijsko vodstvo. Kleistenova demokratija, postavljena na enakopravnost, sé dolgo časa sijajno obnaša: sproščene sile zdravega, bistrega, hrabrega naroda ustvarjajo občudovanja vredna dela. Delajo vsi sloji; tudi plemstvo po nastopu novih časov ne stoji križemrok. Da, uradniki prihajajo slej ko prej iz družbeno vodilnih plasti, ker za svoje delo ne prejemajo plače, po načelu, da je častna dolžnost, služiti narodu s krvjo in imetjem. Demokratiji te velike dobe gre hvala, da brez predsodkov izbira državnike iz krogov, ki se odlikujejo po močnih osebnostih stare kulture in izobrazbe.

Tako vodijo do peloponeške vojne ljudstvo večidel možje iz vrhnjih plasti. In ker se je v teh nordijska kri ohranila najčisteje, stoji država kljub demokraciji pod nordijskim vodstvom.

VIII

Politični razvoj negrškega sveta v VII. in VI. stoletju

V VI. stol. razvoj grškega sveta vedno bolj ogrožen. Na vzhodu namesto asirske države vrsta novih političnih tvorb z močnejšo ekspanzijo, v zahodnem Sredozemlju nevaren dvig Kartagine in Etrurcev.

Orient. Dokler asirska država obvlada prednjeazijski svet, grški gospodarski in politični razvoj v Sredozemlju od vzhoda skoraj nemoten: Asirci drže gospodarske tékmece k tlom. A že v 7. stol. vojaška sila Asircev pada. Odpor med nezadovoljnimi narodi raste. Prvi se osvobode Egipčani pod Psametihom (663). Odločilni sunek dobi Asirija od zunaj: od Medijcev.

Medijci, del indoevropske skupine Irancev: po l. 1000 iz južne Rusije preko Kavkaza na Iransko višavje. Pastirji in kmetje. Zagospodarijo prejšnjemu prebivalstvu. V 5. stol. Kiaksares: ustanovitelj medijske države. Smer politične ekspanzije: Asirija. 625 se Babilonija pod Nabopolazarjem osamosvoji (Nova babilonska država). Skupno z Medijci proti Asiriji. 612 porušene Ninive: konec asirske države. Asirci kot narod se porazgube.

Boj za asirsko dediščino. Babilonci dobe dežele do Sredozemskega morja; v Siriji morajo odbiti Egipčane, ki udarijo od juga (premagani pri Karkemišu 605). Medijci pa preko Armenije v Malo Azijo, kjer zadenejo na Lidijce. Bitka ob Halisu neodločena (sončni mrk 385, prvi točni datum v zgodovini). Mir: Halis mejna reka.

Končno na vzhodu namesto asirske svetovne države ravnovesje štirih velikih sil: Babilonije, Egipta, Lidije in Medije.

Babilonija. Vladajo semitski, Kaldejci (Kaldejska država). Za Nabopolazarjem Nebukadnezar (604—562): utrdi oblast nad Sirijo, napade Judovsko državo, osvoji Jeruzalem (586, Judje v babilonsko sužnost); po 13letnem obleganju osvoji Tiros.

Središče Babilon. Nebukadnezar gradi babilonski stolp na čast bogu Mardoku (sveto pismo). »Medijski zid« na meji »zaveznikov«. V umetnosti posnemanje starih vzorcev.

Po Nebukadnezarjevi smrti vedno več moči kaldejska duhovščina. Njena stroka: astronomija, zlasti astrologija. Zadnji kralj Nabonid bolj znanstvenik kakor vladar.

Egipt omejen na dolino Nila. Središče Sais: Saiska država. Pri osvoboditvi od Asircev pomagali grški najemniki iz Male Azije. Ostanajo v deželi. Faraon pokliče tudi grške trgovce, kolonija v Naukratisu. Zlasti kralj Amasis tesne zveze z Grki; s Polikratom, tiranom na Samosu.

Kulturni prerod. Posnemanje davnih časov kakor v Babiloniji (arhaizem). V jeziku, pisavi, umetnosti nič novega, toda krasne umetnine. Vpliv na grško umetnost.

Lidija. Ustanovitelj države Giges (7. stol.). Obsega zahodni del Male Azije. Središče Sarde. Že Giges skuša osvojiti grška maloazijska mesta (izhod na morje), ki so neenotna. Drugo za drugim osvajata naslednika Aliates in Kroisos (560—546). Edino Milet še svoboden.

Priključitev k Lidiji za grška mesta gospodarsko ugodna: dobe trgovsko zaledje, preko Lidije zveze do Babilona. Kulturno prekvajajo Grki deželo: Kroisos na pol Grk. Pošilja darove v Delfe. Njegov dvor zbirališče grških učenjakov (Solon). A Lidija dala Grkom predvsem denar.

Medija: nova sila, ki zruši vse stare države in poveže prednjeazijski svet. V novi svetovni državi: Perziji.

Perziji se upro Medijcem pod knezom Kirom (perz. Kuruš). Več let borba. Kiros osvoji medijsko prestolnico Ekbatano,

Astiages (naslednik Kiaksaresa) ujet (550). Vse medijske pokrajine priznajo Kira: država postane perzijska. Sosedne države se čutijo ogrožene, najbolj Kroisos. Sklene vojaško zvezo z Babilonci in Egipčani. Sam prvi napade, ne da bi čakal na zaveznike (546). Premagan. Kiros osvoji Sarde, priključi Lidijo svoji državi. Kroisos interniran (pripovedka o grmadi).

Z Lidijo tudi maloazijska grška mesta pod Perzije. Izgubé notranjo svobodo. Perzijci podpirajo v mestih njim prijazne tirane proti demokratskim vladavinam.

Nato Kiros proti Babiloniji (539). Babilon se vda brez boja. Kiros prevzame naslov babilonskih kraljev; postane gospodar Sirije, Fenicije in Palestine. Judom dovoli vrnitev iz babilonske sužnosti. Diaspora.

Politična prevlada Semitov strta. Prvič vsa Prednja Azija pod oblastjo indoevropskega naroda.

Da zavaruje severne meje države, Kiros proti pastirskim plemenom v Turan, toda pade (529).

Naslednik Kambises udari še na zadnjega zaveznika: Egipt. Zmaga pri Peluziju (525). Faraon ujet, interniran. Tudi Egipt postane posebno kraljestvo, Kambises oklican za faraona.

Kirova vlada mila. Odpravljena semitska krutost in deportacija narodov. Pustil vero, jezik, domače običaje. Kambises pa oster. Odtuji si celo Perzije. Med bojevanjem v Egiptu se mu upre mag Gaumata (grško Smerdis).

Kambises na poti iz Egipta umre; Gaumato uniči njegov sorodnik Dareios in zavlada (521—485). Ogromna država: od Egejskega morja in Egipta do Indije.

Da zavaruje severne meje, udari na Skite preko vzhodnega Balkana proti južni Rusiji. Precenjuje svoje sile, podcenjuje daljave.

513 preko Dardanel. Maloazijski Grki pod vodstvom tiranov z njim. Brodovje spremlja kopno vojsko. Preko Trakije do Donave; most čuvajo Grki.

Skiti se izogibajo; požigajo živež, zastrupljajo vodnjake. Dareios mora brez boja nazaj. Na umiku Skiti napadajo manjše oddelke. Med Grki, ki čuvajo most, dve struji: protiperzijska hoče porušiti most (Aténec Miltiades, gospodar traškega Hersoneza) in struja, ki hoče sodelovati s premočnimi Perzijci (Histaios, tiran miletski): ta močnejša.

Dareios obdrži Trakijo (21. satrapija). Priključi s silo grška mesta ob traški obali; tudi Bizanc. Grčija samá v nevarnosti: Dareios, »kralj kraljev«, ne pozna mejá, a na njegovem dvoru grški emigranti rujejo proti grškemu redu, »ki jim je storil krivicó«.

Značaj indoevropskih Perzijcev bistveno različen od semitskih Asircev; vpliv Zoroastrovega verskega nauka.

Dareios absoluten vladar: oblast od boga (napis na nagrobnem spomeniku). Opira se na perzijsko in medijsko plemstvo. Ti jedro vojske in osebna straža (10.000 »neumrljivih«). Za orientalske narode skoraj bog. Svèt najvišjih uradnikov (samih Perzijcev). Država razdeljena na 20 satrapij. Maloazijski Grki v sardski satrapiji. Satrapi vojaški poveljniki, pobirajo davke (Perzijci ne plačujejo). Upravo pusti starim, domačim oblastem. Uradni jezik aramejski (semitski), najbolj razširjen jezik v državi, ki se ima za naslednico starih orientalskih držav; zato poleg Suz še prestolnici Babilon (zimsko), Ekbatana (poletna).

Skrb za trgovino. Kovan denar (zlat dareikos = 20 srebrnih šeklov). Denarno gospodarstvo izpodriva naturalno. Dovršitev prekopa od Nila preko Slanih jezer do Rdečega morja (začel graditi faraon Neho). Skilaks objadra neznane obale od Indovega izliva okoli Arabije do današnjega Sueza.

Dareios zgradi »kraljevo cesto« Suze—Sarde. Na vsakih 25 km prenočišča in konji za izmenjavo. Prva »pošta« (hitri sli z uradnimi obvestili).

Umetnost ni domača. Perzijci — še pred kratkim lovci in kmetje — brez umetniške tradicije. Naslon na babilonske, asirske, egiptovske, maloazijske osnove; celo grški vpliv. Tako mešana umetnost, a dela mnogokrat lepše od vzornikov. Krasne zgradbe: kraljeva palača v Persepoli. »Behistanski spomenik« ob cesti iz Babilona v Ekbatano: v skalno steno vsekán relief z navedbo zmág in slavnih del Darejevih.

Istočasno ko Grčija ogrožena po Perzijcih, v nevarnosti tudi grške postojanke v zahodnem Sredozemlju. Prav v 6. stol. nageł razvoj kartažanske in višek etrurske države.

Kartagina, feničanska kolónija, ustanovljena 814 (pripovedka o kraljici Didoni). Mestna uprava aristokratska (kakor v feničanskih mestih v domovini): mali svèt (člani starih plemiških rodbin) in veliki svèt (iz vrst bogatih meščanov, denarno plemstvo). Izvršna oblast: dva sodnika (sufeta, tudi voditeljja vojske).

Nadzorstvo nad vso državno upravo: svèt stoterice (prim. spartansko ustavo).

Kartagina edina feničanska kolonija z večjim mestnim ozemljem. Meščani ne samo trgovci, tudi veleposestniki. Silno bogastvo vodilnih družin. Množica ubožnih. Srednjega stanu skoraj ni.

Najkasneje v zač. 6. stol. Kartagina prisili feničanske postojanke ob severni afriški obali, v Španiji in na zah. Siciliji v mestno zvezo. Zaradi kartadžanske premoči ta zveza prav za prav kartadžanska država. Gospodarsko območje: vse zahodno Sredozemlje. Tekmica grškim kolonijam v južni Italiji in na Siciliji.

Največja opora države: vojno brodovje (plačani mornarji, veslači, sužnji). Kartadžanska kopna vojska: večidel numidijski najemniki; Kartadžani sami niso vojaki.

Etrurci. Prvotna domovina in čas prihoda v Italijo neznana. Verjetno med 900 in 800 iz Male Azije. Morda bežali pred Asirci.

Prva naselitev v južni Toskani. Pozneje na jug do Tibere, na sever čez Apenine v Padovo nižino. Njih število premajhno za tako ozemlje; le maloštevilna plast gospodarjev. Rasno se utaplajo v morju Italikov. Prilagode se novim razmeram: prej mornarji, postanejo kmetje-veleposestniki; na morju le še roparji. A prekvasijo italško prebivalstvo s svojo višjo kulturo.

Prinesli na zahod orientalsko versko pojmovanje: češčenje prednikov; skrb za trupla pokojnikov (obokane grobnice, prim. mikenske); prerokovanje iz drobovja žrtvenih živali, iz ptičjega leta, bliska (sumersko-babilonskega izvora); način bogočastja (haruspices); v njihove verske šole hodili iz vse Italije. Stare latinske obredne knjige — libri rituales, haruspicini, fatales — po vsebini etrurske.

Ob etrurskem prihodu Italiki izključno kmetje. Živeli v plemenski skupnosti. Središče plemena gradišče (podobno kakor pri Starih Slovanih). Etrurci šele ustanovili prva mesta, mnogo-krat na krajih italških gradišč. Mesta politična in verska središča. V njih kralji: imeli vojaške in verske naloge; najprej dosmrtni, pozneje dvig mestnega plemstva: kralj le še za 1 leto voljen.

Najkasneje v začetku 6. stol. zveza 12 etrurskih mest. Središče zveze Tarquinii. Višek etrurske politične moči. Novo zanimanje za pomorske zveze. Etrurci prično širiti oblast preko Tibere.

Latinci in početki Rima. Južno od Tibere domovina plemen italških Latincev (Latium) — kmetje in živinorejci. Plemensko življenje. Družijo jih le skupni verski kult; središče Alba Longa.

Preko latinskega ozemlja dve prastari trgovski poti. Prva iz rudne Etrurije v žitno Kampanijo, vzhodno od Albanskih gorá; latinska gradišča nad njo prva trgovinska središča: Tibur, Praeneste. Druga pot od Jadrana preko sabinske dežele do Tibere in velikih solin ob njenem izlivu (via Salaria). Na griču Palatinu prastara latinska naselbina; prebivalci kmetje in trgovci s soljo. Zaradi ugodne lege nove latinske naselbine po gričih okoli Palatina, a sabinske na bližnjem Viminalu in Kvirinalu. Kmečke občine, v katerih odloča zbor vseh svobodnikov; voli si voditelja za vodstvo verskih obredov in posvetne zadeve; njemu ob strani vaški starešine.

Po 600 zasedejo Lacij Etrurci. Iz latinskih in sabinskih naselbin ustanove na »7 gričih« enotno mestno občino in ji dajo etrursko ime Roma = Rim. Ustanovitev mesta ne pred 590 (l. 753 brez zgodov. osnove). Mesto dobi skupno svetišče na Kapitolu in skupen »forum«; postane etrurska mestna država z etrurskim kraljem. Znak oblasti: sveženj s sekiro (fasces).

S kraljem pride v Rim etrursko spremstvo, neka vrsta plemstva, a v mestu že od prej domače »plemstvo«: voditelji uprave, odlični bojovníki, bogati trgovci s soljo. Iz obojih kmalu enoten stan rimskih patricijev: prevzame vojaške dolžnosti in politične pravice. Ostalo prebivalstvo plebejci (mali ljudje, kmetje, obrtniki), še osebno svobodni, a brez političnih pravic. Pravice stare italške skupščine vseh svobodnikov prevzame zbor patricijskih starešin (senat).

Po najstarejših virih delitev patricijev v tri plemena (Ramnes, Tities, Luceres); isti nazivi za prve tri rimske mestne okraje (tribus). Pleme 10 kurij (curia), kurija 10 rodov (gens), rod več družin (familia). Vsak od 300 rodov ima svojo skupščino in bogočastje ter po 2 zastopnika v senatu. Le patricij ima ime polnopravnega meščana (praenomen, nomen, cognomen, n. pr. Publius Cornelius Scipio). Patricijske žene samo ime rodu (gentile), niso samostojne »osebnosti«, sužnji brez imena (pozneje osvobojenec lahko prevzame n. gentile svojega bivšega gospodarja). Med patriciji in plebejci nepremostljiv prepad: medsebojne ženitve prepovedane (ius conubii). Plebejci se sicer bore v vojski kot pešci, toda osvojena zemlja (ager publicus) razdeljena le med patricije. Patriciji imajo na veleposestvih kliente, osvobojenec, potomce neenakih zakonov, obubožane plebejce, ki delajo za gospodarja (patrona).

Kulturna rast Rima v dobi kraljev (po rimski tradiciji 7 kraljev) popolnoma pod etrurskim vplivom. Prevzamejo etrursko versko pojmovanje in bogočastje, a še obdrže stare italske »poljedelske« bogove: Saturnus polje, Faunus živina, Vesta dom, Ianus vrata; od Etrurcev se uče stavbarstva (iz kamna, oboki); z njimi vred pod grškimi vplivi (pošiljajo v Delfe); a neposredno od Grkov »latinska« pisava.

Rim v 6. stol. torej le eno etrurskih mest. Brez vpliva na mednarodni položaj, ki ga v zahodnem Sredozemlju narekujejo le velike sile: Grki, Kartażani in Etrurci.

IX

Grki v obrambi pred Azijci

Nevarnost za Grke v 6. stol. narašča. Prvi udarec: perzijska usvojitev maloazijskih grških mest, razširjenje perzijskega vpliva preko Trakije in Makedonije. Prebivalstvo osvojenih mest išče novo domovino v zahodnem Sredozemlju.

Kartaginci in Etrurci že prej težko prenašali grško trgovinsko tekmovanje. Nov grški sunek v njihovem prostoru jih zbliža: ko hočejo maloazijski grški begunci obnoviti opuščeno kolonijo Alalijo na Korsiki (vdor v etrursko gospodarsko področje), jih zavrne etrursko-kartaginsko brodovje (540); opustiti morajo misel na nadaljnje koloniziranje. Uspeh podžge Etrurce: pritisnejo tudi na kópnem proti grškim postojankam v Kampaniji.

Ob koncu 6. stol. torej Grki v nevarnih »azijskih« kleščah: med Perziji, Kartaginci in Etrurci. Spopad neizbežen. Grki morajo braniti vse: gospodarsko premoč, pridobljeno zadnjih 250 let, politično svobodo in pravico do nadaljevanja »zahodnega« kulturnega in duhovnega razvoja.

Jonski upor (500). Maloazijska mesta prizadeta zaradi perzijske zasedbe: Perziji uvajajo carino na grško blago, podpirajo feniško konkurenco, ovirajo trgovanje s Pontom, pretrgajo zveze z Naukratisom (po osvojitvi Egipta 525); notranjepolitično: zatirajo demokratsko miselnost, podpirajo tirane.

Odpor proti Perziji brezupen, vendar Aristagoras, tiran miletskega, iz osebnih razlogov sproži upor jonskih mest (500). Prošnje za pomoč v Grčiji brezuspešne. Le Atene prispevajo za blazno podjetje 20 ladij, Eretria 5.

Uporniki od kraja uspehe: perzijske posadke pregnane, mesta osvobojena; udarijo v Sarde in jih požgo (499). Pridobe nove zaveznike: v Propontidi, Kariji, na Kipru.

Perzijski kolos dolgo mobilizira. Ko nastopi, podprt s feniškimi ladjevji, se grški odpor zruši. Le še odpor posameznih mest. Po zmagi nad uporniškimi brodovji pri otoku Ladi pred Miletom (495) pade Milet (494). Nasledki: porušenje mest, selitev meščanov v Mezopotamijo; politična in duhovna svoboda jonskih Grkov strta.

492 obnovi Mardonios perzijsko oblast v Trakiji in Makedoniji. Brodovje mu razbije vihar ob Atoškem rtiču.

Perzijska kazenska ekspedicija (490). Proti Atenam in Eretriji zaradi podpiranja jonskega upora. Na feniških ladjah 15.000 mož perzijske vojske. Vodji: Datis in Artafernes.

Smer: iz Kilikije na Rodos — Samos (prisilna priključitev jonskih Grkov v ekspedicijo) — Naksos (požgan) — Delos (se vda s sosednimi otoki vred) — Eretria (požgana, prebivalstvo izseljeno v Perzijo). Za napad na Atene izkrcanje pri Maratonu.

V Atenah nemir. Grška mesta odklonijo pomoč; Sparta jo obljubi čez 14 dni (verski razlog); le Plateje pošljejo 1000 mož. Med atenskimi strategi neenotnost. Miltiades imenovan zadnji hip za vrhovnega stratega. Povede atensko vojsko (ok. 10.000 mož) iz mesta, zasede griče nad maratonskim poljem. Strateški položaj za Perzijce neugoden, a morajo tvegati napad, preden pridejo Spartanci. Zmagajo atenski suličarji nad perzijskimi lokostrelci: konec slovesa perzijske nepremagljivosti.

Miltiades prvi mož v Atenah. A naslednje leto zaprt zaradi ponesrečenega pohoda proti Parosu (hvaležnost ljudstva).

Atene (490—480): v pričakovanju novega napada: Temistokles zahteva preprečitev nove invazije z ojačeno obrambo na morju: utrditev pristanišča v Pireju, ograditev Aten; vojne ladje najnovejšega tipa (triêre), rekrutiranje mornarjev iz vrst tetov (obenem reševanje brezposelnosti). Za njegov načrt demokrati. Aristeides, aristokrat, pa proti: noče priznati tetom državljske enakopravnosti, ki bi jo dobili kot borci; zahteva ojačene kopne sile, ki se je obnesla pri Maratonu. Aristeides izgubi; pregan po ostrakizmu.

Temistokles izvede svoj načrt. S spremembo ustave odstrani vpliv arhontov na vodstvo vojske. Poslej en sam vrhovni strateg,

voljen po ljudstvu, lahko več let zapored. Njegov položaj najvplivnejši v državi, nanj se opirajo vsi prihodnji voditelji.

Za pripravo 10 let časa, ker medtem umre Dareios, naslednik Kserkses pa mora zadržati upore v Egiptu in Babiloniji. Šele 481 pripravljen: v Mali Aziji zbranih do 100.000 mož in močno brodovje feničanskih in jonskih ladij. Zgradi mostova čez Helespont; nato poslance na Grško; zahteva soli in vode (znak pokorščine). Tesalci popuste, enako številni drugi; Atene in Sparta trdne. Na Istmu sestanek vojaških strokovnjakov; sprejmejo Temistoklov načrt: na kopnem defenziva, odločitev se išči na morju.

Kserksov pohod. 480 vojska čez Helespont, preko Trakije in Makedonije; spremlja jo ladjevje. Ob vhodu na Grško (Tempe) nobene obrambe (zemljepisni razlogi, nezanesljivost Tesalcev). A v Termopilski soteski ok. 10.000 mož, vmes 300 Spartancev s kraljem Leonidom. Brodovje ob Artemizijskem rtiču. Perzijci napadejo na suhem in na morju. Pomorska bitka 3 dni neodločena, a na suhem prodor za hrbet branilcem v Termopilah (izdajalec Efiates); junaška smrt 700 Tespijcev in 300 Spartancev z Leonidom.

Pot v srednjo Grčijo prosta. Mesta se po večini vdajo. Peloponeška zveza v naglici utrjuje Istmos. Atika skoraj brez obrambe uničena, Atene požgane (maščevanje za Sarde), posadka na Akropoli pobita. Atenska vojska prepeljana na otok Salamina.

Grško ladjevje zbrano v prelivu med atiško in salaminsko obalo. Temistokles izzove z zvijačo perzijski napad, preden se je grška mornarica v naraščajoči paniki lahko razbežala. Zmaga gibčnih atenskih trier nad večjimi, a neokretnejšimi feničanskimi ladjami.

Zmaga pri Salaminu (480) odločilna: vrnitev Kserksa v Azijo. Mardonios prezimi z delom čet v Tesaliji in na spomlad (479) spet pustoši po srednji Grški in Atiki. Pri Platejah (479) ga premaga spartansko-atenska vojska pod Pausanijem; Mardonios ubit, ostanki vojske v Azijo.

Istčasno grško ladjevje »očisti« otoke. Ob rtu Mikali razbije ostanek perzijskega brodovja (479). Ta zmaga znak za vstajo maloazijskih Grkov. Ves grški svet spet svoboden, »vzhodni« naval odbit, neoviran razvoj »zahodnega« duhovnega in kulturnega življenja zagotovljen.

Bojišče v zahodnem Sredozemlju. Nevarnost kartaginsko-etrurske zveze Grkov ni streznila. Povsod stari partikularizem. Celo mogočna mestna zveza Sibarisa (25 mest) tedaj razbita; Sibaris sam do tal porušijo sosednji Krotonci (510).

Poskusi strnitve na Siciliji: Gelon, tiran v Sirakuzah, in njegov tast Teron, tiran v Akragasu, delata za politično enotnost otoka. A silen odpor. Ogrožena Himera pokliče na pomoč Kartaginca. Morda kartaginski napad tudi na Kserksovo pobudo: osredotočen napad na grški svet. Pod Hamilkarjem se Kartaginci izkrcajo pri Panormu, a pred Himero uničeni (480).

Z zmago pri Himeri zdrobljene »azijske« klesče tudi na zahodu. Gelonov naslednik Hieron razoroži še tretjega nasprotnika: Etrurce. Pred Kimo uniči njih pomorsko silo (474), nakar na suhem nagel etrurski umik proti severu. Etrurska ekspanzija za vedno zlomljena. (S tem šele ustvarjeni pogoji za dvig Rima).

Hegemonija Aten

Boj za popolno osvoboditev grškega sveta. Dualizem na Grškem. Po Platejah Atene za nadaljevanje borbe do popolne osvoboditve vseh Grkov (nacionalni in gospodarski nagibi), Sparta za mir (njeni bistveni interesi v ozkih grških mejah). Vendar Sparta ne privošči Atenam zaslug in vodstva pri nadaljevanju vojne. Kralj Pausanias, zmagovalec pri Platejah, prevzame vodstvo združenega ladjevja, osvaja otoke ob azijski obali, vzame večji del Kipra, očisti Helespont, usvoji Bizanc. A demokratičnim Joncem Pausanijevo vedenje »prespartansko«, zato odstranjen; zavezniki ponudijo vodstvo Atenam.

Ustanovitev Atiške pomorske zveze (glavni organizator Atenec Aristides). Pristopi večina egejskih mest in otokov, a Sparta s Peloponeško zvezo ne. Člani zveze enakopravni, svobodni. Za skupno borbo dajo ladje in moštvo, manjša mesta denarne prispevke v zvezno blagajno na Delu. Tam tudi zvezna zborovanja. Namen zveze: dokončna osvoboditev grškega sveta od perzijske nevarnosti. Vodstvo zveznega brodovja prevzame Atenec Kimon.

Že prej med Atenami in Sparto tekmovanje, zdaj grški svet jasno opredeljen v dveh taborih: Atiška pomorska zveza obvladuje morje, Sparta s Peloponeško zvezo močnejša na suhem. Temistokles ve, da je spopad med obema taboroma neizbežen.

Zato utrdi Pirej, obzida Atene. Spartanci razumejo: za trdnim obzidjem Atene lahko kljubujejo njihovi kopni premoči. Protestirajo, brez uspeha.

Spartanski cilj: vreči Temistokla. Zapletejo ga v Pausanijevo veleizdajo. Atenski aristokrati nasedejo spletki: Temistokles obsojen na smrt, zbeži v Perzijo, umre kot perzijski vazal v Magneziji.

Po odhodu Temistokla (470) prva oseba v Atenah Kimon, poveljnik zveznega ladjevja. Osvobodi še zadnje grške naselbine, utrdi njih varnost z dvojno zmago na suhem in na morju; ob izlivu Eurimedonta v Pamfiliji (466). Atene vojaško na višku.

Sparta tedaj v nevarni krizi: upor Mesencev. Spartanci jih zaman oblegajo v gorski trdnjavi Itomi. Prositi morajo Atence, ki »znajo oblegati trdnjave«. Kimon s težavo izposluje atenski pristanek; ker pod Itomo takoj ne uspe, Spartanci nadaljnjo pomoč zavrnejo (461).

Ta žalitev zadnji povod za nastop demokratske opozicije v Atenah: Kimon ostrakiziran (461). Po zmagi nad Perziji in zaradi notranjih spartanskih težav se čutijo Atenci varne: ljudstvo zahteva plačilo za krvave žrtve zadnjih let: uvedbo »prave« demokratije, odpravo timokratskih ostankov v ustavi, enakopravnost tetov. Vodja demokratov Efiates doseže: areopag — izrazito aristokratska ustanova — izgubi vse politične pravice, obdrži le krvno sodstvo. Odpor med aristokrati, Efiates ubit (461).

Novi demokratski vodja Perikles, naslednjih 30 let osrednja grška osebnost, leto za letom atenski vrhovni strateg. Prevzame težko dediščino: nadaljevanje borbe za popolno zmago demokratije, nadaljevanje vojne s Perziji, spor s Sparto.

Atene v borbi na dveh frontah. Po 461 prelom med Atenami in Sparto. Atene v stik z Argosom, večnim sovražnikom Spartancev; v Atiško zvezo sprejmejo Tesalce, »izdajalce« izza perzijskih vojn. Konec zatajevanja: med obema grškima taboroma mora odločiti vojna.

Perikles vodi vojno na dveh frontah. Del brodovja proti Kipru, nato proti Egiptu: zaradi notranjih nemirov upa na zopetno pridobitev Naukratisa. Drugi del brodovja zmagovit, proti Aigini in Korintu, članoma Peloponeške zveze, večnima tekmecema Aten. Istočasno spartanska vojska v Boiotijo, po prvih uspehih (Tanagra 457) premagana pri Oinofitah. Atene torej

tudi na suhem v premoči. Raztegnejo oblast nad vso srednjo Grško. Z brodovjem okrog Peloponeza: napadajo pristanišča, zasedejo Jonske otoke (Korint blokiran), Aigina osvojena (455).

Nenadoma preobrat: Perzijci uničijo grško brodovje, ki je udrlo po Nilu v notranjost. Tudi drugo atensko ladjevje, ki šlo na pomoč, uničeno. Grozi perzijski napad na samo Grško. Prenos zvezne blagajne z Delosa v Atene (454). Atene strnejo vse sile za obrambo. Kimon (po vrnitvi iz pregnanstva) doseže s Sparto premirje za 5 let.

A perzijskega napada ni; zadovoljé se z zasedbo Kipra. Atenci do sape: pošljejo Kimona proti Kipru. Kimon pade, a ladjevje zmaga pri kiperski Salamini. Zdaj šele Perzijci pripravljene na pogajanja. Kalijev mir 448: Perzijci se odpovedo mestom, ki so člani Atiške zveze, Atenci Kipru in Egiptu.

Sparta izpodkopaže atenske pozicije v srednji Grški. Ko premirje poteče, udari v Atiko. Spet nova vojna? Perikles popusti: s Sparto mir za 30 let (446: Atene se odpovedo srednji Grški in oporiščem na Peloponezu, obdrže Aigino; Sparta prizna Atiško zvezo pod atenskim vodstvom. Tako pogodbeno potrjen grški politični dualizem: Spartanska zveza — prva sila na kopnem, Atiška zveza — na morju.

Sledi 15 let miru (do 431). Perikles se posveti notranji izgraditvi atenske demokratske države.

Periklove notranje reforme. Po miru s Perzijo Atiška pomorska zveza izgubi vzrok za obstoj. Toda Perikles: zveza mora ostati, da zagotovi varnost za bodoče. Atensko stališče obvelja: med vojno dosegle Atene v zvezi tako premoč, da »enakopravnost« članov le še na papirju. Mnogi se skušajo osvoboditi obveznosti, a »odpadnikom« vzamejo svobodo, dobe atenske posadke (kleruhije). Če član zaostane s plačili v zvezno blagajno, dobi atenskega nadzornika. Odkar zvezna blagajna v Atenah, Atene ne dajejo obračuna. Prostovoljni prispevki za boj proti Perzijcem poslej obvezen davek Atenam. Le najmočnejši člani še svobodni, a brez vpliva na zvezno politiko. Iz Atiške pomorske zveze nastane Atiška država.

V novi državi dosežen višek demokratije. Vsa oblast prejde na narodni zbor, uradi dostopni vsem polnopravnim državljanom; uradniki za 1 leto po žrebu. Le vrhovni strateg še voljen; na tem mestu 445—431 stalno Perikles). Najvišja državna ob-

last: zakon! Porotniki in državni svetniki dobivajo dnevnice. Vsi naj imajo možnost kulturnega napredka (brezplačna vstopnina za gledališča!)

S priključitvijo tetov število pravih državljanov povečano: državi potrebnih vedno več zanesljivih ljudi v upravi, vojski, mornarici, kleruhijah. Pozneje Perikles omeji pridobitev državljanstva: samo potomci pravih Atencev in Atenk! Tako polovica Atencev ni polnopravna: metoiki, potomci mešanih zakonov, priseljenci iz zveznih mest, sužnji, osvobodjenci.

Državni izdatki silno narastejo, kritje s povečanimi dohodki (carine), deloma iz zvezne blagajne. Novi trgovski stiki z Italijo, Sicilijo, deželami ob Pontu. Pirej največje пристanišče sveta. A razcvet na škodo članov Atiške zveze, ker jih Atenci izpodrivajo s tržišč. Celo bogata jonska mesta (Milet) ne vzdrže. Višek klasične Grčije.

X

Peloponeška vojna

Dvig Aten pod Periklom plaši in ogroža Sparto. Ta dva tečaja grškega duha in njegove politične zamisli se medsebojno izključujeta (konservativno-oligarhično-poljedelsko-kontinentalni življenjski red proti napredno-demokratsko-trgovsko-pomorskemu). Najbolj pereče gospodarsko-politično vprašanje (poceni žito iz Egipta in Ponta ubija polotoško poljedelstvo, Atene segajo že tudi na grški zahod). Predvsem pa so v skrbeh peloponeški zavezniki, na prvem mestu Korint. A tudi Atene v notranjosti politično razklane. Perikles upa od nove vojne, da bo strnila ljudstvo.

V sporu med demokrati in oligarhi v Epidamnu (Drač) se za prve zavzame Korkira, za druge Korint, proti njemu zopet za Korkiro Atene. A korintski poraz še ne zdrami Sparte. Tudi ko Korint nagovori Potidejo na odpad od Atiške zveze, se mir še ohrani. Šele ko prepove Perikles Megari trgovino z Atiko, napove Sparta vojno (431).

Arhidamova vojna (do 421). Spartanci pustošijo Atiko, Atenci jim vračajo po peloponeških obrežjih (zavlačevanje vojske Periklova taktika). 429 Perikles umre za kugo. Njegov naslednik Kleon demagog. Atene komaj obdržijo Lesbos, izgube pa

Plateje. Spartanci zajeti pri Sfakteriji; toda Brasidas reformira vojsko (privzame helote in mezdnike); 422 pade s Kleonom vred pred Amfipolo. Možnost poravnave izkoristi Atenec Nikias (njegov mir 421): za 50 let status quo ante; vprašanja ostanéjo nerešena; Atene politično pridobe, zato pa gospodarsko trpe.

V Atenah organizira Alkibiades protispartansko zvezo. 416 pripravi ekspedicijo z namenom, da zavzame dorske Sirakuze in pridobi Atenam vso Sicilijo. Afera z odbitimi hermami! Z bojišča ga odpokličejo na zagovor. Spotoma uide v Sparto, po njegovem nasvetu pošlje Sparta pomoč Sirakuzam (Giliapos) ter zasede Dekelejo (20 km od Aten). Atenci pošljejo Demostena z vojsko pred Sirakuze, kar pa ne more preprečiti poloma (pomanjkanje in bolezni): 413 prepade brodovje, nato še kopne čete s poveljniki vred (sirakuški kamnolomi).

Jonska vojna. Porazu na zahodu se pridružijo neuspehi na vzhodu. Atenam se upirajo po vrsti egejski otoki in maloazijska mesta; ostane jim samo še Samos, Lesbos, Kos in Halikarnasos. Admiral spartanske mornarice je Alkibiades. Proti Atenam začno nastopati tudi Perzija (denar za Sparto) in Sirakuze. Po kratki oligarhični vladi v Atenah zopet demokrati; stiki z Alkibiadom; ta se vrne. Prenos mornariških podjetij na traško obrežje in v Propontido; Alkibiades uspešno brani žitno pot iz Ponta. Zaradi neuspeha nekega podpoveljnika odstavljen; živi v prostovoljnem pregnanstvu na Hersonezu. Atene zmagajo še enkrat pri Arginzah (406); obsodba osmih strategov na smrt, ker zanemarili ladjelomce in mrtvece. Atene odbijejo ponuden mir (status quo). Novi spartanski admiral Lisander ogroža v Helespontu dovoz žita; v odločilno bitko pa noče; uspava Atence, iznenada napade in ujame vse brodovje pri Aigospotamih (Kozje reke 405). To prav za prav konec atenske sile. Lisander si priključi še ostala mesta Atenske zveze, 404 pa zavzame s silo in lakoto Atene same.

Mirovni pogoji: Atene izgubijo vso zunanjo poscst, izročijo vse vojne ladje razen 12; pokličejo politične izgnance domov; vstopijo v Peloponeško zvezo in dajejo v vojni Sparti pomoč; podreti morajo mestno in pirejsko obzidje. Atika s Salamino neodvisna.

Vlada »tridesetorice« z reakcionarnim oligarhičnim značajem (Kritias). Mnogo emigrantov se zateče v Argos in Tebe. Alkibiades v inozemstvu umorjen.

27letno uničevanje se konča v prazno. S to zmago namreč Sparta nikoli prav ne ve kaj početi; pravi dobitnik je Korint, še bolj pa tretji zadovoljni opazovalec: Perzijec.

XI

Grki v senci Perzije

Spartanska hegemonija. Sparta ukani zaveznike za sadove zmage; med člani Atiške zveze ne zna izrabiti nasprotstva do Aten; podpira oligarhične vlade (dekarhije), jih varuje s posadkami pod vodstvom harmostov.

Tako ureditev grškega sveta diktira novi spartanski red, ki se je za vojna navzel svetskega, nespartanskega duha; izneveri se skromnim razmeram, ki jih dovoljuje spartanska ustava, bistveni vrelec spartanske moči. Novi duh doma v družinah, ki med vojno obogate; glad po zlatu jih naganja v imperialistično politiko. Da dvignejo sebe, skušajo razbiti enakost in skupnost vseh pravih Spartancev. Najvidnejši predstavnik novega rodu: Lisander, sanja o odpravi ustave in razglasitvi volilne kraljevine, katere pravi monarh bi bil sam!

Spartanski zavezniki (Korint, Tebe) so proti imperializmu Sparte. Bivši člani Atiške zveze vidijo, da so harmosti hujši na denar kakor Atenci.

Efori spoznajo nevarnost za državo. S kraljem Pausanijem proti Lisandru in novemu duhu. Prepovedo Spartancem posest zlata! Zamenjavajo harmoste, Lisandrove pristaše; mnogi obsojeni zaradi izkoriščanja, drugi se upro in zavladajo neodvisno kot tirani (Klearhos v Bizancu). Ponekod odpravljene dekarhije, vrnitev k demokratiji.

Tudi v Atenah prevrat. Trasibulos z emigranti prežene »30 tiranov«, obnovi demokratijo. Pausanias in efori preprečijo Lisandrovo intervencijo; posredujejo v Atenah pomiritev, priznajo demokratsko ureditev: eforom Lisander nevarnejši ko atenski demokratje! »Stari Spartanci« torej v borbi proti »mladim« podirajo tudi njihov politični red iz l. 404. Ta red jih tudi sicer boli: prodal maloazijske Grke Perzijcem! V uporu Kira proti bratu, kralju Artakserksu II, vidijo možnost, da se sramotnih določb iznebe; podpirajo Kira: dovolijo mu najeti

nad 10.000 najemnikov, največ s Peloponeza (veliko brezposelnih po vojni).

Kirov pohod: brez odpora do babilonskih mejá. Pri Kunaksih bitka (401): grški najemniki zmagajo, Kiros pade; grški poveljniki zavratno pobiti. Vrnitev prek Armenskih gorá do Ponta in deloma po morju domov; vodja Atenec Ksenofon.

Kirov naslednik v Sardah Tisafernes. Proti jonskim mestom zaradi podpiranja Kira. Mesta kličejo na pomoč. Sparta, voditeljica helenstva, poziva k skupnemu boju, a vse proti njej: Atene, Korint, Tebe itd. Sama mora v boj, da izbriše sramoto izdaje nad jonskimi mesti iz l. 404. Kralj Agesilaos vodja ekspedicijske vojske; obenem spartansko ladjevje v azijske vode. Dolgotrajne borbe brez vidnega uspeha; na obeh straneh najemniki! V taki vojni zmaga denar: Perzijci bogatejši.

Perzijska diplomacija in zlato (kje je stari grški ponos?) prenese »nadležno« vojskovanje iz Male Azije na grška tla: ustvari močno protispartansko zvezo (Atene, Korint, Tebe, Argos, Tesalija in dr.). Iz krajevnih spopadov splošen napad na Sparto (boiotsko-korintska vojna 395—386). Spartanci ponudijo vodstvo vojske Lisandru; po prvih uspehih vojska poražena, vodja ubit. Agesilaos se mora vrniti iz Azije; pri Koroneji zmaga nad sovražno zvezo (394); zmago zatemni uničenje spartanskega ladjevja pri Knidu po Atencu Kononu v perzijski službi.

Po zmagi Konon slovesno sprejet v Atenah. Obnovi mestno obzidje in pirejske utrdbe. Oživiljenje prve pomorske zveze. Otoki, stare kleruhinje, se vračajo k Atenam. V Kononovem delu slutijo Perzijci sovražno ost; izvabijo ga v Sarde in zapro. Delo nadaljuje Trasibulos: z ladjevjem v severno Egejsko morje; odpre Helespont, osvoji Bizanc, uvaja demokratske vladavine; upanje na obnovo Atiške zveze narašča. Atenci nezaupljivi: kličejo ga na zagovor, a Trasibulos se ne zmeni; kmalu umre.

Vtem spopadi med Spartanci in nasprotno zvezo. Fronta na Istmu; vojaška odločitev nemogoča. Nastopi diplomacija: oba tabora iščeta pomoči pri Perzijcih, črnita drug drugega; Perzijci naposled podpro Sparto, ker Atene premočne. Antalkidov ali »kraljev mir« 386: maloazijski Grki in Kiper ostanejo perzijski, Atene obdrže samo Lemnos, Imbros in Skiros, vse ostale drža-

vice pošlanejo »svobodne in avtonomne«; Sparta prevzame jamstvo za izvedbo mirovnih določb.

Mir potrdi spartansko prevlado na Grškem — po milosti stoletnega sovražnika helenstva. A ob zmagi komaj še okoli 1500 čistokrvnih Spartancev, premalo za uveljavljanje pravic po mirovnih določbah. Posebno še zaradi nove vojaške taktike lahko oboroženih peltastov. Taka vojska cenejša, zato lahko številnejša. Tudi Sparta mora uvajati najemnike-peltaste; Perzijci jih plačajo, da lahko skrbi za »svobodo« po določbah kraljevega miru, t. j. da ostane Grška razkosana in ne pride spet v nevarnost perzijski položaj v Mali Aziji. Za notranjo »avtonomijo« grških mest se Perzijci ne zanimajo. Tu Sparta svobodna: preganja demokratsko miselnost, ki pomeni smrt njeni oligarhiji. Odpravi demokratsko ustanovo v Tebah in zasede mestni grad Kadmejo (382).

Tebanska hegemonija. Druga atiška pomorska zveza. 379 preženo tebanski demokrati-emigranti z atensko pomočjo Spartance s Kadmeje. Odgovor Sparte: vojaška ekspedicija v Boiotijo. A doživi neuspeh: prvi znak spartanske slabosti, signal za splošen nastop proti Sparti. Grški svet se zbira okoli Teb in Aten: Boiotska zveza s skupno vlado v Tebah, v Atenah pa Druga atiška pomorska zveza za obrambo zoper Spartance (377): članom zagotovljena avtonomija (kakor v kraljevem miru, le davki za vzdrževanje zveznega ladjevja; sedež Atene; Atenci vojaško vodstvo, a obljubijo: nobenih kleruhij več; pristopi večina otokov, mesta v Trakiji, Helespontu, pozneje Tesalija in Makedonija.

S tem porušeno ravnovesje kraljevega miru. Spartanci najprej proti Atenam, a njih ladjevje uničeno pri Naksu. Sledi atenski udar: pustošenje peloponeških obal, zasedba na jonskih otokih, zveza z Akarnanijo.

Za te borbe silen dvig »tretjega«: Teb. Celo »zavezniškim« Atencem to odveč. Na perzijsko prigovarjanje pristanejo na »mirovni kongres« v Sparti. Tam se ponesreči poskus obnovitve kraljevega miru ob odporu Tebancev. Zato nadaljevanje vojne: zdaj Spartanci proti Tebam; Atene ob strani.

Združeno spartansko silo porazi genialni Tebanec Epaminondas pri Leuktrih (371); prvič uporaba poševne falange. Sparta vojaško zlomljena, a ne klone.

Epaminondov cilj: tebanska hegemonija nad vso Grško. Udari na Peloponez, pomaga do svobode Mesencem in Arkadcem; pri napadu na samo Sparto odbit. Istočasno Tebanec Pelopidas zmaguje v Tesaliji, doseže vojaško zvezo z Makedonci (dajo mu talce, med njimi kraljeviča Filipa).

Atenci se čutijo ogrožene, podpro svojega sovražnika: s Spartanci sklenejo vojaško zvezo. Epaminondas sprejme boj: zgradi ladjevje, mnoga mesta odtrga od Atiške zveze.

Tebanski dvig osebna zasluga Epaminonde in Pelopida; ne znata politično izrabiti vojaških uspehov: za hrbtom zmagovitih vojsk se jima uspehi podirajo, nastaja anarhija; mesta prehajajo iz tabora v tabor, sklepaajo svojevoljne zveze.

Tebanske premoči konec, ko padeta: Pelopidas v Tesaliji (364), Epaminondas pri Mantineji (362). Tebe pristanejo na mir: vsem grškim državicam priznana svoboda in avtonomija v trenutnih mejah. Tudi Mesenija in Arkadija torej ohranita svobodo. Sparta tega ne more priznati, ne podpiše miru. Vse druge države prevzamejo jamstvo za status quo (torej odpravljeno jamstvo Perzije, ki ima težave doma).

Nasledki dolgoletnih bojev: Sparta dokončno na tleh, Tebe zavrnjene v boiotske meje, Atene oslABLJENE. A najhujše: popoln razpad vseh moralnih načel v politiki; prevlada verolomstva; ljudstvo ne pozna avtoritete; uničuje lastne voditelje, če ga ne vedijo do naglih uspehov; posameznik in država poznata le sebe.

Atene znova izkoriščajo zaveznike, branijo jim izstop iz Atiške zveze, ki po zlomu Sparte izgubi smisel. Rodos, Kos, Kios in Bizanc se upro: »zavezniška vojna« 358—355; Atenci jim morajo priznati svobodo.

Enako Tebe: v srednji Grški ne trpe tekmeča. Fokajce obdolže bogoskrunstva nad deliskim Apolonom, vodijo proti njim 10 let »sveto vojno« in izčrpavajo grške sile.

V sredi 4. stol. Grčija do kraja razdrobljena: zrel sad za prvega, ki se bo zanj potegoval. A le redki to razumejo, med temi Atenec Isokrates, »panhelen«; sanja o zedinjeni Grčiji, upa na Tebe in Atene, dokler ne spozna: le tuja sila, polbarbarski Filip iz Makedonije lahko zedini grški svet in ga povede v boj zoper večnega sovražnika grštva: Perzijce.

XII

Grška kultura

Peto stoletje

Zmaga nad Perzijo poglobi grško narodno zavest: poslej stroga ločitev med helenstvom in barbari. Sledi klasična doba in ustvarja neodvisno od vzhodnih kultur. Perikles povzdigne svojo prestolnico v duhovno žarišče grškega sveta. Namesto Jonske prevzamejo vodstvo Atene in ga obdrže kljub političnemu zlomu 404.

Religija in znanost. Poglobitev verskega življenja: prepričanje, da je bila zmaga delo bogov. Božja moč glavni motiv v likovni umetnosti in poeziji. Celo v kasnejših desetletjih, ko že delujejo razkrajajoče sile modernega časa, izganjajo Atenci sovražnike državnih boštev (Anaksagoras).

Na vzhodu in zahodu nadaljujejo močni duhovi miselno delo jonskih naravoslovcev. Heraklit (500) pozna v naravi zgolj preminjanje: panta rhei = vse je v toku. Parmenides: v svetu ni nastajanja ne preminjanja, temveč nedeljivo in neminljivo bivanje. Empedokles (450): nauk o 4 praprvinah (ogelj, voda, zrak, zemlja); giblje jih »ljubezen« in »sovraštvo«: ločitev snovi in sile. Anaksagoras, prvi filozof, ki se ustanovi v Atenah, si predstavlja neizmerno množino semen (spermata); začetni pogon jim je dal svetovni Um (Nus): ločitev materije in duha.

V nasprotju z dualističnim gledanjem ustvarita Leukipos in Demokrit (po 450) monistično teorijo o atomih: vse je nastalo iz neskončno majhnih, nedeljivih teles; gibljejo jih mehanične sile: težnost, sunek, pritisk: čisti materializem. Pitagoras oče matematike; uči, da je zemlja krogla in da se suče s soncem okoli praognja; svet je urejen po harmoničnih številčnih razmerjih: kozmos (red).

Tudi medicina postane znanost. Proti vraži, da so bolezni izraz nadnaravnih moči, ki se jih človek ubrani z molitvijo in zagovori, postavi Hipokrates spoznanje, da imajo vzroke v telesnem organizmu.

Slovstvo.

a) lirika. Epska oblika zamre, porablja jo le še kak Empedokles in Parmenides v svojih filozofsko-didaktičnih pesnitvah. Pač pa doseže zbarska lirika višek razvoja. Zastopniki: Simo-

nides, Bakhilides, zlasti pa Tebanec Pindaros: očaška osebnost, največji lirik starega sveta, čuvar svetih izročil. Slog njegovih epinikijev na čast športnim zmagovalcem je trpek in zgoščen; mogočno valujoči ritmi mu buče kakor orgle (518—442).

b) **dramatska umetnost.** Krona grškega slovstva klasična tragedija: prava atiška stvaritev, čeprav iz dveh tujih slogovnih oblik: dorskega ditiramba in jonskega jamba. Že zaradi nje in njene sestre komedije Atene na čelu grške in antične kulture sploh.

Tragedija ima izvor v **bogočastju**, zato jemlje snovi iz mitov. Uprizarja se vsako leto ob Velikih dionisijih v odprtem gledališču na južnem pobočju Akropole. Tu se zbirajo množice iz vsega grškega sveta; Atene razkazujejo svojo moč, bogastvo in sijaj. Dionisovi prazniki poleg Homerjevih epov najjačja duhovna vez v helenstvu. Zastopniki klasične tragedije: Aishilos, Sofokles, Euripides.

Aishilos (525—456) omogoči z uvedbo drugega igralca dialog in dejanje. Kot udeležnik bojev pri Maratonu in Salamini izpoveduje globoko vernost svoje generacije. Prometheus, Oresteia, tema: po neizprosnih pravičnosti bogov sledi krivdo kazen.

Sofokles (497—406): uvede tretjega igralca. Predstavlja svobodnejši versko-svetovni nazor Periklove dobe. Kralj Oidipus, Aias, Antigona, tema: človekova nemoč nasproti volji bogov; človek se jim mora brezpogojno pokoriti, četudi ga udarijo po nedolžnem. Veljavnost nadosebnih norm.

Euripides (480—406): zgolj pesnik in mislec, brez odnosov do politike, živi samo za umetnost; socialni prevratnik, postavlja na oder probleme moderne sofistike, ki jim je središče človek. Medeia, Ifigeneia, Bakhe.

Kakor tragedija, izhaja tudi komedija iz Dionisovega bogoslužja. Glavni zastopnik Aristofanes, za peloponeške vojne, pristaž konservativne struje, nasprotnik Euripida in Sokrata; velik pesnik, »objestni ljubljenec Gracij«, ki ume z bistrim dovtipom in prirojeno milino poplemenititi tudi najbolj razuzdano burko.

c) **umetna proza:** jonska, za njo atiška. Herodot (484—425): naš glavni vir za perzijske vojne. Išče zgodovinsko resnico, obenem pa hoče zabavati; od tod epsko široka pripoved in novelistično ukrasje; oče narative zgodovine. Piše v jonskem narečju. Tukidides (455—396): pisec zgodovine peloponeške

vojne; začetnik pragmatičnega zgodovinopisja. Piše težak in okoren atiški dialekt.

Strankarski boji konec 5. stol. ustvarijo tudi publicistično literaturo. Ohranjen duhoviti, zoper demokratijo naperjeni spis neznanega avtorja »Država Atencev«, najstarejši zgled atiške proze.

Likovna umetnost: izraz nordijske stvarilnosti. Spopolnitev arhaičnega sloga. V arhitekturi dobi dorsko stavbinstvo svojo kanonično obliko.

Nato prehodni slog, nasledek vzpona po zmagi nad Perzijo. Višek: Zeusovo svetišče v Olimpiji.

Mojstri plastike v prehodnem slogu: Fidias, Poliklet, Miron. Njih dela predstavljajo grško-nordijski lepotni ideal (Polikletov Kopjenosec, Mironov Metalec diska).

V slikarstvu se odlikuje Polignot: poslikal Pisano vežo (stoš poikile) v Atenah. Velike slikarske umetnosti nič ohranjene, pač pa množina vaznih oslik z rdečimi in črnimi figurami (vaze rusice, vaze črnice).

Prehodni slog vodi do klasičnega sloga: njegovi najzlahtnejši sadovi zgradbe in plastika Periklovih Aten.

Po zgraditvi dvojnega »dolgega zidu« med Pirejem in Atenami se strneta pristanišče in mesto v enotno trdnjavo. Akropola izgubi pomen obrambnega gradu in se spremeni v svetiščni okraj. Marmornate zgradbe: stavbni vodja Periklov prijatelj Fidias.

Dostop na grad skozi veličastne Propileje. Na terasi: dorski tempelj Partenon za mestno zavetnico Ateno; v njem 12 m visoka kulna podoba boginje: les, obložen z zlatom in slonovino. Dvojno svetišče Erehtcion, na čast Poseidonu in Ateni; prednje s kariatidami. Na južnovzhodnem pomolu Nikino svetišče v krasnem jonskem slogu. Poleg nešteti zaobljubnih podob orjaški kip Atene s sulico, ki se je nje konica bliskala do Sunijskega rta.

Tudi mesto in okolica dobiva prelepe stavbe: Odeion, zgradba za glasbene prireditve ob južnovzhodnem pobočju Akropole; dorsko svetišče Tescion (dobro ohranjeno), Telesterion v Eleusini i. dr.

Razkrajalne sile. 2. pol. 5. stol. doba razsvetljenstva: začne se duhovni razpad grštva. Slabe strani demokratske ustanove se

pokažejo po Periklovi smrti: manjka vodja. Narod daje po mili volji zakone, kakor ga pač kdo prepriča.

Sofisti: potujoči učitelji govornišva, državoznanstva, filozofije. Doma iz vse Helade, evropske in azijske; vsi pa imajo Atene za duhovno središče. Predmet dejavnosti: človek v odnosih do soljudi, bogov, države. Namen: izobrazba praktičnih sposobnosti za uveljavljenje v javnem življenju. Miselno delo ni samo sebi smoter, ampak sredstvo.

Ker je po Heraklitu vse na svetu premenljivo, je tudi spoznava le subjektivna; objektivne resnice ni: »Človek je mera vseh reči« oznanja Protagoras. Relativizem. Ta prejde tudi na religijo in etiko ter spodkopljje temeljne norme vsemu delu in nedelu. Državni zakoni niso splošno veljavni, ker niso od bogov: iznajdba slabičev za varstvo zoper močnejše. Sila močnejšega naravno pravo gosposke morale.

V sofistovski zgovornosti ne gre za to, ali imaš prav, marveč za to, da prepričaš o svoji pravici, četudi si v krivici. Pozitivne plati: sofisti gojijo jezik: polože zametke filologiji in znanstvenim metodam. Umetno prozo ustvari sofist Gorgias. Nov kulturni in vzgojni ideal: človek se ne ocenjuje več po krvi, rodu in imetju, ampak po umski izobrazbi; poleg krvnega in denarnega plemstva nastane duhovno plemstvo, ki ni vezano na skupnost.

Mlajši sofisti nosilci socialno-prevratnih idej; nakažejo problem »svobodnih in sužnjev«, sprožijo vprašanje o družbenem stališču žene itd.

Sokrates: sofist, ker prav kakor ti čisto razumski človek. Vendar spodbije njih relativistični nauk, da sta možni o vsaki reči dve enako vredni, nasprotujoči si podobi, s tem da utrdi bitnost in veljavnost splošnih pojmov. Zoper etični nihilizem postavi za ideal razum. Brezpogojna resnica biva, le da jo je nemogoče umsko zajeti. Trudi se za vednost o nravno dobrem, v prepričanju, da je nravno življenje odvisno od sprevidevnosti. S tem utira pot ustanovitvi etike kot znanosti.

Praktični namen človeka: delati dobro. Kdor pojem npravne dobrosti z umom razbere, je nujno, da tudi npravno živi. Nikdo ne greši iz rade volje, če pa le, potem zato, ker nima sprevidevnosti. Treba ga je poučiti, skratka: krepost je priuđljiva.

Tudi pri Sokratu isti rezultat ko pri sofistih: ceno ima razum, ne kri! Sokrates nasprotnik demokratije: zato obtožen bogotajstva in zapeljevanja mladine ter obsojen na smrt. (399.)

Četrto stoletje

Duhovno žarišče slej ko prej Atene. Vendar že pred Aleksandrom čedalje močnejša kulturna ekspanzija proti zahodu, severu in vzhodu.

Sofistika se razraste. Največji vpliv na retoriko. Glavni zastopnik Gorgijev učenec Isokrates. V praktičnem govorništvu se odlikujejo: pred sodiščem Lisias, pred narodnim zborom Demostenes in Aishines.

Eksaktne znanosti goji zlasti Pitagorova šola v južni Italiji: matematiko, astronomijo, mehaniko; Arhitas Tarentski. Stari pitagorejski nauk o okroglosti zemlje pospešuje znanstveno geografijo: prvi poskus izračunati zemljin obseg. Nadaljnji nauk pravi, da se zemlja suče okoli svoje osi. V zgodovinopisju ostane Tukidides nedosežen. Ksenofon nadaljuje njegovo Peloponeško vojno v svojih Helleniká; drugo, boljše delo Anábasis, pohod grških mezdnikov pod Kiro mlajšim zoper Artakserksa.

Sokratika. Sokratov učenec Antistenes ustanovi kiniško šolo. Iz te izide Diogenes: zahteva popolno ubožnost in samozatajevanje modrijana. Aristipova šola pridiguje hedonizem.

Platon (427—347). Potomec prastarega nordijskega plemstva; največji sokratik. Skuša s filozofijo prodreti prek mejá, ki jih je razumu postavil Sokrates. Jedro njegove spoznavne teorije in etike: nauk o idejah. Ideje večne prapodobe čutno zaznavnih stvari in abstraktnih pojmov; živijo realno življenje v nekem neminljivem svetu; tam jih gleda duša pred vstopom v telo. Le po idejah mogoči trdni plošni pojmi. Vse spoznanje je obujanje spomina. Predmeti vidnega sveta so posnetki idej; zato svet manj vreden, samo svet videza, v nasprotju z resničnim svetom idej (filozofski idealizem). Vrhovna ideja: ideja Dobra = Bog!

Dokaz brezuspešnega boja zoper rasni razpad grštva: Platonova država. Zgrajena na pravičnosti. Vključitev posameznika v celoto. Po različnosti rasno podedovanih zmožnosti trije različni stanovi. Delovni stan: kmetje, obrtniki, trgovci. Brambni stan: vojaki, uradniki. Učeniški stan: državniki.

Poglavitno vprašanje: izbor in vzgoja vodij. Podlaga vzgoji gimnastika. Poleg tega za brambni stan šolanje volje, za učeniški stan šolanje duha. Zanj še posebne določbe: prepoved osebnega imetja, nujnost samstva; zgolj rasna vzreja. Iztrebljenje dedno obremenjenih.

Smoter: popolni človek v popolni državi; zmaga pravičnosti.

Aristoteles. (384—322). Platonov učenec. Učitelj spekulativni razglabljevalec in idealist, učenec empirični raziskovalec in realist. Organizator znanstvenega dela.

a) Logika. Pogoj miselnemu delu: iz opazovanja izvajati pravilne sklepe.

b) Metalizika. Prenos Platonovih idej iz nadčutnih nebes na zemljo in naselitev v stvareh samih. Med idejami in konkretnostjo ni razlike kakor med resničnim bivanjem in videzom. Snov in oblika: v prvi možnost, pripravnost, naklon, v drugi uresničenje, udejevitvev, izpolnitev. Nordijsko naziranje o duhovno-telesni enotnosti vsega bivanja.

c) Etika. Ne gre za spoznanje nedosegljivega ideala, ampak za človeku dosegljivo »dobro«. To je različno po rasnosti in stanu. »Dobro« leži v sredi med dvema nasprotnima si »nedobrima«: hrabrost med nepremišljeno drznostjo in strahopetnostjo.

d) Nauk o državi. Država je cilj, h kateremu se človek vzgaja; smoter: blagovitost državljanov. Najboljša ustava je med oligarhično in demokratsko obliko in sloni na srednjem stanu.

Poezija zastaja daleč za filozofijo in retoriko. Epigonstvo. Uprizarjanje tragedij ni omejeno več na Atene, tudi druga mesta si grade gledališča. Najbolj priljubljen tragik Euripides kot nosilec modernih idej.

Stavbinstvo. Atene dobe kamnitno zgradbo Dionisovega teatra. Vendar se težišče stavbinske umetnosti pomika zopet proti vzhodu. Atiški arhitekti odhajajo na delo v Jonijo, ker je gmotna blaginja v Atenah padla, v Joniji pa so se razmere močno izboljšale: po mestih vladajo častiželjni majhni mogočniki in igrajo vlogo velikih vladarjev mecenov. Najslavnejša zgradba te dobe: Mausolova grobnica v Halikarnasu, eno izmed sedmih čudes sveta. Nov Artemidin tempelj v Efezu (starega zažgal Herostratos 356). 109 m dolgi tempelj Apolona Didimajskega pri Miletu. Atenino svetišče v Tegei. Poleg Zeusovega v Olimpiji največje

na Peloponezu. Prevladujeta dorski in jonski slog. V korintskem slogu Lisikratov spomenik v Atenah.

V plastiki izražanje duševnega življenja, portret. Čudoviti atiški grobni reliefi. Glavni mojstri: Praksiteles, Skopas, Lisipos.

XIII

Makedonija in svetovna država

Makedonija do Filipa II. Severno od Grčije ob obeh straneh Vardarja Makedonci, prvotni Heleni, ki se niso premaknili z drugimi niti iz starih šeg, niti iz dežele, niti iz svoje herojske omike. Za Helene kvečjemu še »hemibarbaroi« = na pol barbari. Zemlja rodovitna in rudnata; obrežna in halkidiška mesta imajo Grki; po njih prihaja v deželo grška omika. Makedonija pokrajinsko in politično enotna kraljevina; plemstvo daje konjico (»tovariši« na dvoru), kmetje pa pehoto. Poleg absolutnega kralja vojni zbor. Mesta se pojavijo šele konec 5. stol.

Kralj Perdikas podpira v peloponeški vojni Potidejo proti Atenam. Njegov naslednik Arhelaos (413—399) ustvari poklicno vojsko ter izvede vrsto finančnih in upravnih reform. Skušaja z grško omiko dvigniti domačo duhovno ravan (grški jezik, grški likovni umetniki, tekme in igre po grškem vzorcu itd.). Posega v notranjo tesalsko politiko.

Filip II. Pravi ustanovitelj nove makedonske države. Telesno zdrav, prikupljiv, odločen značaj, rojen diplomat. Z nasprotniki govori tu z mečem, tam z zvijačo, po potrebi z denarjem — vsakemu svoje! Sijajen vojak, si uredi sijajno vojsko 40.000 mož: poleg konjice težka in lahka pehota, predvsem pa znana falanga, ki jo predela po Epaminondovem poševnem bojnem redu (talec v Tebah); artilerija in tehniške čete. Denarna sredstva iz rudnikov. 23letni Filip nastopi 358 vlado za svojega nečaka Aminta, uredi notranje zadeve, zavaruje mejo proti Ilirom. Zasede Amfipolo, Pidno in Potidejo, odpre pot do morja. 356 kralj. Prav mu pride prošnja Tesalcev za pomoč proti Fokidi v »sveti vojniki« (delfska amfiktionija), ki mu prinese Tesalijo in oporišča v Srednji Grčiji (353). Atenske vojske v Termopilah se previdno ne loti, pač pa razširi oblast v Trakiji do Propontide. Tudi Olint na Halkidiki pade. Ebulova atenska politika zahteva miru, Demostenes nestvaren, sebičen sofistično-demagoški retor z iz-

razitim čutom za ozko atensko demokratsko hegemonijo, brez širšega pogleda. Filip potrebuje za svoj protiperzijski načrt Atene in Egejsko morje. Zato sklene 346 z njimi mir; obe stran-ki obdržita svoje prvotno stanje; nekaj let nato ukroti Filip Fokido in dobi njena dva glasova v delfski amfiktioniji.

Za panhelensko politično misel je mnogo odličnih grških duhov (Gorgias, Platon; Isokrates: protiperzijski boj bo poleg narodnega rešil s kolonizacijo tudi socialno vprašanje). Pri Filipu se družijo makedonski in grški interesi. Aristoteles postane Aleksandrov vzgojitelj. Ko dobi Perzija 343 Kiper, Feniško in Egipt, se skuša Filip približati Atenam, Demostenes pa proži proti njemu svoje »filipike« in organizira vojaško zvezo. Filip brez mornarice ne more vzeti Perinta in Bizanca, Atene pa mu povrh 340 napovedo vojsko. Filip nastopi 339 v »sveti vojniki« kot amfiktionski razsodnik proti Amfisi. Tu se združijo proti njemu Atene in Tebe, Korint in drugi, 338 jih Filip potolče pri Haironeji. Mirovni pogoji za Atene ugodni. Panhelenska zveza: splošen mir, neodvisne države, Filip zvezni poveljnik. Grčija prvič združena, in sicer od zunaj! 337 sklenejo narodno vojsko zoper Perzijo, Filip pošlje že predhodnico pod Parmenionom čez Helespont; pade sredi priprav kot žrtev dvorske zarote (336).

Aleksander Veliki. Filipovo zamisel poprime njegov genialni 20letni sin, v omiki popoln Grk, v politiki širokopotezen Makedonec. Reši se tekmecev za prestol, se da v Korintu oklicati za hegemon, pomiri Tračane in Ilire, poruši uporne Tebe in pripravi za 334 pohod proti Perziji. S 35.000 možmi prekorači Helespont, doma ostane Antipater; načelnik glavnega stana Parmenion.

Pereče vprašanje je mornarica, ker je njegova mnogo slabša od feniško-kipske. Da se izogne obkolitvi, mora zasesti vse perzijske luke v Sredozemlju. Zmaga pri Graniku (334). Grška in perzijska mesta se brez boja vdajo, razen Mileta in Halikarnasa. Grška mesta sprejeta v zvezo, drugod makedonska uprava. Prezimovanje v Gordiju (gordijski vozeli).

Aleksander pusti v Frigiji Antigona, premaga Kilikijska vrata in zavzame Tarsos. Na jesen 333 pride Dareios III z vojsko 100.000 mož proti Kilikiji; bitka pri Isu; odloči poševna falanga s konjenico in Aleksander sam; Dareios ubeži, njegova družina in plen ostaneta zmagovalcu. Aleksandru se pridruži feniška,

rodoška in kiperska mornarica. Tiros za sedemmesečni odpor (Semi) krvavo kaznovan. Aleksander raste v vzhodnjaka: ko reši Egipčane perzijske oblasti, ga razglasi svetišče v oazi Sivi za »Amonovega sina«. Na prometnem kraju ustanovi Aleksandrijo. Upravne uredbe in kulturne reforme v Egiptu skoro izključno grške.

Končni obračun jeseni 331 pri Gaugamelih v srednji Mézopotamiji. Perzija se zadnjikrat postavi v bran s 150.000 ljudmi; novost za zapadnjake je 200 srpakov (hármata drepanefóra) in bojni sloni. Aleksander s težavo zmaga in zaseže ogromen plen; Dareios uide v Iran. Aleksander se razglasi za perzijskega kralja; odslej v vsem njegovem nastopanju neka dvojnost. Babilonu pusti domače šege, za upravne pomočnike jemlje že tudi domačine. V Suzih da prekovati 50.000 talentov žlahtne kovine iz kraljeve zakladnice v denar. V Persepoli zgori kraljevska palača. Ko ukroti Antipater tudi Sparto, odpusti Aleksander iz Ekbatane vse Grke razen mezdnikov domov: sam se prizna za orientalskega despota. Civilno upravo dobe marsikje domačini. Dareios umorjen.

Med Makedonci zarota; Aleksander da usmrtiti Parmeniona. Naslednja leta zavzame Baktrijo in Sogdiano, ustanovi v Turkestanu več mest. Zahteva zase božje česčenje. V pijanosti ubije prijatelja Kleita, zavestno pa Grka Kalistena. V falango sprejme 30.000 Irancev.

327 se odpravi preko Inda, premaga Pora; pred nadaljevanjem pohoda v Indijo (konec sveta) pa se mu Makedonci upro; vrniti se mora po Indu do delte (pomen novega Južnega svetovnega morja). Nearhos nadaljuje pot po morju proti Perzijskemu zalivu (poročilo »Parapulus« = Plovba ob obrežju), sam pa se prebije skozi strahote puščave Gedrosije, ki mu požre tri četrtine moštva. V Persepoli se znese nad nerednimi in samovoljnimi namestniki, napravi z železno roko red. Že prej poroka z ugledno perzijsko plemkinjo Roksano, zdaj si v Suzih privzame še dve perzijski kraljični za ženi; obenem poroči 100 makedonskih »tovarišev« in 10.000 Makedoncev z Irankami; dovoljuje pa samo arijske zveze.

Aleksandrova sledeča kratka vlada polna dejavnosti. Po odpustu makedonskih veteranov ostane samo še vladar svetovne države in Aziat. Grčija mu prizna božansko čast; ukaz Panhelenski zvezi, da pokliče politične izgnance domov. Aleksander

za vedno zapusti Evropo: ta v njegovi politiki ne igra temeljne vloge, razen kulturne.

Vladar vedno bolj nadnaroden. Pač pa misli na priključitev grškega zahoda (morda vojska s -Kartagino). Po vsi državi uvaja grški uradni jezik in omiko; kolonizacija po Grkih in plemensko spajanje. Država dobi svetovni značaj. Nearhos pripravi mornarico za ekspedicijo Babilon-Aleksandrija okoli Arabije.

V Babilonu Aleksander zboli in umre 32 let star (323). Bil je izreden vojak in osvajalec, kolonizator, kulturni pospeševalec, iniciator gospodarsko-prometnih in celo znanstvenih podjetij (preiskovanje vzroka Nilovih poplav, priprave za odpravo v Kaspido in proučevanje arabskih otokov). Uspeh njegovega življenja je v tem, da je pokrajinsko omejeno grško omiko z njegovim posredovanjem sprejel ves vzhodni krog in v tej obliki (helenizem) preko Rima tudi Evropa. V njegovi svetovni državi naj bi bila enotna omika, barbarov ni več.

XIV

Doba Diadohov

Ogromna država brez pravega naslednika. Za Aleksandrovega sinčka in brata vlada Krateros; vojaški poveljnik v Evropi Antipater, v Aziji Perdikas. To so zastopniki enotne države; pokrajinsko zamisel pa vedno bolj poudarjajo namestniki (v Egiptu Ptolemaios, v Trakiji Lisimahos, v Mali Aziji Antigonos, v Siriji in vzhodnih satrapijah Seleukos). Atene pod Demostenom dvignejo Grke na upor, toda Antipater jih užene (Demostenes se zastrupi 322). Perdiko vrže koalicija drugih, zveze se vsak trenutek menjavajo; 316 pogine v državljanski vojni ves Aleksandrov rod.

Namestniki vodijo koalicijsko politiko proti trenutno najmočnejšemu pretendentu za vsedržavno oblast. Do 306 Antigonos, Seleukos in Ptolemaios že samostojni kralji. V teh bojih igra Grčija z mornarico, vojsko in tradicijo odlično vlogo. 301 se po bitki pri Ipsosu izoblikuje: Makedonija (Kasander), Trakija in Mala Azija (Lisimahos), Egipt (Ptolemaios), Vzhod (Seleukos).

Razpad Aleksandrove politične dediščine. V Makedoniji se utrdi dinastija Antigonidov (vdor Galcev v Grčijo in Malo Azijo); ta določa politično usodo tudi grškim državicam (razen Sparte). Seleukidi izgubijo Iran, Mezopotamijo in Malo Azijo, obdrže Sirijo. Obdrži se naravna gospodarska enota Egipt; Ptolemajevi pospeševalci pomorstva; skozi Aleksandrijo (pol milijona prebivalcev) gre trgovina žita, tkanin, papirusa, stekla. Aleksandrija postane žarišče helenistične omike, ki se drži na vsem vzhodu celo tisočletje.

Politično pa vse te države zapovrstjo osvoje Rimljani; Makedonijo 168, Ahajo 146, Pergamon 133, Sirijo 65, Egipt 30 pr. Kr.

XV

Helenistična svetovna civilizacija

Svetovna mesta. Usvojitev Orienta po Aleksandru Velikem pomenljiva za antično gospodarstvo kakor odkritje Amerike za gospodarstvo Evrope. Pred Aleksandrom Orient in Sredozemlje v bistvu dva ločena gospodarska kroga: Sredozemsko morje sicer obdano z vencem grških kolonij, vendar Grki nikjer globlje v notrino! Šele Aleksander odpre grški trgovini Azijo do Indije, Egipt do katarakta. Že on smotrno ustanavlja mesta in speljuje nove prometne žile po kopnem in morju. Diadohi ga posnemajo. Tisoči mezdnikov, obrtnikov, trgovcev, podjetnikov iz matične Grške v novi svet. Aleksandria, Antiohia, Seleukeia postanejo svetovna velemera.

Tipično za zidavo helenističnih mest: natančno izvajanje Hipodamovega sloga z ravnimi, pravokotno sekajočimi se ulicami. Tržne lope okoli štirivoglatih trgov. Kopališča, vodovodi, gledališča. V hišni zidavi prevladuje vestiško prostorno občutje: celična zidava okoli notranjega dvorišča spodrine nordijski megaronski hišni tip s predrjem. Peristil. Od kraja dorski in jonski slog; često oba hkrati na istem poslopju; pozneje se uveljavi korintski slog; priljubljen v grško-rimskem stavbinstvu.

Svetovna trgovina. Težišče grške trgovine se na ta način premakne v nove trgovinske centre na Vzhodu. Pomen starih grških trgovskih mest pada; Atene s Pirejem leže poslej na robu svetovnega prometa. Pač pa se dvigne Korint kot transitni pro-

stor med Italijo in Orientom. (Po odkritju Amerike sprodrineta proti novemu svetu obrnjeni Anglija in Portugalska nekdanje vodilne trgovske države: na mesto Genove in Benetk stopijo Lisabona, Anvers, London.)

Zgraditev velikanskih pristaniških naprav. Poštne zveze, svetovno-trgovinska pota do krajev z industrijskimi surovinami: trgovina z Germanijo (jantar), s Kitájsko (svila), z Indijo (dišave). Delo s sužnji: po njih raste v velemestih proletariat.

Zidje. Glavni nosilci denarne in blagovne trgovine Semiti: Sirci, Feničani, Židje. Prebivajo po vseh mestih sveta. Kot »izvoljeno ljudstvo« živé ločeno od drugih prebivalcev v posebnih četrtih. V Aleksandriji med petimi četrtmi dve židovski.

Mešanje kulture. V narodnostni mešanici prednjeazijskih mest velja grška kultura za vzor. Močno jonizirana atiščina postane »skupno« občevalno sredstvo (koiné) vsega civiliziranega sveta: triumf Aten, da so dale novemu času svetovni jezik, čeprav same politično padle!

Vpliv grške umetnosti sega do Indije. »Gymnasion« nekaj časa še grški monopol in kot tak branik zoper razkrojevalni vpliv Orienta. Polagoma pa prejde narodnostna razlika med Heleni in barbari v razliko med izobraženci in neizobraženci: krvne vezi popusté. Stapljanje posebno močno v ljudski mešanici velikih mest. Izkoreninjenci! Helenizem je intelektualizem = duh, ločen od krvi in zemljé!

Likovna umetnost. Ne oblikuje več rasne moči in lepote. Tipično zanjo yeselje nad ovladovanjem tehničnih in konstruktivnih problemov. Mehak, prikupen, prožen okus. (Začetek Praksitelov Hermes; Deček, ki moli. Vrhunec: Miloška Venera; Belvederski Apolon.) Poleg tega bujno razkošje oblik: nakitna proga z bojem Gigantov na pergamskem oltarju. Laokoontova skupina.

Kiparji v ti dobi široko torišče, ker čedalje bolj navada krasiti javne trge in lope s kipi vladarjev ali zaslužnih mož, biblioteke s podobami duhovnih voditeljev, filozofov, pesnikov. Pregnanost realističnega portreta gre tako daleč, da dela Lisipov brat po sadrenih odtisih, ki jih jemlje živim modelom! Najmočnejše se javlja naturalizem v karikaturi.

Zgléd helenističnega slikarstva vsaj za kasnejšo dobo: stenske slike v Pompejih. Del velikih mojstrov, n. pr. Apela, se ni nič ohranilo.

Helenistična doba začenja pisati o umetnosti in umetnikih ter zbirati umetnine, izvirne in kopije.

Poleg grške še dalje orientška umetnost. Vendar ena na drugo tako vplivata, da pride tudi tu do helenistične mešanice: grško-egiptovske, grško-perzijske in grško-budistične. V prednjeazijski umetnosti helenistični vpliv tu in tam do pozne cesarske dobe, dà, prek sasanidske do islamske umetnosti.

V Rimu sta se dolgo borila etrurski in grški umetnostni vpliv. Naposled zmaga grški. V tem svetovnozgodovinski pomen. V 2. stol. se okraši Rim s prvimi grškimi marmornatimi templji; poleg tega množičen uvoz umetnin iz izropanih grških mest. S tem podani zunanji pogoji za helenizacijo Rima po umetnostni strani. Tako nastane grško-rimska umetnost, v oblikah pretežno grška, v miselnosti rimska, ter se razširi daleč po rimski svetovni državi.

Slovstvo. Aleksandrinska poezija učeno, dvorsko, načičkano pesništvo, ki povečuje vladarje in dame vladarske hiše. Idiličnost. Tipičen vzor idil Teokritove pesmi (ok. 270 pr. Kr.). Pesnik živel na Siciliji in na dvoru Ptolomejev.

Neprekosljive mojstrovine pesniške karakteristike so Menandrove komedije (živel v Atenah ok. 320 pr. Kr.).

Znanost. Homer se ne doživlja več, ampak kritično prereševata: filologija. Znanost te dobe ime po Aleksandriji: nje univerza ima knjižnico s 400.000 knjižnimi zvitki, zvezdarno, zoološke in botanične vrtove.

Matematika, naravoznanstvo in tehnične stroke najdejo tu novo domovino. Euklides in njegova učna knjiga geometrije. Arhimedes izračuna krog, kroglo, valj, najde zakone za vzvod, škripčevje, poševno ravnino. Aristarh z otoka Samosa postavi heliocentrični sistem.

Mehanika: brizgalnica, vodne orgle, avtomat za blagoslovljeno vodo, žična železnica, taksameter itd.

Ustanovitelj znanstvenega zemljepisa Eratostenes (ok. 230 pr. Kr.) izdeluje karte z najnovejšimi geografskimi odkritji, pravilno določuje lego krajev itd.

Svetovno verstvo. Racionalizem znanosti napravi konec mitom. V težnji za nadrazumskim (iracionalnim) išče množica tolažbo pri starih krajevnih demonih, čarovnijah in tujih verstvih. Stapljanje predstav, naukov in kulturnih oblik raznih religij ustvari polagoma svetovno religijo. Bogovski liki samo razna imena istega svetovnega boštva. Pod prednjeazijskim vplivom vera v odrešitev sveta v bodočem božjem kraljestvu.

Filozofija. Izobraženi iščejo nadomestilo za vero v filozofiji. V ospredju etika. Izhodišče: sreča posameznika, ne več narodna in državna celotnost!

Stoa. Židovski filozof Zenon iz Kitiona uči v Pisani veži v Atenah: zavest nespravljivosti med čutnim in nadčutnim; človek se mora osvoboditi vsakršnih strasti. Smoter: popolna brezstrastnost (apatija), »stoiški mir«.

Vsi ljudje so enaki, zato svetovljani. Kozmopolitizem = nasprotna plat individualizma.

XVI

Zahodno Sredozemlje v V. in IV. stoletju

Boj za politično in gospodarsko prevlado med velikimi silami.

Po zmagah pri Himeri (480) in Kimi (474) zahodni Grki vodilna sila v zahodnem Sredozemlju. Od srede 5. stol. pa nova nevarnost: strnitev sosednih kmečkih plemen. Ilirski Japigi in italški Lukanci pritiskajo proti Jonskemu morju, Samniti proti Kampaniji.

Konec 5. stol. Sicilija zapletena v peloponeško vojno (gl. str. 47). Spor izrabijo Kartaginci, osvajajo siciliska mesta (Selinus, Akragas, Gela). V Sirakuzah tiran Dionisios (405—367): potisne Kartaginec v zahodni kot otoka, a stre tudi svobodo grških mest. Nato na celino: poruši Region, večina grških mest se vda. Udari v srednji Jadran: prva grška oporišča (gl. str. 25). Dionisijeva »država« strogo centralistična, avtonomija grških mest odpravljena. Dionisios odvrne semitsko nevarnost od evropskih obal Sredozemlja.

Z začetkom 4. stol. ravnovesje v Sredozemlju zopet moteno: naval indoevropskih Keltov ali Galcev. Nosilci latenske kulture. Uničijo etrurska središča (n. pr. Mantua in Felsino). Ob Jadranu

do Ankone. Zveze z Dionisijem: ta jih sprejema za mezdo v vojsko.

Sledi galsko-sirakuški sunek proti Etrurcem: Dionisios osvoji Elbo in Korsiko. Galci čez Apenine, poplavijo etrursko deželo. Ob Aliji premagajo Rimljane (387?). Rim požgan. Odkupiti mora svobodo z zlatom (vae victis!).

S tem etrurska politična sila zlomljena. Galci ostanejo v Padski nižini. Sirakuška država močna le do Dionisijeve smrti (367). Nato razkroj in politični zlom zahodnih Grkov.

Tako sredi 4. stol. ob tla Etrurci in Grki, ki so stoletja vladali nad italjskimi kmeti! Zdaj šele mogočnost za vzpon italškega elementa. Vodstvo prevzame Rim.

Razvoj rimske republike.

O osvoboditvi Rima izpod Etrurcev in o ustanovitvi republike ni podatkov. Najbolj verjetno oboje sočasno. Zadnji kralj iz rodbine Tarkvinijev pregnan (po 500).

Kralja vrgla najbrž mestna aristokracija. Oblast prevzamejo konzuli (prvotno nazvani pretorji), člani patricijskih družin. Kasneje le po dva konzula, voljena na leto dni. Plemiška ustanova senata iz dobe kraljev ostane; člani dosmrtni, zato jamstvo za stalnost in doslednost v politiki. Državo vodi dejansko senat, konzuli le nestalni uradniki.

Iz življenja mlade republike skoraj nobenih poročil: zgorela ob galskem napadu. Tujih virov malo zaradi takratne mednarodne brezpomembnosti Rima.

Stanovski boji. Po izgonu kraljev še večja samozavest patricijev in globlji prepad do plebejcev. Ti se organizirajo. Posamezni mestni okraji (tribus) si izbere zastopnike, ljudske tribune: 10, pozneje 20. Branijo plebejce pred samovoljo patricijskih oblasti. Pozneje njih položaj pravno priznan. Sakrosanktni. Pravica »veta« zoper odredbe oblasti. Imajo svojo skupščino: comitia tributa.

Prva zahteva plebejcev: kodifikacija prava. (Zapis 451/50?) Zakoni na 12 lesenih, kasneje bronastih ploščah na foru. Mladi Rimljani se jih uče kakor Grki Homerja! Rimska pravna uređitev brez tujih vplivov.

V 2. pol. 5. stol. plebejci pritegnjeni kot pešci v vojsko. Ker se vsak sam opravi, se nova organizacija vojske opira na premoženjske razmere. Od 193 stotnij (centurij) si patriciji zagotove večino: 98. Ta vojaška razdelitev se pozneje uveljavi tudi

v političnem življenju: *comitia centuriata*. Centuriatna ustava pomeni prehod od aristokratije do timokratije.

Plebejci bojevniki še odločneje zahtevajo enakopravnost. Uspevajo le korakoma: odpravljena prepoved porok med patriciji in plebejci (445); postopno dobe pravico do vseh državnih služb (po 366 tudi do konzulata); sprejem v duhovniške kolegije (300). Zadnji uspeh 287: plebejska tributna skupščina dobi zakonodajno moč za vse rimske državljane.

S tem konec stanovskih bojev. Razlike med plebejci in patriciji ni več. Vsi imajo enake pravice, a izkoriščajo jih lahko le bogati: samo ti prevzemajo državne službe (ker niso plačane). Omejeno število rodbin ima v rokah vsa važna mesta v upravi, obvlada senat. Kot novo uradništvo in denarno plemstvo (*nobiles*) se kakor nekdanj patriciji izločijo iz množice.

Zunanjepolitični razvoj mlade republike. Prva desetletja v tesnih mestnih mejah. Od srede 5. stol. šele mogočnost ekspanzije. Do galskega napada se Rim izživlja v krajevnih, za mednarodni položaj brezpomembnih bojih s sosednimi občinami in plemeni: z Latinci, Sabinci, Volščani, tudi z Etrurci (Klusium, Veji).

XVII

Združitev Apeninskega polotoka pod vodstvom Rima

V sredi 4. stol. so tuje sile, ki so se potegovala za hegemonijo nad Apeninskim polotokom, ob tla; začetek združevanja po domači sili: Rimu.

Po galskem napadu iz obrambnih razlogov ustvaritev Latinske zveze: člani enakopravni. Uspešno odbijejo dva nova galska napada. A Rim si lasti prvenstvo, zato upor latinskih zaveznikov (340—338). Rim zmaga, razpusti Zvezo, izvede novo ureditev Lacija: nekaterim občinam prizna rimske meščanske pravice, druge ohranijo kot zaveznice notranjo samoupravo, tretjim so ob avtonomiji naložene težke obveznosti do Rima, četrte izgube sploh vsako samostojnost. Lacij torej federacija mestnih in kmečkih občin z različnimi odnosi do Rima. Ta sistem načelen tudi za nadaljnjo rimsko osvojevalno politiko.

Sledi rimski sunek v Kampanijo: zavezništvo s kampanskimi mesti (Kapua). S tem Rim zapira zvezanim samnitskim plemenom pot proti morju. Nastanejo samnitske vojne (327—290).

V borbi s »kmečkimi hribovci« doživlja Rim tudi hude poraze (n. pr. v Kaudinski soteski). V boj se zaplete vsa srednja Italija: na samnitski strani Etrurci, celo del Galecev, na rimski ilirska plemena v Apuliji. Naposled popolna rimska zmaga: ves polotok mora priznati rimsko oblast, razen grških mest na jugu, ki so ostala nevtralna.

A rimski imperializem se ne ustavi: spor in vojna s Tarentom (282—272). Tarentu pomaga Piroz iz Epira. »Pirova zmaga« pri Herakleji in Askulu. Piroz stoji pred Rimom, Samniti se mu pridružijo. Vendar mesta ne napade. Zaplete se v pustolovščino na Siciliji: postati hoče vladar Sirakuz in otoka. A tudi tu ni vztrajen: po treh letih se vrne v Italijo; poražen pri Beneventu (275). Nemirni pustolovec mora nazaaj na Grško. Rimljani stro zadnji odpor na polotoku: večina grških mest sklene z njimi »zavezništvo«.

Ves Apeninski polotok politično združen. Največ zaslug za ta uspeh ima rimski senat: dosleden in daljnoviden ni popustil tudi v najbolj brezupnih položajih.

Pri organizaciji polotoka načelo: divide et impera! Najrazličnejše stopnje od »svobodnih« zaveznikov do brezpravnih podložnikov. Zavezniki morajo postavljati vojsko ali brodovje pod rimsko poveljstvo. Najtrdnejša opora rimski oblasti: kolonije = vojaške garnizije, vojaki z družinami, ki ohranijo vse pravice rimskih meščanov (aktivno in pasivno volilno pravico v Rimu). Druge vojaške postojanke municipiji z omejenimi pravicami (civitates sine suffragio). Prometne zveze z Rimom po izvrstnih cestah. Kolonije in municipiji žarišča rimskega (= latinskega) jezika, prava, običajev; pomagajo pri stapljanju rasne in narodnostne mešanice v enoten narod.

Nova država ni »latinska« ali »italska«, temveč rimska: le rimski meščani so nje polnopravni državljani.

XVIII

Rim doseže prevlado v Sredozemlju

Boji za zahodno Sredozemlje.

Z oblastjo nad grškimi mesti prevzame Rim tudi njih gospodarsko in politično dediščino: pomorske in trgovske zveze ter boj s Kartaginci.

Prvi spor na Siciliji: bivši sirakuški mezdniki se polaste Mesine in stopijo v stik z Rimljani. Druga mestna stranka pokliče Kartagince v mesto. Rimska vojska jih prežene. Sledi:

Prva punska vojna (264—241). Na Siciliji ves čas hudi boji brez odločitve. Uspešen odpor kartaginske vojske pod Hamilkarjem, dasi podpirajo Rimljane domala vsa grška mesta na otoku.

Do odločitve mora priti na morju. Rimljani zgrade brodovje; nova iznajdba: zapadni mostovi na kopike! Zmagajo pri Milah. Ponesrečen poskus neposrednega udarca na Kartagino: konzul Regulus se izkrca v Afriki, a premagan. Odločilna zmaga šele 241: kartaginsko ladjeve uničeno pri Egatskih otokih.

Mir: velika vojna odškodnina, Sicilija prva rimska provinca, le Hieron v Sirakuzah ostane svoboden.

Sardinija. Kartaginci ne morejo plačati mezde svojim mezdnikom, zato se ti upro. Rimljani izrabijo: zasedejo otok (238). Druga provinca! Tirénsko morje = Rimsko morje.

Vojna s Kartagino je terjala vse rimske sile. Sever in vzhod države zato razgaljena. To izrabijo Ilirci in Galci.

Ilirska plemena od Neretve do Epira poveže v sredi 3. stol. kralj Agron. Središče države: Risan v Kotorskem zalivu. Močni helenistični vplivi (grške kolonije ob obrežju). Tesne zveze z Makedonijo. Napadi ilirskih morskih roparjev do Mesenije na jugu. Za Agronom sledi vdova Teuta (231). Piratstvo doseže višek.

Rim udari proti Balkanu (229). Osvojitve Krfa, izkrčanje v južni Albaniji. Zasedba grških kolonij Apolonije (blizu Valone) in Dirahija (Drača); pritisk v notranjost in proti severu. Teuta prisiljena k miru (228): na jug od Lješa smeta pluti le še po dve neoboroženi ilirski trgovski ladji. Grška mesta v Albaniji rimski »zavezniki«.

Rimski poseg na Balkan pod krinko filhelenstva, a izzove sovraštvo balkanskih ljudstev.

Galska plemena v Padski nižini pripravljajo napad več let: ojačenja z one strani Alp. 225 čez Apenine, do južne Etrurije. Rimski protiudarec: v treh letih strta galska oblast v Padski nižini. Veneti pomagajo Rimu. Gallia cisalpina (222).

Kartaginci iščejo medtem nadomestila za izgube v prvi punski vojni. Hamilkar, njegov zet Hasdrubal in sin Hanibal

osvajajo Iberski polotok. Bogati rudniki, izvrstni domači bojevnik. Središče: Nova Kartagina.

Rim nezaupen. A zaradi galske nevarnosti mora priznati kartaginsko posest na polotoku (226). Ebro meja obojestranskih vplivnih področij: kartaginska vojska ne sme prek nje (ne more na pomoč Galcem), a njih trgovina ima prosto pot.

Po zmagi nad Galci Rim prekrši pogodbo: podpira Sagunt (južno od Ebra) proti Kartagincem. Hanibal mesto zasede.

Druga punska vojna (218—201). Hanibalov cilj: zavrnitev Rima v stare lacijske meje. Razglasi se za varuha Galcev in »tlačeni« italskih plemen.

Hanibal, poleg Aleksandra Velikega največji predstavnik grško-makedonske vojaške šole, z izvrstno ibersko vojsko in sloni, si pribori iniciativo. Prekorači Pireneje, Rodan, Alpe. Prve zmage nad Rimljani v Padski nižini. Galci se mu pridružijo. Vdor v Etrurijo. Zmaga pri Trasimenskem jezeru. Mimo Rima v južno Italijo, da pregovori rimske zaveznike k odpadu.

Diktator Q. Fabius Maximus: taktika zavlčevanja (Cunctator). A narod zahteva odločnosti. Bitka pri Kanah (216): 80.000 Rimljanov, Hanibal le 50.000 (polovica Galcev). Zmaga Hanibalove strategije: na škodo centra ojači krili in obkoli sovražnika (kónjica). Tri četrtine rimske vojske padejo. »Hannibal ante portas!« Južnoitalski zavezniki Rimljanov se mu pridružijo, enako Sirakuze (Arhimedes).

Senat ne popusti, odbije mirovno ponudbo, povzame spet Kunktatorjevo taktiko v Italiji, ofenzivo na drugih bojiščih.

Scipio v Hispanijo, zasede Novo Kartagino in srebrne rudnike.

Tudi v Italiji preobrat. Kartaginski veljaki, pijani zmag, ne dajo Hanibalu zahtevanih ojačenj; zato mora poklicati brata Hasdrubala iz Španije na pomoč. Rimljani ga prestrežejo ob Metauru (207). Rim zopet rešen.

Sledi odločitev: izkrcanje Scipiona v Afriki. Hanibal poklican domov, poražen pri Zami (202).

Mir (201): Španija rimska provinca. Numidija »samostojna«, Kartaginci morajo razpustiti mezdniško vojsko, izročiti brodovje razen 10 ladij. Velikanska vojna odškodnina. Kartagina brez rimskega dovoljenja ne sme prijeti za orožje! Semitski poskus vdora v Evropo odbit: Rim neomejen gospodar zahodnega Sredozemlja.

Po zmagi: utrditev oblasti v Italiji; prvikrat zemljišča podeljena veteranom. Iztrebljevalna politika proti Galcem: Padska nižina se naglo romanizira; preprečen nov galski dotok prek Alp. Severnovzhodni branik: Aquileia (181), pozneje izhodišče rimskega političnega, gospodarskega in kulturnega vpliva. Po hudih bojih zasedena zahodna Istra.

Za posest Iberskega polotoka pa borbe še desetletja (do 133).

Boj za premoč v vzhodnem Sredozemlju.

Po zmagi nad Kartagino izrazit preokret rimske ekspanzije proti vzhodu.

Balkan prvi na udaru. Povod: makedonski stiki s Hanibalom v drugi punski vojni.

Rim izrabi grški domači partikularizem in nasprotstvo do Makedoncev. Izkrcaje na Grškem: odločilna zmaga pri Kinoskefalah (197). Makedonija razorožena, izgubi oblast nad Grčijo.

Slovesna razglasitev grške svobode na istmiških tekmah v Korintu. »Rim zavetnik helenstva!« Nevarno geslo za ves helenistični svet! Pretveza za vmešavanje!

Helenistični svet v 2. stol. politično razbit. Zadnji poskusi združiti Aleksandrovo dediščino: Antiohos III. iz rodu Seleukidov prodre do Indije, nato v Malo Azijo. Pergamon in Rodos prosita Rimljane zavetništva. Iz Kartagine odslovljeni Hanibal svétuje ofenzivo. Antiohos udari na Grško; premagan. Rimljani za njim v Malo Azijo, zmagajo pri Magneziji (190). Antiohos zavrjen v sirske meje. Grškim maloazijskim mestom »daruje« Rim »svobodoc«.

Perseus Makedonski kmalu nato zopet »ogroža« grški svet. Udari v Tesalijo. Rimljani, grški zavetniki, ga porazijo pri Pidni (168). Makedonija razkosana v 4 republike: med njimi vsaka zveza prepovedana. Država do kraja izropana, zakladi v Rim.

Makedonski pristaši na Grškem pred sodišče v Rim! Smrtne kazni, suženjstvo! Celo Rimu prijazna Ahajska zveza mora dati 1000 talcev. (Polibios).

Odmev v Orientu: rimska vojska »nepremagljiva«. Zato tekmovanje za rimsko naklonjenost. Rim postane nadzornik v helenističnem svetu (n. pr. Egiptu), orientski vladarji komaj še po poll suvereni.

Vpliv zmag na notranji ustroj. Politika brezobzirnega izkoriščanja premaganih. Izmozgavanje provinc. Nobiliteta brezmejno bogati, »novi ljudje« (homines novi) se pojavljajo med bogataši (optimati). Po zmagi nad Makedonijo (168) tak plen, da vsi Italiki oproščeni davkov! Brezdelje, potratnost in moralni razkroj rimske višje družbe. Vse hoče uživati. Zato upad ženitev in števila otrok. Rasni samomor. Dotok tuje krvi v ljudsko telo.

Konec stare »kmečke« države, gospodarski zlom podeželja. Zaradi poceni uvoza iz provinc obdelovanje zemlje v Italiji nerentabilno; edino latifundije lahko tekmujejo v cenah (delo s sužnji). Kmetje kot proletariat v Rim, živé od volilne pravice: panem et circenses! Dosluženi vojaki — kmečki sinovi — ostajajo v provincah (trgovci, izkoriščevalci).

Lahka helenistična miselnost izpodriva vojaško trdi red italjskih kmetov, ki so dvignili Rim do svetovne veljave. Grški interniranci kot vzgojitelji prekvasio mladino vodilnih rimskih družin. Helenistični nazori, verski kulti, filozofija razkrajajo rimske temelje. Zaman vsa svarila (Kato).

Proti sredi 2. stol. novi razvoj viden že tudi v zunanji politiki. V blaznem lovu za zlatom Rim brezobzirno pohodi vsakega tekmeča. Politični machiavellizem.

Tretja punska vojna (149—146). Kartagina si s trdom gospodarsko opomore. Kato: »Ceterum censeo...« Rim se odloči, da jo uniči. Naščuje nanjo numidskega kralja Masiniso. Kartagina se brani, s tem krši pogodbo iz 201. Povod za nastop Rima. Kartagina sprejme zapovrstjo vse zahteve: dá talce, izroči orožje, ladje. Nazadnje zahteva Rim: razdejati mesto in se preseliti od morja v notranjost. Odpor razorožene Kartagine zlomljen šele po dveletnem obleganju. Mesto »preorano«. Provinca Afrika.

Istočasno brezuspešni poskus upora v Makedoniji. Spremenjena v provinco; pridruženo ji ilirsko primorje in Epir (148).

Senatska komisija uredi dokončno grške razmere. Le Sparta in Atene (gospodarsko brez pomena, a spoštovanje do njih zgodovine) še priznane za rimska »zaveznika«. Ostala »sovražna« Grška kot rimsko upravno področje priključena provinci Makedoniji (pozneje samostojna provinca Ahaja). Korint, najbolj cvetoče trgovsko središče, porušen do tal, ker »je žalil rimskega odposlanca« (146).

133 še dva blesteča uspeha: 1. zlomljen zadnji odpor keltiberskih plemen v Hispaniji (Scipio); 2. Rim podeduje pergamsko državo (Atalos III). Zunanjepolitična sila Rima na višku, ko nenadoma zlom na znotraj.

Reforme Grakhov.

Tiberius Grakhus. Zunanji blesk države ne odtehta notranjega kvara. Senat ne more in ne mara ozdraviti razmer. Posamezniki uvidevnejši. Glavna glasnika reform brata Ti. in G. Grakhus, oba ljudska tribuna. Tiberij predlaga 133: od državne zemlje (ager publicus) sme imeti vsakdo največ 500 oralov, kvečjemu še dvakrat po 250 oralov za dva odrasla sinova; ostala zemlja naj se v kmetijah po 30 oralov odda v zakup. Kljub odporu prizadetih optimatov in nasilni smrti Tiberijevi (132) se zakon začne izvajati. Na zahtevo italških zaveznikov (ker tudi prikrajšani) se pa delo agrarne komisije ustavi.

Gaius Grakhus. Veliko dalje gre brat Gaius, tribun 122. Žitni zakon (žito iz državnih zalog za brezposelne); vojaški zakon (stroške za vojaško opravo prostakov plača država).

Pospeševanje javnih del in nove kolonije v provincah za ozdravljenje brezposelnosti.

Notranjepolitično najpomembnejši predlog: vse italško prebivalstvo naj dobi državljske pravice.

Zveza z visoko financo. Da oslabi moč senata, prenese porotna sodišča od senata na viteze (equites); s tem zabije klin med oba stanova, na drugi strani pa spusti kozla v zelnik: s sistemom davčnih zakupnikov (publicani) province na milost in nemilost izročene izžemanju velekapitala.

Gibanje potlačeno. Senat izigra proti Gaju drugega tribuna z mamljivimi pogoji za ljudstvo (kolonije v Italiji); poleg tega je proletariat zoper razširitev državljanstva. Gaja zapuste lastni ljudje. Upor: resni in širokosrčni politik se sam usmrti.

Likvidacija zemljiških reform. Optimati odpravijo agrarno izboljšanje, prosta lastnina vodi zopet v latifundije in v beg s podeželja; razkol med stanovi se poglobi, posebno med senatom in demokrati. Rim se začne pokoriti za zamujene reforme v revoluciji (državljske vojske).

XIX

Notranje vojske

Splošno. Stoletje med Grakhoma in Augustom izpolnjujejo boji med senatsko (aristokratsko) in skupščinsko (demokratsko) stranko; politiki iščejo vojsko, častihlepni poveljniki pa politiko: državljanske vojské se končajo z monarhijo.

Marius. Po neuspeli agrarni in socialni reformi Grakhov se boj zaostri. Vanj poseže vojak Marius: napredoval od prostaka, tudi v politiki preprost in robot. Ugodno pomemben po svoji vojaški reformi: vojaška obveznost ni več častna dolžnost premožnih, temveč zaslužek in poklic siromašnejših prostovoljcev (pogodba za 16 let); stalna in zato izvežbana vojska, obenem pogostoma orodje poveljnikovo (vojaška diktatura). Pomen senata pada.

Marij reši Rim pred vpadi germanskih Kimbrov (Polabje) in Teutonov (Švica). Že 113 rimski poraz pri Noreji (Koroško), nato pa jih Marij 102 in 101 potolče (prva prava selitev narodov). Marius narodni junak.

Pošten, kakor je, napravi konec sramotnemu »bojevanju«
Rimljanov z Jugurto v Afriki (primer moralnega razkroja v rimskih vodilnih plasteh). Populari izrabijo Marijev sloves, njegovi veterani dobé zemljo v provincah. V nastalih neredih pa mora Marij nastopiti proti revoluciji in se tako politično onemogoči, ker ostane med dvéma stoloma.

Zavezniki. Celó med senatorji so reformisti (Livius Drusus, zadnji veliki ljudski tribun). Zaradi krvnih žrtev in zapostavljanja začno italški »socii«
(zavezniki) vojno, ustanové lastno državo: Rim jim je komajda kos; mora dati vsem rimsko državljanstvo (91—88). Uveljavljanje te pravice ovira rimski volilni sistem (samo v Rimu!). Latinizacija Italije, krvno spajanje.

Sula. Tu se izkaže Sula, optimat, nordijec. Senat ga pošlje proti Mitridatu, ki širi oblast celo na Grško (nevarnost za ves Vzhod). Proti njemu postavi skupščina Marija, a v državljanski vojski zmaga Sula. Po njegovem odhodu na Vzhod krvavo gospodarijo demokrati in Marius. Sula potolče Mitridata in dobi nazaj rimsko posest. Ko se vrne, se zaplete v domačo vojsko, zmaga in se nad nasprotniki strašno znese (proskripcije).

Diktator 82 spremeni ustavo v korist senata, na škodo tribunatu in skupščini. Senatu vrne sodno oblast, dobi pa še 300 vitezov. Uredi upravo.

Pompeius. Po Sulovi smrti dvignejo novi politični boji najprej optimata Pompeja, zmagalca nad demokratom Sertorijem v Španiji; nato skupno s Krasom zatre upor sužnjev pod Spartakovim vodstvom (gladiatorska šola v Kapui 73). 70 izvoljen za konzula (naslonitev na demokrate, odprava Sulove ustave). Poveljništvo v vojni zoper morske roparje (ogrožajo prehrano Rima): delo opravi v 3 mesecih.

V novem boju z Mitridatom zasede Sirijo in Judejo (privede Jude v Rim). Medtem v Rimu Katilinova zarota, značilna za gospodarske in politične razmere (63); zarota se ponesreči po zaslugi Cicerona. (Dva tipa takratne rimske družbe: helenistični izobraženec Lukul in robato-starinski poštenjak Kato.) Ta zmaga senata začasno onemogoči Pompeju dostop do oblasti (njegov cilj »vodstvo« = principat), ko po vrnitvi z Vzhoda razpusti vojsko. To ga približa Cezarju.

C. Iulius Caesar: optimat, a obenem Marijev nečak, rojen 100 pr. Kr. Pod Sulo v prostovoljnem izgnanstvu in na študijskem potovanju v Orientu. Nato se v Rimu poteguje za naklonjenost nižjih slojev (edil). Kot namestnik v Španiji si gmotno opomore (moderen upravitelj) in misli po vrnitvi na konzulat. Zaradi nasprotovanja senata se najdejo 60 v prvem triumviratu: politični vodja demokratov Cezar, slavni poveljnik Pompej in denarni mogotec Krasus (obogatel pri Sulovih konfiskacijah). Zveza tajna, a tembolj uspešna. Cezar 59 konzul, odobri Pompejeve vzhodne uredbe, nakaže njegovim veteranom zemljo. Naslednje leto mu pripade po sklepu skupščine za pet let Gallia cisalpina in Ilirik, senat pa mu pridene (s kislim obrazom) še onstransko Galijo (Provincia Romana). Krasus dobi Vzhod, Pompej pa naposled ostane kot edini konzul v Rimu.

Galija. Največ kapitala skuje Cezar. Galska plemena nesložna (zveze med njimi predvsem akvitantska, hedujska in belgijska), dežela pa prostrana in bogata. Cezar odvrne Helvečane in Germane (Ariovista), ki skušajo vdreti v Galijo. Prodre po suhem do Kanala, operira pa tudi z brodovjem. V bojih z Germani (Suebi) dvakrat prek Rena (sijajen vojaški most), osvojiti pa pokrajine ne more. Podobno se mu godi pri vdoru v Britanijo. Ves uspeh mu ogroža galski domačin Vercingetoriks.

Njegov odpor zlomljen šele 52 z usvojitvijo Alesije. Zasedba Galije povračilo za galski vdor v Italijo 387.

Cezar s silo in pametno upravo utrdi rimsko oblast v Galiji za 500 let. V kratkem vsa pokrajina romanizirana: kot taka se pokaže aktivno posebno v dobi preseljevanja narodov (Franki). Galija Cezarju vadnica za bodočo politiko, predvsem pa si ustvari izvrstno vojsko, ki jo bo kmalu potreboval.

55 obnovitev triumvirata, a Krasus kmalu pade na Vzhodu. Pompej pa se po načrtu približa senatu in dobi počasi v Rimu vso oblast.

XX

Svetovna država rimskih cesarjev

Cezarjeva monarhija.

Rubikon. Cezar se poteguje iz Galije za drugi konzulat. Senat zahteva, naj razpusti prej legije. Cezar odbije. Njegov načrt: preosnova republike brez Pompeja in proti njemu!

Prehod prek mejne reke Rubikona (*alea iacta esto* — kocka naj pade, januar 49). General Labienus uskoči v nasprotniški tabor: Cezar osebno močno prizadet. Poslej ima vse vojaško in državno vodstvo v svoji roki.

Senat in Pompeius pobegneta tako naglo iz Rima, da ne utegneta vzeti niti državne blagajne s seboj. V Brundisiju se z delom vojske vkrcata in prepeljeta na Vzhod, da bi od ondod začela boj zoper »prevratnika«.

Farsálus. Cezar zasede Italijo; nato odide v Španijo, kjer premaga v 40 dneh pompejevce. Že tu udejstvuje politiko sprave in prizanašanja. Sicilija in Sardinija se mu iz rade volje pridružita. Cezar postane gospodar Zahoda. Iz Španije se vrne skozi Italijo ter odide še tisto leto s sedmimi legijami za Pompejem čez morje. V boju za Drač neuspeh. Umik prek Valone v severno Grško. Odločilna bitka pri Farsálu (avgust 48). Cezar zmaga: odličen delež pri tem germanska kónjica.

Pompeius pobegne v Egipt. Pri izkrcanju umorjen. Cezar za njim, hoče dobiti živega, a pride prepozno.

Cezar v Orientu. Satirska igra po tragediji! Zmagalec pomaga pregnani kraljici Kleopatri zoper brata Ptolemaja. Ta ga oblega v Aleksandriji: univerzitetna knjižnica zgori! Mitridates

Pergamski pride z ladjevjem in vojsko na pomoč. Boj za Aleksandrijo: Ptolemaios pade, mesto zavzeto (47).

Zela. Cezar odide v Sirijo. »Vojaški sprehod« zoper pontskega kralja Farnakesa. Zmaga pri Zeli. Poročilo o petdnevni vojni: Veni, vidi, vici ironija na dolgotrajno Pompejevo bojevanje zoper Farnakesovega očeta Mitridata Eupatorja!

Vrnitev v Rim. Vtem vlada v Italiji Cezarjev namestnik, kónjiški general M. Antonius s štabom cezariancev. Izkažejo se nevedne zaupanja: razvratnost, samopašnost, nasilje, izrabljanje gospodarske stiske v osebno korist! Nemiri; Antonius, sam razuzdanec, komaj kroti anarhično gibanje. To, zlasti pa upor vojaštva v Kampaniji, priklíče Cezarja iz Orienta. Antonius postavljen na hladno; uporne legije odpuščene: imperatorjev nagovor »kviriti« = someščani namesto »commilitones« = vojni tovariši prava psihološka mojstrovina; vojaštvo burno prosi, da ga zopet sprejme!

Tapsus in Munda. Naslednjo zimo 47/46 odhod v Afriko, kjer ostanki Pompejevih čet iz bitke pri Farsalu. Na spomlad 46 krvav spopad pri Tapsu. Cezarjevo vojaštvo, sito večnih bojev, hoče mir in nagrado za nečloveške napore; pokolje vse, kar mu pride pod nož, tudi nekaj nepriljubljenih svojih častnikov. Ostanki pompejevcev se zadnjič zberó pod vodstvom obeh Pompejevih sinov v Španiji. Cezar zmaga pri Mundi (45). Tudi numidijski kralj Juba premagan.

Tapsus in Munda dopolnitev k Farsalu. Cezar, edina preostala glava od triumvirata, opravi s poslednjimi vodji pompejevcev in republike. Zagospoduje tudi Vzhodu in s tem vsej rimski državi.

Monarhija. Cezar obhaja 4 triumfe: nad Galijo, Egiptom, Pontom, Numidijo. Praznovanju zmage nad republikanci se iz taktnosti odreče. Obilne nagrade vojaštvu, pogostitev meščanstva.

Poslej Cezar ni več vodja stranke, le še državnik. Formalni okvir oblasti: dosmrtna diktatura. Poleg tega vrhovni npravstveni sodnik (praefectus moribus). Kot tak namerava z zakonodajo odpraviti splošno pokvarjenost — ideja, ki je vodila njegovega naslednika pri obnovi družbe in države. V vladni aparat ne jemlje samo pristašev; tudi članom senatske stranke podeljuje vodilna mesto, če so sposobni; mnoge priteguje vsaj k sodelovanju. Drugače pa je senat kakor v prvih časih zgolj posvetovalna

skupščina. Za izvoljene uradnike je potrebna Cezarjeva potrditev. Vsi najvišji uradi v njegovih rokah, skratka: samovladar.

Romanizacija zahodne Evrope. Naselitev 80.000 veteranov po Italiji in provincah. Pri tem v nasprotju s Sulo kar se dá obziren poseg v posestno stanje. Podelitev državljanstva provincialcem, zlasti na zahodu (n. pr. tostranski Galiji). Rasna in jezikovna romanizacija.

Ublažitev socialne krize, ki jo je povzročila potratnost oligarhije. Olajšava dolgovnih bremen. Načrt ustanavljanja meščanskih kolonij po vsi državi za omiljenje bede. Oskrba glavnega mesta z žitom.

Lex Julia municipalis. Nov pravni in upravni red za vso Italijo: na mesto mestne države Rima stopi italska država mest z enotno ureditvijo mestnih štatutov in lastnim pravosodjem: Rim poslej samo državna metropola. S tem država pridobi, mesto izgubi. Kakor republiki, tako izkoplje torej Cezar tudi Rimu grob: zakaj kot mestna država navezan na kraj, kot glavno mesto ga je mōč prestaviti. To se kasneje tudi zgodi!

Svetovna država. Province Cezarju niso predmet izkoriščanja! Zato odpravi oderuški sistem davčnih zakupov. Davke pobirajo državni uradniki. Nadzorstvo nad pokrajinskimi namestniki. Uvedba zlate valute. Ureditev koledarja. Prehod od kolonialne do svetovne države: obnova zamisli Aleksandra Velikega. Poslednji načrti: podjarmljenje Partov za obrambo vzhodnih mej; pomakniti hoče severne meje do Donave; okleniti Germane od Rena in z vzhoda (najnevarnejši sovražniki).

Cezar umorjen. Imel je dinastične cilje, dasi je bil sam brez potomcev. Ko mu hočejo pristaši posaditi diadem orientskih kraljev na glavo, se zgane opozicija. Geslo na zunaj: V boj za republikansko svobodo! V resnici pa le boj za moč veleposestva in velekapitala. Namen: ovreti razvoj Rima v enotno svetovno državo! D. Brutus in C. Cassius osnujeta zaroto 60 senatorjev; med njimi Cezarjev ljubljenec M. Brutus in še več nezadovoljnih elementov lastne stranke. 15. marca 44 ga v senatu umoré.

Antonius in Oktavian. Zarotniki za prihodnost nikakih načrtov. Zato po umoru v Rimu nepopisna zmeda. V ospredje stopi konzul M. Antonius. Usvoji si državni zaklad, pa tudi Cezarjevo zasebno premoženje in tajni arhiv. Z generalom konjice Lepidom, ki ima čete v bližini mesta, zastopa Cezarjevo stvar zoper morilce. Na senatski seji dva dni po atentatu kompromis: Cezar-

jeve odredbe in zakoni potrjeni, obenem pa sklenjena amnestija morilcev. Pri pogrebu razglasi Antonij Cezarjev testament in obilna volila ljudstvu. Javno mnenje se obrne zoper zarotnike. Ti zapusté Rim. Antonij potegne vso politično moč nase, hoteč nadaljevati Cezarjevo monarhično vlado.

Senat v skrbeh. Iz zadrege ga reši 19letni Cezarjev posinovljenec in dedič Oktavian: postavi mu ob svojih stroških vojsko v Italiji. Cicero se zavzame zanj (v »Filipikah«) in doseže vojno napoved Antoniju. Bitka pri Mútni (43). Antonij tepen. Republika, na videz zmaga. Rim prekipeva od veselja.

Drugi triumvirat. Senat se odmakne od Oktaviana na korist republikancev. Brut in Kasij dobita poveljstvo nad Vzhodom. Oktavian se postavi po robu: vkoraka v Rim, se dá na silo izvoliti za konzula. Preklic amnestije. Oktavian-Antonij-Lepidus triumvirat (43). Razdelitev oblasti: Antonij Galijo, Lepidus Španijo, Oktavian Afriko, Sicilijo in Sardinijo. Orient pusté začasno Brutu in Kasiju.

Filipi. Triumviri začnó s proskripcijami. Med prvimi žrtvami Cicero. Pade 300 senatorjev, 2000 vitezov.

Oktavian in Antonij, z vojsko na Grško. Lepidus ostane v Rimu. Brut in Kasij usvojila medtem Orient. Pri Filipih se postavita na boj. Antonij (ne Oktavian) ju v dveh bitkah porazi (42).

Antonij na višku. Razdelitev oblasti v škodo Oktavianu: ta dobi samo Španijo, Antonij pa h Galiji ves Vzhod. Italija nevtralizirana. Lepidus odrinjen v Afriko.

Prva skrb po Filipih: veterani. Oktavian v Italijo, da doseže dodelitev zemljé, Antonij na Vzhod, da zbere potrebni kapital za razlastitev.

Naulohos. Vrzal med mogočnikoma se širi. Krvav obračun na obzorju. Začasno še sprava v Brundisiju (40) z novo pogodbo: Oktavian dobi ves Zahod, Antoniju ostane Vzhod. Izbruh v rasi in prostoru utemeljenega nasprotja med Okcidentom in Orientom.

Sestanek treh glavá v Tarentu (37). Podaljšanje triumvirata; dogovor: Antonij naj pripravi vojno zoper Parte; Oktavian likvidiraj Seksta Pompeja, ki ovladuje s Sicilije Sredozemlje; Lepidus podpiraj akcijo iz Afrike. Oktavianova desna roka, general Agripa, premaga Pompeja pri Naulohu (36). Lepidus zahteva Sicilijo za nagrado, a vojaštvo mu prestopi k Oktavianu; vržen iz triumvirata in Afrike. Oktavian doseže smoter: ves zahodni del države z Afriko vred je njegov.

Aktium. Antonij na Vzhodu v vlogi helenističnega vladarja. Vojno zoper Parte izgubi. Ljubavni roman in zakon s Kleopatro. Podari ji Sirijo, Kiper in dele drugih rimskih provinc. Vse kaže, da namerava ustanoviti samostojno državo. V tem prelom z rimskimi tradicijami. Oktavianu kot zastopniku rimstva stališče olajšano, ker z njim vse, kar čuti po rimsko.

Državni udar (32): Antonij izgubi triumvirat, ves Zahod prišeže Oktavianu zvestobo. Vojna zoper Antonija. Odločitev pri Akciju (31). Antonij in Kleopatra premagana. Nato usvojitev Egipta. S Parti začasen mir.

Aktium reši za več ko 300 let enotnost rimskega imperija. Čas za dve državi še ni prišel. Vse stremi zopet h gospostvu enega moža.

A u g u s t o v p r i n c i p a t (27 pr. Kr.—14 po Kr.).

Ustava pod Augustom. Štiri leta po zmagi položi Oktavian oblast senatu in ljudstvu v roke (27). Ta mu jo vrneta in podelita častni naslov »Augustus« (Veličanstvo). Poslej vlada kot »princeps« = prvi državlján. Principat nima formalne monarhične moči, ker mu manjka dedno nasledstvo. Po smrti vsakokratnega vladarja zmeraj zopet vprašanje, ali naj sledi regent in kdo bodi to. Odločujejo od kraja mestne čete pretoriancev, kasneje legije v provincah.

Republikanska dostojanstva in uradniška mesta ostanejo. Augustus dosmrtni tribun, imperator = vojskovodja, najvišji duhovni, vrhovni sodnik, oče domovine. Republika z monarhičnim vrhom.

Varnostna politika. Po Akciju prehod države v defenzivo. Načelo: meje naj se ne širijo, pač pa zavarujejo. Boji z obmejnimi ljudstvi torej kljub Augustovi miroljubnosti neizogibni. Ukrotitev keltskih in ilirskih plemen v alpskih pokrajinah: Norikum pridobljen domala brez krvi (16 pr. Kr.).

Posebno namestništvo v Iliriku, to je v Dalmaciji z zaledjem, kjer prebivajo Panonci. Ptuj postane vojaško taborišče. Ustanovitev province Mezije vzhodno od Ilirika.

Boji z Germani, ki prej ko slej silijo prek Rena na rimsko ozemlje. Namen: postaviti ob Donavi in Elbi mejo, sposobno za obrambo. Meja ob Elbi se izjalovi, ko namestnik Varus poražen v Teutoburškem lesu (9 po Kr.) Augustus opusti Nemčijo desno

od Rena. Nasledek: romanizacija Evrope se ustavi ob Renu in v Alpah.

Pohod Augustovega pastorka Tiberija proti Suebom in Markomanom pod kraljem Marbodom na današnjem Češkem. Vtem pa

upor Dalmatov in Panoncev (6 po Kr.). Tiberij se z Marbodom pobota ter krene nad upornike. Italija brez vojaštva se trese pred vpadom barbarov, ki se že valé proti Ogleju. Vstaja zadušena šele po treh letih. Ustanovitev province Panonije na ozemlju vzhodne Štajerske, zahodne Ogrske in Hrvatske.

Socialna zakonodaja. Da bi zajezil splošni razkroj, poskuša Augustus z zakonodajo izvesti popolno obnovo družbe v duhu očetov in v aristokratskem smislu. Važni dve postavi: *lex Iulia* in *lex Papia Poppaea*. Po prvi senatorjem zabranjena ženitev z osvobojenkami (poskus očuvati najvišji stan pred neitalsko krvjo); po drugi moški od 25—60, ženske od 20—50 leta dolžni stopiti v zakon. Očetje treh in več otrok uživajo določne ugodnosti. Zakonci brez otrok imajo omejeno pravico do dediščin. Davek na samstvo. Otežitev ločitve zakona. Omejitev osvobojevanja sužnjev in podeljevanja državljanstva. Ukrepi zmanjšanja rasi razkroj se je že preveč razpasel.

Verske reforme. Augustus usmerjen obenem stoisko in starorimsko. Zato si prizadeva vrniti državljana k stari veri in visoki kreposti prednikov, da bi bili porabni za javne naloge. Namesto orientskih misterijev naj bi oživel starorimski kult. Poleg starega državnega boga Jupitra se uveljavi grški Apolon, cesarjev osebni zavetnik, ki mu je pomagal do zmage pri Akciju. Mars dobi kot Maščevalec (Ultor) svetišče, ki mu ga je Oktavian obljubil pri Filipih. Tudi religiozne reforme pridejo prepozno.

Slovstvo v službi države. Augustus postavi slovstvo v službo novega rimstva. Avtorji stremé za tem, da dvignejo državo in družbo iz materializma in moralne razpašnosti do novih idealov.

Kakor zaključuje Cicero stari republikanski svet, tako začenja Cezar tudi na duhovnem področju novo dobo. Po njem dobi »dejanje« večjo vrednost mimo »besede«: njegovi *Commentarii* o galski in državljanski vojni kažejo tisto jasno in trezno stvarnost, ki jo poznajo le še stari Rimci in pred njimi Grk Tukidides.

Prvi zgodovinar te dobe: T. Livius (59 pr. Kr.—17 po Kr.). Njegovo delo 142 knjig najobširnejši zbornik rimske zgodovinske preteklosti. Pisano v retoričnem slogu.

Značilno za novo dobo, da tekmujejo z njim Grki in drugi inozemci: Dionisios Halikarnaški, avtor starejše republikanske zgodovine; Pompeius Trogus in Diodoros, pisca svetovnih zgodovin.

Med zgodovinarji Augustus sam: napisal poročilo o svojem življenju in delu ter ga dal vrezati v bron za svoj mavzolej v Rimu. Prepis vklesan v tempeljsko steno v Ankari: Monumentum Ancyranum.

Maloazijec Strabon, avtor grško pisane geografije in etnografije z mnogimi zgodovinskimi poročili.

Poezija doživlja zlato dobo. Vergil (70—19), največji znanilec novega Rima in poveličevalec njegovega ustvaritelja. Eneida se po pravici imenuje sv. pismo augustovskega rimstva: nacionalno-politična pesnitev visokega sloga, bolj rimska ko katero koli delo latinske literature; v nji se družita humanitas in romanitas; v nji je najdena pot od kozmopolitizma do nacionalne države.

Poleg Vergila modri in elegantni Horac (65—8), lirik, ki je presadil starogrško pesem na rimska tla in jo preli v rimsko miselnost. Poje »Rimske ode« v službi moralne obnovitve države. Duhovit in prijeten satirik, neprekosljiv mojster izraza.

Elegiki: Tibúl, Katúl, Propere, Ovid, zastopniki subjektivne lirike; imajo manj odnosov do Augustovega življenjskega dela; tudi niso prehodili trnove poti skozi grozote državljanske vojne in po нравni višini ne dosežajo starejših sodobnikov.

Od principata k absolutizmu.

Tiberij (14—37): poslednji Rimljan starega sloga. »Kato cesarske dobe.« Zaradi zapostavljanja v mladosti mrk, zaprt značaj. Zadnja leta pred smrtjo okolici strašen. Za državo njegova vlada blagoslov.

Ko nastopi, upori čet ob Renu in v Panoniji (pri Vrhniki). Pod njim Germanikus ofenzivne sunke v Nemčijo (14—16); maščuje Varov poraz. Tiberij mu dovoli triumf: v sprevodu Arminijeva žena Tuscelda. V ostalem se drži Augustovega na-

čela defenzivnosti. Ob desnem bregu Rena da izkrciti ter z okopi in stražnimi stolpi utrditi obmejni pas: limes!

V drugi polovici vladanja živi stalno izven Rima, večidel na otoku Capri. Namestnik v Rimu gardni prefekt Seianus, cesarjev zli duh. Tiberij mu slepo zaupa in verjame njegovim sumničanjem, zlasti Germanikove rodbine; dovoli mu, da jo iztrebi. Obsodbe zaradi žaljenja veličanstva na dnevnem redu. Nenadoma cesar izve, da stoji Seianus na čelu zarote, ker bi sam rad postal princeps. Obračun krvav.

Za tremi »velikimi«
Julio-Klaudijci trije »mali«:

Gaius (37—41): s priimkom Kaligula, ostudnež, ki mu je bil vladarski položaj samo sredstvo za neovirano ustrežanje divjim gonom vseh vrst. Uživanje osebne moči edini smoter življenja.

Klaudij (41—54): dobrodušen omejenec, orodje v rokah svojih nravno propalih žená, najprej Mesaline, nato Agripine, drugače pa vesten in prizadeven v izpolnjevanju dolžnosti. Priključni rimski državi province Britanijo, Mauretanijo in Trakijo.

Nero (54—68): ob nastopu 17 let. Vzgojitelj poleg gardnega prefekta Bura filozof in pesnik Seneka. Vzgojo v stoiškem smislu zavira mladičeva mati: navaja ga k umorom in nesmiselni razsipnosti. V njegovi zmešani glavi se čedalje bolj razvija cézarska blaznost. Umori ženo in mater, požene Seneko v samomor. Druži se s konjarji, cirkuškimi hlapeci in vozači. Išče priznanja v javnih nastopih kot glumač, pevec in pesnik.

Za njegove vlade katastrofalen požar v Rimu. Bajе dal sam zažgati, da si ponazori gorečo Trojo. V zvezi s požarom prvo preganjanje kristjanov. (Neronove žive bakle.) Po krščanskem izročilu umrla pod njih mučeniške smrti apostola Peter in Pavel. Številne konfiskacije premoženja, prisiljena volila cesarju. Neró najbogatejši mož v državi. Zgraditev nove cesarske palače (domus aurea), višek potratnosti. Državna stavba dobiva razpoke na vseh straneh. Španske legije dvignejo namestnika Galbo na ščit. Nero se dá na begu pred nasprotniki zaklati po sužnju. Umre s teatrsko frazo na jeziku.

Odločevanje o zasedbi prestola prehaja od rimskih čet na legije v provincah. Pretorianci ubijejo Galbo in imenujejo Otona za princepsa, armada ob Renu pa Vitelija. Ta premaga Otona; a že ima proti sebi Flavija Vespasiana, ki so ga izbrale vzhodne legije. Tako v dobi enega leta 5 vladarjev.

Vespasian (69—79): plebejec, homo novus. Vzpostavi Augustova načela v dinastični politiki: imenuje sina Tita za gardnega prefekta in soregenta. Ustvari dinastijo Flavijcev. Izvrsten vojak, sprevledeven in praktičen vladar, finančni talent. Gospodari kakor varčen družinski oče, spravi po Neronu zavožene finance v red.

Vojna na dveh frontah. V Judeji upor (66): vsi Rimljani v Jeruzalemu pobiti. Rim napove vojno, Vespasian poveljnik. Po nastopu principata izroči vodstvo Titu. Ta nadaljuje obleganje Jeruzalema in ga usvoji (70): tempelj razdejan, prebivalstvo nekaj pobito, nekaj v sužnost, nekaj razseljeno. Poslej le še židovska diasporá.

Na Zahodu istočasno nevarna vstaja Batavcev ob Renu. Njim se pridružijo nekatera galska plemena. Vodja, domačin Civilis, potolče rensko armado. Vespasian naredi s krepko roko red.

V Panoniji in Noriku glavna oporišča pomaknjena k Donavi: iz Siska in Ptuja v Carnuntum (Petronell) in Vindobono (Dunaj).

Titus (79—81): sledi za očetom brez pretresov v državi. Znan po blagem značaju in očarljivi ljubeznivosti (*deliciae generis humani*). Ob izbruhu Vezuva (Pompeji zasuti, 79) in ob kugi izvede veliko akcijo za omiljenje nesreče.

Domician (81—96): npravno popačen, vladohlepen značaj. Pod njim moč principata povečana. Oslabitev senata s tem, da si cesar kot »dosmrtni cenzor« usvoji njegovo sestavo. Uvede cesarski kult (nagovor: *domine et deus noster*).

Zgradi germansko-retijski obmejni pas (Ren—Donava). Agrikola, tast zgodovinarja Tacita, osvoji Škotsko do preščipa med fjordoma Forth in Clyde: tudi tu *limes*.

Velikopotezen graditelj: postavi cesarsko palačo na Palatinu, obnovi Jupitrov tempelj na Kapitolu, dozida velikanski amfiteater (kolosej, začel Vespasian).

Domician žrtev dvorske zarote. Z njegovo smrtjo konec principatu: sovlada, senata preneha. Poslej cesarstvo, še zmeraj brez dednega nasledstva: prestol prehaja na vladarjeve posinovljence. Vladar se opira izključno na vojsko: začetek vojaške monarhije.

Vmesni člen med principatom in monarhijo: Nerva (96—98). Izvoljen še po senatu. Organizator mladinskega skrbstva, t. j.

podpiranja in vzgoje siromašne mladine iz državnih sredstev. Ustanova veljala za vso Italijo, ne samo za Rim (alimenta Italiae).

Nervov najuspešnejši ukrep: posinovljenje Španca Traiana, poveljnika renskih brigad, in imenovanje za soregenta.

Adoptivni cesarji.

Traian (98—117). Prvi cesar neitalskega rodu, zadnji, ki se javlja v njem Cezarjev duh. Pod njim doživi Rim poslednjo ekspanzijo: na severu usvojitvev ozemlja onkraj Rena in Donave (dvig rimske rečne trgovine), na Vzhodu pridobitev provinc Mezopotamije in Armenije.

Vojna zoper Dake (101—107): dežela postane rimska provinca; naselitev kmetov z Balkana in iz Orienta. Cesta skozi donavsko sotesko pri Oršovi.

V spomin na zmage reliefni stebèr na Traianovem trgu v Rimu, največji gradbeni stvaritvi cesarske dobe.

Hadrian (117—138). Tudi Španec. Izobražen diletant, romantik. Prepotuje domala vso državo. V svoji vili v Tiburu postavi posnetke vseh znamenitosti, ki jih je kje videl.

Skrb za varnost mej: limes med Renom in Donavo dovršen. Na Škotskem vallum Hadriani (H. nasip). — Poskus rimske kolonije namesto Jeruzalema sproži upor Judov; potlačen po treh letih (134).

Hadrianov naslednik Antoninus Pius (138—161) spozna nevarnost, ki preti rimsko-italskemu primatu od helenističnega orientalizma. Zato poskusi oživiti starorimsko verstvo in kreposti prednikov. Državna zgradba sumljivo poka na vseh straneh, a vendar še drži.

Mark Aurel (161—180). Vlada do 169 skupno z adoptivnim bratom Verom. Človeško izreden tip, vladarskim nalogam svojega časa komaj kos. Te zahtevajo jeklenega moža, Marku pa vse življenje le priprava na smrt!

Leta in leta vojne na dveh frontah: na Vzhodu s Partii (konec 166, nato kuga v Italiji); na Zahodu z Germani: Markomani in Kvadi prekoračijo Donavo in Julijske Alpe; preplavijo Panonijo in Dakijo; začetek »preseljevanja narodov«. Nevarnost germanskega vpada v Italijo (prvič po Kimbrih). Po strašnih naporih, v času kuge in lakote, sovražnik potisnjen nazaj. Meja ob Donavi ojačena z legijskim taboriščem Laureacum (Lorch); novo oporišče tudi Castra Regina (Regensburg).

Skupine premaganih plemen naseljene po severni državi dol do Italije, da nadomesté zdesetkovano prebivalstvo. Dobljene zemlje ne smejo prodati; za nje uživanje vojnoobvezni. Izginjanje malega kmeta za Grakhov po Italiji, zdaj tudi po vzhodnih in severnih provincah. Zato manj romanizirane ko starejše. Rimska sposobnost asimiliranja tujih ljudstev upada, usvojitvena sila in vpliv nosilcev kulture kopni.

Po Markovi smrti Kómodus (180—192). Norec Neronovega kova privede državo v podobno katastrofo.

Slovstvo in likovna umetnost.

Srebrna latiniteta. Po Augustovi zlati dobi srebrna latiniteta: do Marka Aurela. Oblikovna lepota jezika ni več na nekdanji višini.

Za vsebinsko vrednost ta sodba ne velja povsod. Mojstri satire, te najbolj rimske literarne vrste, šele v ti dobi: Persius (za Nerona), Juvenal (za Traiana in Hadriana); Marcial, eden največjih npravstvenih slikarjev vseh časov, pisec slavnih, z iskri-
vim dovtipom nabitih Epigramov.

Plodovit filozofski pisatelj Neronov učitelj Seneka. Pristaš stoiškega nauka. Tudi retorična in naravoslovna dela. Knjižne drame. Preimenitna je njegova politična satira na smrt cesarja Klaudija: Potikvitev (Apokolokýntösis).

Literarna proza v območju retorike. Ta ni več instrument za politično kariero: iz sodne dvorane in s fora se je umaknila med šolske stene. Paradni govori o izmišljenih predmetih; panegirični izlivi, hvalnice cesarjem: Plinij mlajši. Ta tudi zbirko pisem. Važna njegova službena korespondenca s Traianom, zlasti pismo, kjer prvikrat nakazan problem države in cerkve, ki je ostal do danes. — Roman: Petronij, Pojedina pri Trimalhionu; Apuleius, Zlati ōsel: vpletena-pravljica o Amorju in Psihi mu je prinesla svetovno slavo.

Naravoznanstvo. Plinius starejši, Naturalis historia, enciklopedija iz astronomije, medicine, zemljepisa, naravoslovja, umetnostne zgodovine. — Geografija: Ptolemaios Aleksandrijski (geocentrični sestav). Zdravnik Galenus (za Marka Aurela).

Zgodovinopisje. Študij arhivov in listin. — Antikvarji: Hadrianov tajnik Suetonij, opisal življenje prvih 12 cesarjev; Pausanias: avtor topografsko urejenega opisa gradbenih in umetnostnih spomenikov Helade. — Zgodovinarji: Q. Curtius,

pisec retorično pobarvane zgodovine Aleksandra Velikega v latinščini; isto snov v grščini Arian. Grka Apian in Cassius Dio napisala obširno rimsko zgodovino.

Največji rimski zgodovinar sploh: Tacitus. Velikan med pritikavci. Dramatski oblikovalec dogodkov in značajev; zato neobjektiven (n. pr. pri Tiberiju), čeprav skuša pisati »sine ira et studio« (nepriustransko). Napisal *Annales* (14—68), *Historiae* (69—96); znamenita je monografija *Germania*. Sijajen stilist: skopih besed, piše, ko da postavlja kiklopske stene, kamen na kamen, brez malte! Pretresljivi dokumenti ostarelega rimskega duhá.

Grška polovica države v slovstvu še zmeraj samostojna. Latinsko se Grk uči le, če se misli posvetiti politični karieri. Grški pisci v Rimu zelo čislani. Plutarh, znan po filozofskih spisih in po *Vzporednih biografijah*: v njih obravnava paroma po enega Helena in Rimca, ki se na videz zlagata po značaju ali usodi. Grk nesvobodnega rodu, filozof Epiktet, učitelj cesarju Marku: njegov *Enheiridion*, katekizem za staroverce, zelo blizu krščanskemu nauku. Mark Aurel sam napisal v aforističnem slogu znamenite *Samogovore* v stoiškem smislu.

Semit Iosephus Flavius opisuje Vespasianovo in Titovo vojsko zoper Jude. Drugi zastopnik izobraženih Semitov, Lukian, pisec duhovitega, na pol resnega, na pol satiričnega drobiža.

Strnitev grške stebrne gradnje, etrurskega oboka, helenistično-sirske kupole v »rimski slog«. Zmaga vestiško-sredozemske okrogle stavbe. Veličastne zgradbe v Rimu, v velikih provincialnih mestih prednje Azije in severne Afrike: slavoloki, terme (samo v Rimu nad 850), spominski stebri, fori, bazilike (tržne lope), vodovodi itd.

Titov in Markov slavolok. Hadrianov Mavzolej (Angelski grad); *Panteon*: valjčasto svetišče s kupolo »za vse bogove«, 43,5 m premera, vrhunec rimske konstrukcije in grške dekoracije. *Circus maximus*: za vozne dirke, 270.000 gledalcev! — Dovršeno stensko slikanje, zlasti pokrajinsko. Krasni mozaiki. Med kipi še zmeraj prevladuje grški portret nad rimskim.

Razpad antičnega sveta v rasnem kaosu.

Gospodarski zlom. Po Grakhih beg s podeželja le začasno ustavljen. Čedalje več zemlje v pušči. Prekomerno naraščanje veleposestev. (Za Nerona polovica province Afrike v rokah 6 veleposestnikov.) Obdelovanje zemljé zbog pomanjkanja delavcev zmeraj slabše. Prehod v zakupno gospodarstvo: vele-

posestnik postane rentnik. Koloni. Od denarnega nazaj k naravnemu gospodarstvu. Dayki in uradniške plače v blagu! Mesta upadajo zbog nazadovanja rojstev: stari vek gospodarsko na koncu!

Družbeni razpad. Pravih Rimcev skoraj ni več. Vestiška, ostiška, prednjeazijska, orientalska kri prevladuje nad nordijsko. Stare rodovine izumrle, nekaj po vojskah, največ pa po velemestnem življenju in jalovih zakonih. Čedalje več Nerimcev dobiva državljanstvo. Za Traiana v senatu samo 4 patriciji. Sužnji morejo ustanavljati domačije in družine: po stoiškem gledanju enakopravni s svobodniki. Mešani zakoni med senatorji in bogatimi osvobojenkami: stari vek tudi družbeno pri kraju!

Vojaški cesarji.

Po sorazmerno srečni dobi adoptivnih cesarjev prevlada v državi vojaška oblast ali boljše splošna anarhija. Senat in pretorianci potisnjeni povsem ob stran; na periferiji silno razsežne države začenjajo legije postavljati svoje poveljnike za cesarje. Med njimi vedno več tujcev, celo Ne-arijcev. V začetku nekateri še ovladajo ves državni teritorij (n. pr. dinastija Severov; enakost vseh svobodnjakov); pozneje pa zunanje nevarnosti (Sasani v Perziji; Germani ob Donavi in Renu) povzročé nastajanje delnih vojaških držav (v 50 letih 26 vladarjev, a samo eden umre naravne smrti). Bil je čas, ko je vladalo 19 vladarjev hkrati! Številčno upadanje prebivalstva, tujerodni vojaki, naseljenci in celo sužnji slabijo odpornost: Ilirci Klavdij, Aurelijan in Probus komaj obdržé stare meje; vendar izgubi Rim Traianove pridobitve, Aurelijan utrjuje celo že prestolnico. Večina cesarjev je iz provinc, ob tisočletnici Rima celo Arabec. Zadnji vojaški cesar in prvi absolutist je zopet naš rojak.

Orientalški despotizem.

Dioklecian (284—305). Doma iz Dioklee, se povzne iz prostaka. Odpravi senat tudi pravno, prav tako skupščino; uvede »vlado« (minister = sluga). Cesarska oblast sveta tudi vojski (dominus et deus). Diadem in proskinesis.

Upravno razdeli državo na dve polovici: dva Augusta, vsak ima svojega Cezarja s pravico nasledstva. Dioklecianova prestolnica Nikomedija, zahodna Mediolanum; cezarski pa Trier in Sremska Mitrovica. Sto in ena provinca, združene v dieceze; pragmatično uradništvo, plačana vojska.

Absolutist tudi v gospodarstvu: razdrapano trgovino skuša izboljšati z maksimalnim cenovnikom. Zadnje preganjanje kristijanov.

Starost preživi razočaran v svoji palači pri Saloni (jedro Splitu).

Konstantin. Iz nasledstvenih bojev izide edini vladar Konstantin Veliki. Uvede consistorium. Zgodba »V tem znamenju boš zmagal« sicer samo legenda, vendar krščanstvo že tako močno, da ga cesar raje poveže z državo in tako okrepi enotno državno misel (zgodnji cesaropapist). Milanski edikt dá med drugim krščanstvu svobodo in pravico do javnega bogoslužja. »Donatio Constantini« falzifikat! Pač pa skrbi (dostikrat absolutistično) za enotnost v Cerkvi (nikajski cerkveni zbor proti Ariju 325). Prestolnico prestavi na Vzhod v Bizanc (Konstantinopolis). Država sestoji iz prefektur Orienta, Ilirika, Italije in Galije. Padanje gospodarstva, krepitev tujerodnega elementa v vojski in naselbinah: težki davki, splošen beg s podeželja.

Julian, Teodosij. Reakcija na naglo okrepitev krščanstva delo Juliana Odpadnika. Skuša zaradi veličine stare grške omike obnoviti poganstvo (pagani = deželani): Njegovi nasledniki Valentinian, Valens in vsi do Teodosija imajo polne roké dela s prvimi valovi vzhodnogermanskih selitev (375 vdor Hunov skozi »vrata narodov«). Teodosij Veliki naseli Visigote na Balkanu kot svoje mejne straže. Poenoti državo tudi s tem, da razglasi 380 krščanstvo za državno vero. Ob smrti 395 razdeli državo na Vzhod (Arkadij) in Zahod (Honorij). Stiki sicer še ostanejo, vendar je delitev trajna in ima daljnosežne politične in kulturne nasledke, posebno za Balkan (meja Velika Sirta—Beograd). Antična omika se ohrani čista le v vzhodni polovici (do 1453), na zahodu pa se država, kultura in narodnost umaknejo novim silam. Odoakarjev sicer neznatni poseg 476 ostane stalen kljub začasnim nasprotnim uspehom Justinianovim. Enota v Sredozemlju je v vseh pogledih prenehala (državno, plemensko, gospodarsko, družabno in versko).

Krščanstvo in Cerkve

Najvažnejši življenja zmožni pojav v ti razpadajoči dobi je krščanstvo. Kmalu po Kristusovi smrti, še v apostolskih časih, že po vsi državi Pavel. Časi duhovno pripravljene (Augustove verske reforme, kriza starega verstva in stoiške filozofije, Mitrov

kult, Sarapisovi in drugi misteriji), družbeno tudi (nauk ljubezni in strpnosti).

Razmerje do države zelo različno: Nero, Domician, Decij, Dioklecian, Julian se menjujejo s strpnimi (Traian itd.). Cerkevna organizacija se nasloni na državno upravno ureditev (izrazi za razne instance). Nauk se izoblikuje v trdih bojih z raznimi ločinami in krivoverstvi (predvsem številna na Vzhodu: gnostiki, doketi, Arij). 325 veroizpoved. S tem se razvije tudi apologetska in teološka književnost, ki ima na Vzhodu najodličnejše zastopnike sv. Bazilija, Atanazija, Janeza Zlatoustega, na Zahodu sv. Ambrozija, zlasti pa sv. Avguščina (De civitate Dei = Božja država, temelj srednjeveškemu svetovnemu nazoru) in Dalmatinca iz Stridona, sv. Hieronima (njegov prevod sv. pisma v latinščino: vulgata).

Tudi prvo menišтво je z Vzhoda (Pahomij, Anton, Bazilij). Pri prenosu na Zahod dobi namesto eremitskega (puščavniškega) pretežno koinobitski (redovniški) značaj in postane važen verski in kulturni činitelj (Benedikt iz Nursije).

Ugled rimskega škofa se na zunaj močno dvigne, ko postane od Konstantina dalje sam po sebi nekak svetni poglavar in zavetnik Rima in Zahoda (Leon I proti Atilu, Gregor Veliki).

V umetnosti: že v katakombah freske in mozaiki; motivi: »orant«, dobri pastir i. dr. Iz rimske sodne hiše prvi tip cerkvenega sloga, bazilika. Od Gregorja Velikega urejeno bogoslužje s koralom.

Kršćanstvo takrat edina združujoča sila, ki antiko tudi prevzame, ohrani (latinščina) in prenese preko frankovske monarhije do humanizma.

Naši kraji pod Rimljani.

Osvojitev in organizacija. Za naše pokrajine se naraščajoči Rim dolgo ne zmeni (Italija kaže Jadranu prav za prav hrbet). Prvikrat se vmeša v ilirske razmere s pretvezo varstva grških kolonistov v Dalmaciji pred Iliri (morskimi roparji). Delna združitev plemen pod Agronom; a že kraljica Teuta premagana in po pogodbi (228) omejena na severnojadranske vode. V notranjost rimski vpliv ne seže. Po pridobitvi Padske nižine (222) se zanimanje dvigne. Izhodišče kopninskega usvajanja Aquileia (181). V prvem triumviratu Ilirik Cezarjeva provinca. Posebno važen Oktavian: skuša deželo zares osvojiti. Trdovraten boj z

Japodi (trdnjava Metullum = verjetno Šmihel pri Hrenovicah ali Metlje pri Ložu). V soseščini vzame še Sisek (Siscia). Tergeste (Trst), Pola (Pulj), predvsem pa tauriška Emona, dobijo 35 pr. Kr. municipalne pravice. Za Oktavianovega principata osvojeni Retija in Vindelicija; prav naše kraje pa obsega Norikum (Iuvávm = Salzburg, Virúnum na Gosposvetskem polju, Celeia, Carnuntum). Tiberij osvoji kot Augustov general Panonijo (poleg Emone, ki spada kasneje v Italijo, Nauportus, Siscia, Poetovio). Vendar še 6—9 nevaren upor obeh Batonov (glej str. 81).

Dioklecianova preuredba razbije te naravne enote (Alpe, Kras, Panonija).

Predvsem seveda vojaški pomen (meja). A vojaki gradijo tudi ceste, stalne tabore (kasneje naselbine), kolonizirajo, kultivirajo in izboljšujejo zemljo (italska posebnost): Ljubljansko barje. Glavne smeri zidanih cest: Aquileia—Ad pirum = Hrušica—Longaticum = Logatec—Nauportus—Emona—Neviodunum—Siscia in proti Singidunu na Balkan; druga iz Emone—Virunum—Vindóbona; tretja: Emona—Celeia—Poetovio—Carnuntum (Petronell) ali Aquincum (Budimpešta) ob limesu. Po teh žilah gmotna in duševna omika: Emona vozeli.

Emona. Stalni tabor (sedanje Gradišče in Mirje = murus) se kmalu spremeni v civilno naselbino; na višini drugih italskih mest; urejen podzemski vodovod in odvodni kanali; stavbe z mozaičnimi stenami in vso udobnostjo, celo centralna kurjava na zrak; Ajdovščina emonska Via Appia z bogatimi grobišči.

Omika. Podobne, deloma še večje gmotne vrednote ohranjene tudi drugod: Poetovio ima vodovod s Pohorja, Pulj krasen amfiteater, pri Saloni velikanska Dioklecianova palača. V splošnem mirna doba do selitev dvigne poljedelstvo, uvede ponekod na novo vinogradništvo (Probus), poživi in modernizira rudarstvo (Noreia). Polno sledov trgovine (najdišča denarja, rimski in domači obrtniški in umetniški izdelki).

Povsod zidane hiše, po mestih gledališča, fori, templji, terme, nič slabše od italskih. Med drugim v Ptujju dva mitreja; v krščanski dobi pri nas polno bazilik (Sv. Mohor in Fortunat, v Emoni škofija, v Ptujju celo mučeniški škof Viktorin). V Malenci pri Brežicah temelji lepe cerkve (splošno delitev ozemlja na oglejsko in sirmijsko metropolijo). Po mestih italska samo-

uprava (duoviri in občinski odbori). Rojak iz Ptuja je tudi zadnji rimski cesar Romulus Augustulus.

Romanska omika in latinščina znamenje izobražencev; pravo podeželje ostane ilirsko-keltsko in marsikje pogansko (ozemeljska posebnost). Pokrajina je izhodišče rimskih osvajanj tik za limesom, deležna vseh dobrot rimskega reda in omike, a nikoli toliko prepojena z romanizacijo, da bi kasneje použila vpadle narode (nasprotno kakor Galija). Selitvena vihra namreč najbolj uniči glavne prometne smeri, t. j. rimski živelj.

NATISNILA TISKARNA MERKUR, D. D. V LJUBLJANI
(predstavnik O. Mihalek)